

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

الرأیا
علیها یصی

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

احکام کشاورزی

مصطفیٰ گوہر

پروفیسر اور
ایگزیکٹو ڈائریکٹر
انجمن اہل حدیث پاکستان

۵۶
فقہ و
ریسٹریکشن

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

احکام کشاورزی

نویسنده:

مصطفی کوهی

ناشر چاپی:

معروف

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۴	احکام کشاورزی
۱۴	مشخصات کتاب
۱۵	اشاره
۱۷	فهرست مطالب
۳۱	سخن پژوهشکده
۳۷	فصل اول: کلیات
۳۷	معرفی کشاورزی
۳۸	مراحل کشاورزی
۳۸	اشاره
۳۸	کاشت
۳۹	داشت
۳۹	برداشت
۴۰	اهمیت کشاورزی
۴۴	جایگاه کشاورزان
۴۸	تاریخچه کشاورزی
۵۷	اقسام کشاورزی
۵۷	اشاره
۵۷	۱. کشاورزی واجب
۵۸	۲. کشاورزی مستحب
۵۹	۳. کشاورزی حرام
۵۹	اشاره
۵۹	استفتا
۶۰	محصولات عمده کشاورزی

۶۰	.....	اشاره
۶۰	.....	الف) محصولات غذایی
۶۰	.....	۱. غلات (گندم، برنج، جو و ذرت)
۶۰	.....	۲. حبوبات
۶۰	.....	۳. سبزیجات
۶۰	.....	۴. میوه جات
۶۱	.....	ب) نباتات و گیاهان عمده صنعتی
۶۱	.....	اشاره
۶۱	.....	۱. پنبه
۶۲	.....	۲. چغندر قند
۶۲	.....	۳. نیشکر
۶۳	.....	آمار محصولات کشاورزی در کشور
۶۳	.....	سطح محصولات زراعی
۶۴	.....	میزان تولید
۶۵	.....	فصل دوم: کشاورزی در قرآن کریم و روایات اسلامی
۶۵	.....	کشاورزی در قرآن کریم
۶۸	.....	خصوصیات کشاورزی در روایات اسلامی
۶۸	.....	اشاره
۶۸	.....	۱. گرانبهاترین گوهر نایاب
۷۰	.....	۲. کشاورزی سفره ای گسترده
۷۱	.....	۳. حلال ترین و پاکیزه ترین کارها
۷۱	.....	۴. بهترین ثروت
۷۲	.....	۵. صدقه بودن محصولات کشاورزی
۷۲	.....	آداب کشت و زرع
۷۲	.....	اشاره
۷۳	.....	۱. رو به قبله بودن

۷۴	..... ۲. پرهیز از بذریابی و میوه چینی در شب
۷۶	..... فصل سوم: عوامل رشد کشاورزی
۷۶	..... اشاره
۷۶	..... عوامل معنوی رشد کشاورزی
۷۶	..... اشاره
۷۷	..... ۱. پرداخت زکات
۷۷	..... اشاره
۷۹	..... الف) اهمیت پرداخت زکات
۷۹	..... ب) احکام شرعی زکات
۷۹	..... وجوب زکات غله
۷۹	..... اشاره
۸۰	..... استفتاء
۸۱	..... شرایط وجوب زکات غله
۸۱	..... اشاره
۸۱	..... مسئله
۸۲	..... زمان وجوب زکات غله
۸۲	..... مقدار زکات غله
۸۴	..... کسر هزینه های کشت
۸۴	..... ۲. انفاق
۸۶	..... ۳. دعا
۸۸	..... عوامل طبیعی رشد کشاورزی
۸۸	..... ۱. خاک
۹۰	..... ۲. آب
۹۰	..... اشاره
۹۳	..... استفتاء
۹۵	..... ۳. خورشید

۹۶	۴. باران
۹۷	۵. رعایت الگوی کشت مناسب
۹۷	دلایل کمی محصولات کشاورزی
۹۷	اشاره
۹۷	۱. گناه
۹۷	اشاره
۱۰۰	استفغار عمومی، تنها راه نزول باران
۱۰۳	۲. آزمایش الهی
۱۰۳	۳. کم فروشی
۱۰۴	۴. ترک امر به معروف و نهی از منکر
۱۰۵	۵. کمی اطلاعات و مدیریت
۱۰۷	فصل چهارم: روش نگهداری محصولات کشاورزی
۱۰۷	اهمیت و ضرورت نگهداری محصولات
۱۰۸	روش نگهداری محصولات در قرآن کریم
۱۰۹	انواع روش نگهداری محصولات کشاورزی
۱۰۹	اشاره
۱۱۰	۱. روش های سنتی
۱۱۰	اشاره
۱۱۰	الف) نگهداری از طریق خشک کردن
۱۱۰	ب) نگهداری مواد غذایی به روش چال کردن در خاک
۱۱۱	ج) نگهداری مواد غذایی داخل کاه یا گاه و شن
۱۱۱	ه) نگهداری به طریقه جوشانیدن و غلیظ کردن
۱۱۱	و) نگهداری مواد غذایی به روش آویزان کردن اغذیه بدیوار یا سقف
۱۱۲	ز) نگهداری بوسیله سرکه
۱۱۲	ح) نگهداری به وسیله نمک
۱۱۲	ط) نگهداری با استفاده از انبارهای مناسب

۱۱۳	ی) نگهداری با استفاده از شکر
۱۱۳	۲. روش صنعتی
۱۱۳	اشاره
۱۱۴	الف) سیلوی زمینی
۱۱۴	ب) سیلوی سطحی
۱۱۴	ج) سیلوی هوایی
۱۱۵	مشکلات نگهداری محصولات کشاورزی
۱۱۶	فصل پنجم: وظایف حکومت اسلامی
۱۱۶	اشاره
۱۱۶	نیکی به کشاورزان
۱۱۷	تخفیفات مالیاتی
۱۱۹	به کار گماردن افراد امین و کارشناس
۱۱۹	آموزش کشاورزان
۱۲۰	خرید و قیمت گذاری مناسب
۱۲۲	عدم واردات بی رویه محصولات کشاورزی
۱۲۳	حمایت از صنایع بخش کشاورزی
۱۲۴	اعطاء وام بدون بهره
۱۲۴	جبران خسارات
۱۲۵	حمایت از تعاونی های بخش کشاورزی
۱۲۵	نقش کشاورزی در توسعه اقتصادی
۱۲۵	اشاره
۱۲۷	۱. تامین غذا
۱۲۸	۲. خود کفایی
۱۲۹	۳. اشتغال زایی
۱۳۰	۴. ارز آوری
۱۳۱	فصل ششم: احکام کشاورزی

- ۱۳۱ ..... رعایت نوبت آب کشاورزی
- ۱۳۱ ..... استفتا
- ۱۳۳ ..... حقّ مازّه
- ۱۳۴ ..... سدّ معبر
- ۱۳۵ ..... ادای فریضهٔ روزه در روزهای گرم
- ۱۳۵ ..... اشاره
- ۱۳۶ ..... استفتا
- ۱۳۸ ..... زراعت در قبرستان
- ۱۳۸ ..... استفتاء
- ۱۳۸ ..... تربیت سگ
- ۱۳۸ ..... خمس کشاورزی
- ۱۳۹ ..... احکام خمس کشاورزی
- ۱۳۹ ..... ۱. سال خمسی کشاورز
- ۱۳۹ ..... اشاره
- ۱۴۰ ..... استفتا
- ۱۴۰ ..... ۲. خمس زمین های کشاورزی
- ۱۴۰ ..... اشاره
- ۱۴۱ ..... استفتا
- ۱۴۳ ..... ۳. خمس باغداری
- ۱۴۴ ..... ۴. خمس بذر
- ۱۴۵ ..... ۵. خمس سود کشاورزی
- ۱۴۵ ..... ۶. خمس ابزار و آلات کشاورزی
- ۱۴۶ ..... مزارعه
- ۱۴۶ ..... اشاره
- ۱۴۷ ..... ۱. شرایط صحت مزارعه
- ۱۵۰ ..... مسابقات

۱۵۰	.....	۱. مسابقات در اصطلاح
۱۵۰	.....	۲. شرایط مسابقات
۱۵۱	.....	۳. صیغه مسابقات
۱۵۱	.....	خرید و فروش زرع و میوه ها
۱۵۴	.....	غصب و تصرف مزارع دیگران
۱۵۴	.....	اشاره
۱۵۷	.....	۱. غصب بذر و شاخه درخت
۱۵۸	.....	۲. غصب زمین های کشاورزی
۱۶۰	.....	احتکار
۱۶۰	.....	اشاره
۱۶۱	.....	موارد احتکار
۱۶۲	.....	شرایط احتکار
۱۶۳	.....	مغارسه
۱۶۵	.....	اجاره
۱۶۶	.....	احیای موات
۱۶۶	.....	اشاره
۱۶۶	.....	۱. احیای زمین های موات
۱۶۷	.....	۲. احیای نهرها و چاه ها
۱۶۷	.....	اشاره
۱۶۷	.....	شرایط احیاء
۱۷۰	.....	بیع مزابنه
۱۷۱	.....	شراکت
۱۷۱	.....	تدلیس در محصولات کشاورزی
۱۷۲	.....	ارث زمین های کشاورزی
۱۷۲	.....	اشاره
۱۷۲	.....	حکم ارث زوجه از زمین های کشاورزی

- ۱۷۲ ..... شغل خرید و فروش گندم و جو
- ۱۷۳ ..... فصل هفتم: درختکاری و نهال کاری
- ۱۷۳ ..... اشاره
- ۱۷۴ ..... فواید درختکاری
- ۱۷۴ ..... اشاره
- ۱۷۶ ..... ۱. ایجاد سلامتی و آسایش
- ۱۷۶ ..... ۲. بهبود کیفیت آب و خاک و هوا
- ۱۷۷ ..... ۳. استفاده از میوه درختان
- ۱۷۷ ..... درخت دارای محصول
- ۱۷۹ ..... شیوه نهال کاری
- ۱۷۹ ..... احکام قطع درختان
- ۱۷۹ ..... اشاره
- ۱۸۱ ..... استفتا
- ۱۸۴ ..... کراهِت فروش باغ
- ۱۸۶ ..... فصل هشتم: موانع و مشکلات کشاورزی =
- ۱۸۶ ..... ۱. خشکسالی
- ۱۸۷ ..... ۲. کوچک بودن اراضی زراعی
- ۱۸۸ ..... ۳. بالا بودن هزینه تولید
- ۱۸۹ ..... ۴. پایین بودن قیمت محصولات کشاورزی
- ۱۸۹ ..... اشاره
- ۱۹۱ ..... راهکارها و پیشنهادات
- ۱۹۱ ..... ۱. اطلاع رسانی شفاف در بازار
- ۱۹۱ ..... ۲. استفاده از صنایع تبدیلی
- ۱۹۲ ..... آفات محصولات کشاورزی
- ۱۹۲ ..... اشاره
- ۱۹۲ ..... استفاده از سموم و کودهای شیمیایی

۱۹۴	کشاورزی طبیعی
۱۹۸	فصل نهم: قوانین مدنی کشاورزی
۱۹۸	قوانین آب در کشاورزی
۲۰۱	اراضی قابل واگذاری برای کشاورزی
۲۰۳	قوانین حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ ها
۲۰۵	کتابشناسی
۲۰۶	مقاله شناسی
۲۰۷	فهرست منابع
۲۱۲	منابع اینترنتی
۲۱۳	درباره مرکز

احکام کشاورزی

مشخصات کتاب

سرشناسه : کوهی، مصطفی، ۱۳۴۸ -

عنوان و نام پدیدآور : احکام کشاورزی / مصطفی کوهی؛ به سفارش ستاد امر به معروف و نهی از منکر، پژوهشکده امر به معروف و نهی از منکر.

مشخصات نشر : قم: نشر معروف □ ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری : ۱۹۲ص..م.س ۱۹/۵× ۱۱/۵؛

فروست : فقه و زندگی؛ ۵۱.

شابک : ۴۰۰۰۰ □ : ۹۷۸-۶۰۰-۶۶۱۲-۶۶۱۲-۷۲-۰.

وضعیت فهرست نویسی : فایا

یادداشت : کتابنامه: ص. ۱۸۵ - ۱۹۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع : کشاورزی -- جنبه های مذهبی -- اسلام

موضوع : Agriculture -- Religious aspects -- Islam

موضوع : کشاورزی در قرآن

موضوع : Agriculture in the Qur'an

موضوع : کشاورزی -- قوانین و مقررات (فقه)

موضوع : (Islamic law) Agricultural laws and legislation

شناسه افزوده : ستاد احیاء امر به معروف و نهی از منکر. پژوهشکده امر به معروف و نهی از منکر

رده بندی کنگره : BP۲۳۲/۷/ک۹الف ۳ ۱۳۹۵

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۴۸۵

شماره کتابشناسی ملی : ۴۳۵۶۹۵۷

ص: ۱

اشاره

فهرست مطالب

سخن پژوهشگرده ۱۱

فصل اول: کلیات

معرفی کشاورزی .. ۱۷

مراحل کشاورزی ۱۸

کاشت ۱۸

داشت ۱۹

برداشت ۱۹

اهمیت کشاورزی ۲۰

جایگاه کشاورزان ۲۴

تاریخچه کشاورزی ۲۸

اقسام کشاورزی ۳۷

۱. کشاورزی واجب ۳۷

۲. کشاورزی مستحب □ ۳۸

۳. کشاورزی حرام ۳۹

ص: ۳

استفتا.....	۳۹
محصولات عمده کشاورزی.....	۴۰
الف) محصولات غذایی.....	۴۰
۱. غلات (گندم، برنج، جو و ذرت).....	۴۰
۲. حبوبات.....	۴۰
۳. سبزیجات.....	۴۰
۴. میوه جات.....	۴۰
ب) نباتات و گیاهان عمده صنعتی.....	۴۱
۱. پنبه.....	۴۱
۲. چغندر قند.....	۴۲
نیشکر.....	۴۲
آمار محصولات کشاورزی در کشور.....	۴۳
سطح محصولات زراعی.....	۴۳
میزان تولید.....	۴۴
فصل دوم: کشاورزی در قرآن کریم و روایات اسلامی کشاورزی در قرآن کریم.....	۴۵
خصوصیات کشاورزی در روایات اسلامی.....	۴۸
۱. گرانبهاترین گوهر نایاب.....	۴۸
۲. کشاورزی سفرهای گسترده.....	۵۰
۳. حلال ترین و پاکیزه ترین کارها.....	۵۱
۴. بهترین ثروت.....	۵۱

۵. صدقه بودن محصولات کشاورزی ۵۲

ص: ۴

آداب کشت و زرع ۵۲

۱. رو به قبله بودن ۵۳

۲. پرهیز از بذرپاشی و میوه چینی در شب ۵۴

فصل سوم: عوامل رشد کشاورزی

عوامل معنوی رشد کشاورزی ۵۶

۱. پرداخت زکات ۵۷

الف) اهمیت پرداخت زکات ۵۹

ب) احکام شرعی زکات ۵۹

ب) وجوب زکات غلّه ۵۹

استفتا ۶۰

شرایط وجوب زکات غلّه ۶۱

مسئله ۶۱

زمان وجوب زکات غلّه ۶۲

مقدار زکات غلّه ۶۲

و کسر هزینه های کشت ۶۴

۲. انفاق ۶۴

۳. دعا ۶۶

عوامل طبیعی رشد کشاورزی ۶۸

۱. خاک ۶۸

۲. آب ۷۰

استفتا..... ۷۳

۳. خورشید ۷۵.

۴. باران..... ۷۶

۵. رعایت الگوی کشت مناسب ۷۷

ص: ۵

دلایل کمی محصولات کشاورزی.....۷۷

۱. گناه ۷۷

استغفار عمومی، تنها راه نزول باران.....۸۰

۲. آزمایش الاهی ۸۳

۳. کم فروشی ۸۳

۴. ترک امر به معروف و نهی از منکر ۸۴

۵. کمی اطلاعات و مدیریت ۸۵

فصل چهارم: روش نگهداری محصولات کشاورزی

اهمیت و ضرورت نگهداری محصولات ۸۷

روش نگهداری محصولات در قرآن کریم.....۸۸

انواع روش نگهداری محصولات کشاورزی ۸۹

۱. روش های سنتی ۹۰

الف) نگهداری از طریق خشک کردن ۹۰

ب) نگهداری مواد غذایی به روش چال کردن در خاک ۹۰

ج) نگهداری مواد غذایی، داخل گاه یا گاه و شن ۹۱

د) نگهداری به طریقه جوشانیدن و غلیظ کردن.....۹۱

و) نگهداری مواد غذایی به روش آویزان کردن اغذیه به دیوار یاسقف.....۹۱

ز) نگهداری به وسیله سرکه ۹۲

ح) نگهداری به وسیله نمک ۹۲

ط) نگهداری با استفاده از انبارهای مناسب ۹۲

ی) نگهداری با استفاده از شکر.....۲۹۳. روش صنعتی ۹۳

ص: ۶

الف) سیلوی زمینی..... ۹۴

ب) سیلوی سطحی..... ۹۴

ج) سیلوی هوایی..... ۹۴

مشکلات نگهداری محصولات کشاورزی..... ۹۵

فصل پنجم: وظایف حکومت اسلامی

نیکی به کشاورزان..... ۹۶

تخفیفات مالیاتی..... ۹۷

به کار گماردن افراد امین و کارشناس..... ۹۹

آموزش کشاورزان..... ۹۹

خرید و قیمت گذاری مناسب..... ۱۰۰

عدم واردات بی رویه محصولات کشاورزی..... ۱۰۲

حمایت از صنایع بخش کشاورزی..... ۱۰۳

اعطای وام بدون بهره..... ۱۰۴

جبران خسارات..... ۱۰۴

حمایت از تعاونی های بخش کشاورزی..... ۱۰۵

نقش کشاورزی در توسعه اقتصادی..... ۱۰۵

۱. تامین غذا..... ۱۰۷

۲. خود کفایی..... ۱۰۸

۳. اشتغال زایی..... ۱۰۹

۴. ارزآوری..... ۱۱۰

فصل ششم: احکام کشاورزی

۱۱۱..... رعایت نوبت آب کشاورزی

۱۱۱..... استفتا

۱۱۳..... حق ماژہ

ص: ۷

- سد معبر ۱۱۴
- ادای فریضه روزه در روزهای گرم ۱۱۵
- استفتاء ۱۱۶
- زراعت در قبرستان ۱۱۸
- استفتاء ۱۱۸
- تریت سگ ۱۱۸
- خمس کشاورزی ۱۱۸
- احکام خمس کشاورزی ۱۱۹
۱. سال خمسی کشاورز ۱۱۹
- استفتاء ۱۲۰
۲. خمس زمین های کشاورزی ۱۲۰
- استفتاء ۱۲۱
۳. خمس باغداری ۱۲۳
۴. خمس بذر ..... ۱۲۴ .. ۵. خمس سود کشاورزی ۱۲۵
۶. خمس ابزار و آلات کشاورزی ۱۲۵
- مزارعه ۱۲۶
۱. شرایط صحت مزارعه ۱۲۷
- مساقات ۱۳۰
۱. مساقات در اصطلاح ۱۳۰
۲. شرایط مساقات ۱۳۰

۳. صیغه مساقات ۱۳۱

خرید و فروش زرع و میوه ها..... ۱۳۱

غصب و تصرف مزارع دیگران ۱۳۴

۱. غصب بذر و شاخه درخت ۱۳۷

۲. غصب زمین های کشاورزی ۱۳۸

ص: ۸

- احتکار ۱۴۰
- موارد احتکار ۱۴۱
- شرایط احتکار ۱۴۲
- مغارسه ۱۴۳
- اجاره ۱۴۵
- احیای موات ۱۴۶
۱. احیای زمین های موات ۱۴۶
۲. احیای نهرها و چاه ها ۱۴۷
- شرایط احیا ۱۴۷
- بیع مزابنه ۱۵۰
- شراکت ۱۵۱
تدلیس در محصولات کشاورزی ۱۵۱
- ارث زمین های کشاورزی ۱۵۲
- حکم ارث زوجه از زمین های کشاورزی ۱۵۲
- شغل خرید و فروش گندم و جو ۱۵۲
- فصل هفتم: درختکاری و نهال کاری
- استفتا ۱۵۴
- فواید درختکاری ۱۵۴
۱. ایجاد سلامتی و آسایش ۱۵۶
۲. بهبود کیفیت آب و خاک و هوا ۱۵۶
۳. استفاده از میوه درختان ۱۵۷

درخت دارای محصول.....۱۵۷

شیوه نهال کاری ۱۵۹

احکام قطع درختان ۱۵۹

استفنا.....۱۶۱

ص: ۹

کراهت فروش باغ ۱۶۴

فصل هشتم: موانع و مشکلات کشاورزی

۱. خشکسالی ۱۶۶

۲. کوچک بودن اراضی زراعی ۱۶۷

۳. بالا بودن هزینه تولید ۱۶۸

۴. پایین بودن قیمت محصولات کشاورزی ۱۶۹

راهکارها و پیشنهادها ۱۷۱

۱. اطلاع رسانی شفاف در بازار ۱۷۱

۲. استفاده از صنایع تبدیلی ۱۷۱

آفات محصولات کشاورزی ۱۷۲

استفاده از سموم و کودهای شیمیایی ۱۷۲

کشاورزی طبیعی ۱۷۴

فصل نهم: قوانین مدنی کشاورزی

قوانین آب در کشاورزی ۱۷۸

اراضی قابل واگذاری برای کشاورزی ۱۸۱

قوانین حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ ها ۱۸۳

کتابشناسی ۱۸۵

مقاله شناسی ۱۸۶

فهرست منابع ۱۸۷

فقه و زندگی و سبک زندگی اسلامی

اسلامی شدن زندگی اجتماعی در مرحله شناخت، مستلزم سه گام است:

شناخت معروف و منکر در فعالیت های فردی و روابط انسان و خداوند عزوجل؛

شناخت معروف و منکر در حوزه روابط اجتماعی و معاملات اقتصادی؛

شناخت معروف و منکر در روابط دولت و ملت.

در گام اول فعالیت های فقهی، اخلاقی پژوهش های اخلاق مدار فراوانی توسط عالمان و محققان پدید آمده و اصلاح و تقویت روابط عبادی، عقیدتی و معرفتی انسان با خداوند متعال را مورد توجه قرار داده است.

گام دوم؛ یعنی شناخت معروف و منکر در روابط اجتماعی و معاملات اقتصادی، کاری است که با وجود برخی از آثار علمی و پژوهش های ارزشمند با نگاه تخصصی به هر صنف مورد توجه قرار نگرفته است. سلسله کتاب های فقه و زندگی، به پژوهش و نگارش در حوزه اصناف خاص توجه دارد و بایدها و نبایدهای فقهی و اخلاقی و آداب اسلامی هر اتحادیه صنفی و دست اندرکاران مشاغل مختلف تولیدی، توزیعی، و خدماتی را محور پژوهش و نگارش و اطلاع رسانی خویش می داند.

گام سوم در شناخت معروف و منکر به روابط مردم و حکومت ها اختصاص دارد. اسلامی شدن روابط دولت و ملت بالاترین گام به سوی رضای خداوند متعال محسوب می شود و در سایه پیروی از رهبری الهی و تسلیم دولت و ملت در برابر قوانین قرآن و عترت امکان پذیر است.

در حدود سالهای ۱۳۷۲ شمسی با آغاز فعالیت های ستاد امر به معروف و نهی از منکر طرح پژوهشی «فقه و زندگی» توسط جناب حجه الاسلام والمسلمین حاج شیخ محمد حسین فلاح زاده، پی ریزی شد. هدف طرح، تألیف و تدوین مجموعه کتاب هایی در زمینه آداب و احکام اسلامی برای اصناف و مشاغل گوناگون اقتصادی و بازاریان

کشور بود. با هماهنگی این دو نهاد فرهنگی تألیف حدود بیست جلد از این مجموعه در سال های آغاز کمک خوبی به بازاریان متدین در زمینه شناخت احکام شرعی و حلال و حرام مشاغل بشمار می رفت. اما مثل بسیاری دیگر از طرحها این کار هم به دلایل مختلف ناتمام ماند و در زمینه احکام فقهی بسیاری اصناف اثری فراهم نیامد.

ضرورت اسلامی شدن بازار، علاقه بسیاری از کسبه محترم در بخش های تولید و توزیع و خدمات و پیگیری دبیر محترم ستاد امر به معروف و نهی از منکر حجه الاسلام والمسلمین زرگر دام عزه العالی سبب احیای مجدد این طرح پژوهشی کاربردی در سال ۱۳۹۳ شد و تألیف و تدوین کتبی دیگر در زمینه فقه اصناف در دستور کار پژوهشکده امر به معروف و نهی از منکر قرار گرفت.

در سالهای آغازین، این پژوهش ها با هدایت و حمایت ستاد و نظارت علمی و فقهی برادران گرامی حجج اسلام محمد حسین فلاح زاده و محمود مهدی پور شکل گرفت و بیست و چند دفتر از آن فراهم آمد. اینک بار دیگر پس از

حدود چهارده سال، این کار ناتمام و بر زمین مانده به توفیق الهی و نظارت جناب حجه الاسلام والمسلمین آقای حاج سید محمد تقی علوی و همکاری گروهی از فضلاء حوزه

علمیه قم در پژوهشکده امر به معروف پیگیری می شود.

همیشه اصناف محترم و صاحبان مشاغل در انجام وظیفه خود نیاز به احکام و قوانین الهی دارند و لازم است معروف و منکرات صنفی را بشناسند. تحولات صنفی و دگرگونی ها در حوزه کسب و کار سبب می شود که احکام بر اساس نیازهای روز مورد بازننگری فقهی و علمی قرار گیرد و تفقه و اجتهاد جدید ضرورت یابد. از این رو بار دیگر با استفاده از فتاوی مراجع بزرگوار تقلید و قوانین مصوب شورای نگهبان موضوعات کارنشده در برنامه پژوهشی قرار گرفت و بیست اثر جدید تحقیق و تولید شد. عناوین پژوهش های سال ۱۳۹۳ ش بدین شرح است:

احکام صنف طلا و جواهر

احکام تلفن همراه

احکام بازی های رایانه ای

احکام صنف اتوبوسرانی

احکام صنف فرش و تابلوفرش

احکام صنف کیف و کفش (سراجان)

احکام صنف ماهی فروشان

احکام صنف ناشران

احکام صنف پوشاک

ص: ۱۴

احکام صنف نانویان

احکام صنف رایانه و اینترنت

احکام صنف پرندگان و پرنده فروشان

احکام صنف اغذیه فروشان

احکام صنف پارک ها

احکام عمومی کسب و کار

احکام صنف قهوه خانه ها

احکام صنف الکتریکی

احکام صنف عطاری و دارو گیاهی

احکام صنف لوازم صوتی و تصویری

احکام بیمه ها

این دفتر از فقه و زندگی که با تلاش برادر گرامی حجه السلام والمسلمین مصطفی کوهی پدید آمده به احکام کشاورزی اختصاص یافته است و امیدواریم محققان و دست اندرکاران محترم با ارائه تجارب و مسائل شرعی خویش ما را در تکمیل این اثریاری کنند.

با درخواست توفیق از خداوند دانا و توانا ویاری محققان حوزوی و همراهی اصناف کشور، بسیج اصناف و مسئولان ستادهای امر به معروف، می توان به سوی اسلامی شدن بازار، آرامش روانی جامعه، کاهش جرم و تخلفات اقتصادی

و کسب رضای حضرت حق گام هایی بلندتر برداشت.

امیدواریم با شناخت احکام الهی در تمام بخش ها و اجرای آن در زندگی فردی و اجتماعی و در سایه فقه ناب اسلامی و با هدایت حضرت بقیه الله (عجل الله تعالی فرجه الشریف)، توحید و عدالت در سراسر عالم حاکم گردد. ان شاء الله .

قم پژوهشکده امر به معروف و نهی از منکر

خیابان سمیه کوچه ۱۲ پلاک ۳۵۵

fmaroof.ir info@fmaroof.ir

ص: ۱۶

فصل اول: کلیات

معرفی کشاورزی

کشاورزی و زراعت فرایند کاشت، داشت و برداشت گیاهان می باشد. بطور کلی هدف از زراعت و تولید گیاهان زراعی مختلف دستیابی به محصولات است که به منظورهای زیر کشت می شوند.

۱. تولید دانه به منظور تغذیه انسان و دام مانند گندم، جو، ذرت؛

۲. تولید و شاخ و برگ سبز برای تغذیه دام مانند یونجه،

ص: ۱۷

۳. بدست آوردن ریشه، غده، برگ و گل گیاه به منظور تغذیه مانند چغندر قند هویج، کاهو و گل کلم؛

۴. تولید غده سیب زمینی برای تهیه نشاسته و ساقه نیشکر برای تولید شکر؛

۵. تولید گیاهان روغنی و لیفی برای تهیه مواد خام صنایع تبدیلی در کشاورزی. در هر صورت عملیات برداشت از چیدن محصول تا نگهداری و انبار و ذخیره کردن محصولات را در بر می گیرد.

مراحل کشاورزی

اشاره

مراحل کشاورزی و زراعت بدین شرح است:

کاشت

«کاشت» فرآیندهای مختلفی می باشد که رعایت فرآیندهای مورد نظر موفقیت در کاشت را در پی خواهد داشت.

این فرآیندها عبارتند از:

۱. شخم و آماده سازی مکانیکی و فیزیکی؛

ص: ۱۸

۱- نوعی خوراک برای حیوانات اهلی. خشک کرده آن را «بیده» میگویند (فرهنگ عمید).

۲. بذریاشی یا کاشت و استقرار اولیه گیاهان؛

۳. آبیاری و زهکشی یا مدیریت آب و هوا در خاک؛

۴. مصرف کود و نهاده های غذایی مورد نیاز گیاهان؛

پس تهیه خاک اقدامات فیزیکی مناسب جزء اولین عوامل مدیریت متناسب آن به شمار می رود. انتخاب و توالی گیاهان سازگار یا کشت تناوبی از جنبه های مهم دیگر هستند. مهمترین عملیات تهیه فیزیکی خاک توسط شخم صورت می گیرد.

داشت

به کلیه عملیاتی که در فاصله جوانه زنی بذر تا برداشت محصول انجام می گیرد، «داشت» گویند.

این عملیات، آبیاری، تنک کردن، وجین کردن، سله شکنی، خاک دادن پای بوته ها، کود دادن، مبارزه با حشرات و آفات، کنترل و بیماری ها و مبارزه با علف های هرز را شامل می شوند.

برداشت

پس از اتمام دوره رشد و نمو گیاه، هنگام «برداشت» محصول فرا می رسد.

البته گیاهان را همیشه پس از پایان دوره رشد و رسیدگی کامل برداشت نمی کنند و زمان برداشت موقعی خواهد بود

که گیاه حداکثر ارزش کیفی و کمی را حاصل کرده، به عبارت دیگر، مرحله رسیدن فیزیولوژیک فرا رسیده باشد.

چنانچه برداشت محصول دیرتر انجام شود و در طی عملیات برداشت دقت کافی صورت نگیرد، معمولاً عملکرد محصول کاهش می یابد. پس از برداشت محصول نیز به علت ادامه برخی فعالیتهای حیاتی در اندام های برداشت شده، مثل تنفس یا تبخیر آب، چنانچه محصول در شرایط نامناسبی نگهداری یا انبار شود، مقداری از مواد ذخیره، مواد آلی خود را از دست خواهد داد و حتی ممکن است مورد حمله آفات انباری و برخی بیماریهای قارچی قرار گرفته، کمیت و کیفیت محصول دچار نقصان شود.

اهمیت کشاورزی

«کشاورزی» یکی از منابع اصلی تغذیه انسان و یکی از اهرم های استقلال اقتصادی هر کشور است و استقلال سیاسی نیز تا حد فراوانی به آن وابسته است. از این رو، دین اسلام به کشاورزی اهمیت فراوانی داده و برای آن ارزش بالایی برشمرده است.

قرآن کریم در باب اهمیت زراعت و کشاورزی می فرماید:

{نشانه آن، این است که} هنگامی که روی برمی گردانند (و از نزد تو خارج می شوند)، در راه فساد

در زمین، کوشش می کنند، و زراعت ها و چهارپایان را نابود می سازند؛ (با اینکه می دانند) خدا فساد را دوست نمی دارد. (۱)

طبق آیه مذکور، نابود ساختن کشاورزی، از بارزترین نوع فساد در زمین است.

علامه طباطبایی در تفسیر آیه فوق می فرماید:

از ظاهر این عبارت بر می آید که می خواهد جمله قبلی، یعنی فساد در زمین را بیان کند، و بفرماید فساد و افسادش به این است که حرث و نسل را نابود کند، و اگر نابود کردن حرث و نسل را بیان فساد قرار داده؛ برای این است که قوام نوع انسانی در بقای حیاتش به غذا و تولید مثل است. اگر غذا نخورد، می میرد، و اگر تولید مثل نکند، نسلش قطع می شود، و انسان در تامین غذایش به حرث، یعنی زراعت نیازمند است؛ چون غذای او یا حیوانی است و یا نباتی، و حیوان هم در زندگی و نموش به نبات نیازمند است. پس حرث که همان نبات باشد، اصل در زندگی بشر است، و بدین جهت، فساد در زمین را با اهلاك حرث و نسل بیان کرد. پس معنای این آیه این شد که او از راه نابود کردن حرث و نسل در زمین

ص: ۲۱

۱- «وَ إِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ». بقره/۲۰۵

صاحب تفسیر نمونه در باب اهمیت کشاورزی و زراعت می نویسد:

دامداری و کشاورزی مهم ترین بخش تولید زندگی انسان را تشکیل می دهد؛ چرا که می دانیم پایه اصلی تغذیه در این دو قسمت نهفته شده، و به همین دلیل رسیدن به حد خود کفایی در قسمت دامداری و کشاورزی نه تنها ضامن استقلال اقتصادی است که استقلال سیاسی نیز تا حد زیادی به آن مربوط است. بنابراین جای تعجب نیست که تمام ملت های دنیا کوشش می کنند که صنعت کشاورزی و دامداری خود را تا سر حد امکان توسعه دهند و از صنایع مدرن برای این توسعه کمک گیرند.

نیاز به این دو، تا آن حد اساسی است که گاه کشورهای به اصطلاح ابر قدرتی همچون روسیه برای رفع نیازمندی خود در این زمینه ناچار می شوند با دادن امتیازهای سیاسی دست نیاز خود را به سوی کشورهایی که درست در قطب مخالفند دراز کنند و به همین جهت، در اسلام و تعلیمات حیات آفرین آن اهمیت فوق العاده زیادی به مسئله دامداری و

ص: ۲۲

کشاورزی داده شده است و با استفاده از هر فرصت مسلمانان را تشویق به این دو نموده است. (۱)

اهتمام نبی اکرم (صلی الله علیه و آله) به کشاورزی و درختکاری چنان است که به پیروان خود می فرمود:

اگر قیامت بر پا شود و در دست یکی از شما نهالی باشد؛ اگر بتواند چنان کند که کمی پیش از قیامت آن را بکارد، باید بکارد. (۲)

امام خمینی (رحمه الله علیه) در ضمن تاکیدات عام بر استقلال اقتصادی از طریق گسترش تولید، به ویژه تولیدات صنعتی با بهره گیری از آموزه های اسلامی، بر تولید محصولات کشاورزی، و بهبود وضعیت کشاورزان و تولید کنندگان بخش کشاورزی داشتند؛ به طوری که در یکی از بیانات خود می فرمایند:

چقدر برای یک مملکتی عیب و سرشکستگی است که دستش را دراز کند طرف امریکا که گندم بدهد، کشکول گدایی اش را باز کند پیش دشمنش و از او بخواهد که رزقش را بدهد. چقدر برای ما

ص: ۲۳

۱- ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۱، ص ۱۶۳.

۲- «إِنْ قَامَتِ السَّاعَةُ وَ فِي يَدِ أَحَدِكُمْ الْفَسِيلَةُ فَإِنْ اشْتَطَاعَ أَنْ لَا تَقُومَ السَّاعَةُ حَتَّى يَغْرِسَهَا فَلْيَغْرِسْهَا». آقا حسین بروجردی، جامع احادیث الشیعه، ج ۲۳، ص ۹۵۸.

سرشکستگی دارد. تا این ملت بنایش را بر این نگذارد که کشاورزی را تقویت کند و بسازد به آن که خودش به دست می آورد؛ نمی توانیم استقلال پیدا کنیم. (۱)

رهبر معظم انقلاب، آیت الله خامنه ای در باب اهمیت کشاورزی می فرماید:

دستگاه کشاورزی برای کشور ما بسیار مهم است؛ چون امنیت غذایی برای کشور بزرگ، پرجمعیت و دارای هدف های بلند بسیار مهم است. لذا بخش کشاورزی و دامداری ما یک بخش ویژه و استثنایی است و همه باید برای آن تلاش کنند. (۲)

جایگاه کشاورزان

در روایتی از امام صادق (علیه السلام) آمده است:

کشاورزان گنجینه های مردم هستند. آنان دانه های پاکیزه را می کارند که خداوند - عز و جل - از زمین می رویاند و بیرون می آورد و آنان در روز قیامت بهترین مقام را میان مردم و نزدیک ترین منزلت را [به خداوند] دارند و با عنوان "مبارک" خوانده می شوند. (۳)

ص: ۲۴

۱- امام خمینی (رحمه الله علیه)، صحیفه نور، ج ۱۱، ص ۲۲۲

۲- آیت الله خامنه ای، بیانات در دیدار جمعی از کشاورزان، ۱۴/۱۰/۱۳۸۲.

۳- «الزَّارِعُونَ كُنُوزُ الْأَنْعَامِ يَزْرَعُونَ طَيِّبًا أَخْرَجَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَ هِيَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنُ النَّاسِ مَقَامًا وَ أَفْرَبُهُمْ مَنزِلَةً يُدْعَوْنَ الْمُبَارَكِينَ» شیخ کلینی، کافی، ج ۵، ص ۲۶۱.

نیز آن حضرت فرمودند:

کشاورزان گنج های خدا در زمین هستند و در میان کارها، هیچ کاری نزد خدا از کشاورزی محبوب تر نیست و خداوند هیچ پیامبری را بر نینگیخت، مگر آنکه کشاورز بود، به جز ادریس (علیه السلام) که خیاط بود. (۱)

گویا در زمان امام صادق (علیه السلام) عده ای بر این پندار بودند که کشاورزی امری مکروه است و در نتیجه از انجام آن خودداری می نمودند. فردی نزد امام (علیه السلام) می آید و از حقیقت امر جويا می شود. ایشان در پاسخ به وی چنین می فرمایند:

کشاورزی و درختکاری کنید؛ به خدا سوگند! کاری حلال تر و پاکیزه تر از آن نیست» (۲)

کشاورزان مؤمن با کوشش و زحمات طاقت فرسا زمین های خشک را آباد می کنند و به آن طراوت و زیبایی می بخشند. ریشه های وابستگی را می خشکانند و برای

ص: ۲۵

-
- ۱- «الزَّارِعُونَ كُنُوزُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ وَمَا فِي الْأَعْمَالِ شَيْءٌ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الزَّرْعَةِ وَمَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيًّا إِلَّا زَارِعًا إِلَّا إِدْرِيسَ (ع) فَإِنَّهُ كَانَ خَيْطًا» شیخ طوسی، تهذیب الأحكام (تحقیق خراسان)، ج ۶، ص ۳۸۴.
- ۲- شیخ کلینی، کافی، ج ۵، ص ۲۶۰.

کشورخویش استقلال به ارمغان می آورند. نا گفته نماند کشاورزان در عین حال که زحمت می کشند و محصولات کشاورزی تولید می کنند، باید رضای خدا را فراموش نکنند و حدود و حقوق الهی را در نظر داشته باشند. اگر خدای ناکرده از این امر سرپیچی کنند، ممکن است به بلائی الهی دچار شوند و مورد تمسخر فرشتگان قرار گیرند. روزی رسول گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) از جبرئیل پرسید: آیا فرشتگان نیز مانند انسان ها گریه می کنند و می خندند؟ عرض کرد: آری؛ در مواردی می گریند و گاهی از روی شگفتی می خندند، یکی از مواردی که از روی شگفتی می خندند، وقتی است که کشاورزی را می بینند بیل به دست گرفته تا حدود مزرعه خویش را اصلاح کند و علف های هرز را ببرد؛ ولی هدفش آن است که مزرعه خویش را تغییر داده، بر زمینش بیفزاید. در این جا فرشتگان آسمان می خندند و می گویند: این همه زمین ها و باغ های زراعی تو را سیر نکرد، حالا این مقدار اندک سیرت خواهد کرد؟(۱)

پس اگر کشاورزان زحمت بکشند؛ حدّ و مرز خویش را نگه دارند و به همسایگان خود تجاوز نکنند، یا در مورد

ص: ۲۶

۱- شیخ طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۲، ص ۱۱۵.

آبیاری و تقسیم بندی آن به یکدیگر ستم نورزند و هنگام برداشت، ضمن پرداخت زکات و حقوق الهی، در مورد فقرا کوتاهی نکنند؛ مشمول رحمت بیکران خداوند خواهند شد. بی تردید یکی از خصوصیات بارز کار کشاورزی توجه به عنایات خداوندی و داشتن توکل است.

محمد بن عطیه می گوید:

از حضرت امام صادق (علیه السلام) در باره معنای آیه «وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ» و توکل کنندگان، باید فقط بر خدا توکل کنند» (۱) سوال شد؛ حضرت فرمود: آنها کشاورزانند. (۲)

مبنای این توکل آن است که کشاورز وقتی نهالی را می نشاند یا تخمی در زمین می پاشد، منتظر نزول رحمت الهی است و همیشه امیدوار است زراعتش سر سبز شده، از آفات محفوظ بماند. در نتیجه همیشه به یاد خداست.

جایگاه کشاورزان نزد پیشوایان دین و ائمه مومنین (علیهم السلام) چنان بالا است که پیامبر گرامی اسلام در آخرین لحظات عمر خویش به یاد کشاورزان بود و به امیرالمومنین علی (علیه السلام) چنین سفارش کرد:

ص: ۲۷

۱- ابراهیم/۱۲.

۲- عبد علی بن جمعه حویزی، تفسیر نور الثقلین، ج ۲، ص ۲۳۰.

یا علی لا تظلم الفلاحون بحضرتک؛ ای علی کشاورزان نباید در حضور تو مورد ستم قرار گیرند. (۱)

تاریخچه کشاورزی

زراعت و کشاورزی، از اولین مشاغل انسان‌ها به شمار می‌رود. ابن خلدون می‌گوید:

زراعت، قدیمی‌ترین صنعتی است که انسان برای به دست آوردن و آوردن غذا از آن استفاده کرده است. (۲)

براساس احادیث اسلامی، شغل کشاورزی از زمان حضرت آدم (علیه السلام) آغاز شده است. امام صادق (علیه السلام) در این زمینه می‌فرماید:

خداوند تبارک و تعالی چون حضرت آدم را پائین آورد؛ او را امر کرد که کشت و زرع کند. (۳)

نیز از آن حضرت آمده است:

آن روز که آدم ابوالبشر از بهشت به زمین رانده شد و به غذا و آب پیدا کرد، با حضرت جبرئیل به مشورت پرداخت و از او یاری طلبید. جبرئیل آدم

ص: ۲۸

۱- شیخ حرّ عاملی، إثبات الهداه بالنصوص والمعجزات، ج ۳، ص ۲۴.

۲- ابن خلدون، مقدمه ابن خلدون، ص ۶۲.

۳- «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمَّا أَهْبَطَ آدَمَ (علیه السلام) أَمَرَهُ بِالْحَرْثِ وَالزَّرْعِ». شیخ کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، ج ۶ ص ۳۹۳.

يَا آدَمُ كُنْ حَرَاثًا؛ ای آدم، {اگر می خواهی نیازمندی های خود را بر طرف کنی} به زراعت پرداز. (۱)

این گونه بود که پدر انسان ها اولین کشاورز روی زمین شد. نه تنها حضرت آدم، بلکه اکثر پیامبران الهی به شغل کشاورزی می پرداختند و روزی خود را از همین راه به دست می آوردند.

روزی یکی از یاران امام صادق (علیه السلام) از ارزش کاردهقانان پرسید: امام (علیه السلام) در پاسخ فرمود: همه پیامبران الهی (علیهم السلام)، جز حضرت ادریس (علیه السلام)، از راه کشاورزی امرار معاش می کردند؛ ولی حضرت ادریس (علیه السلام) به کار خیاطی مشغول بود.

براساس این فرمایشات امام صادق (علیه السلام) انسان ها از اول تاریخ با کشاورزی و زراعت آشنا بوده و بخش عمده ای از روزی خود را از طریق کشاورزی کسب می کردند.

بی شک انتخاب این شغل برای پیامبران خدا، نشان از رضایت خدا از کشاورزی دارد و گویای آن است که در بالندگی روحی و معنوی خود آنان مؤثر بوده است.

کشاورزی از اولین شغل های عالم بود که با کشف آن

به ظهور تمدن کمک زیادی شد؛ چنان که جواهر لعل نهرو می نویسد:

کشف کشاورزی و به دست آوردن غذا از زمین، تغییر عظیمی در حیات بشر به وجود آورد. برای انسان خیلی آسان تر بود که به وسیله کشاورزی غذای خود را از زمین به دست آورد تا این که تمام وقت با اضطراب و نگرانی به دنبال شکار حیوانات باشد.^(۱)

بر اساس شواهد تاریخی، خاتم پیامبران، حضرت محمد مصطفی (صلی الله علیه و آله) در فرصت های مختلف به کشاورزی و زراعت اقدام می کرد.

امامان معصوم ما هم که نیز که وارثان انبیای الهی اند، از موقعیت های به دست آمده استفاده می کردند و به باغداری، درختکاری، گلکاری و ایجاد فضاهای سبز می پرداختند.

در زندگی پیشوایان دین و ائمه معصومین (علیه السلام) مواردی از اشتغال آنان به کشاورزی آمده است که از آن جمله است کاشتن درخت خرما به وسیله پیامبر اکرو (صلی الله علیه و آله) با همکاری سلمان فارسی^(۲) که تفصیل آن در کتابهای سیره نقل شده و همچنین در حالات امیرالمومنین علی (علیه السلام) آمده است:

ص: ۳۰

۱- مرتضی راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، ج ۱، ص ۳۹.

۲- سمهودی، علی بن عبد الله، وفاء الوفاء باخبار دار المصطفی، ج ۳، ص ۹۹۲.

آن حضرت باغی در «ینبع»^(۱) داشت و در آنجا با بیل کار می کرد و درخت می کاشت و در همان محل چشمه ای به وجود آورد که دارای آب شیرینی بود و آن را وقف مسافرین و حجاجی که از آن محل عبور می کردند.^(۲)

جریان معروفی را «محمد بن منکدر» این گونه نقل می کند:

امام محمد باقر (علیه السلام) در هوای گرم در اطراف مدینه کار می کرد و غرق در عرق بود. به ایشان گفتم: «اگر در این حال بمیرم، در حالی مرگ به سراغ من آمده است که مشغول انجام طاعتی از طاعات خدا هستم.»^(۳)

تشویق و ترغیب پیشوایان معصوم (علیهم السلام) به درختکاری، کشاورزی، بهسازی کشت و... تأثیر شگرفی بر جامعه اسلامی گذاشت و آثار ارزنده ای در پی داشت. این کلمات

ص: ۳۱

۱- «ینبع» اسم محلی است در نزدیکی مدینه در سمت راست رضوی بر سر راه کسی که از مدینه به دریا برود و در آنجا چشمه های شیرینی وجود دارد. این محل در اختیار امام علی (علیه السلام) بود. (ابن عبدالحق، عبدالمومن بن عبد الحق، مرصد الاطلاع، ج ۳، ص ۱۴۸۵)

۲- شیخ عباس قمی، سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار، ج ۲، ص ۵۷۹.

۳- شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۱۰.

نورانی، شور و شوقی وافر در میان مسلمانان پدید آورد و آنان را به پژوهش، تجربه اندوزی و بررسی گسترش کشاورزی، بهسازی کاشت، داشت و برداشت و اصلاح و توسعه انواع درختان واداشت؛ بدان حد که انقلاب کشاورزی عظیمی در جوامع اسلامی پدید آمد و مسلمانان در پرتو سخنان گوهر بار حضرات معصومان (علیهم السلام) توانستند دانش ارزنده و سودمندی را در اختیار جهانیان قرار دهند.

با گسترش دامنه فتوحات اسلامی سرزمین های حاصل خیز بسیاری در اختیار مسلمانان قرار گرفت بخصوص زمین های بصره و حیره و اراضی معروف به «سواد» و کلاً منطقه بین النهرین از لحاظ کشاورزی حائز اهمیت فراوان بود.

از آن جا که رونق و شکوفائی کشاورزی با آب و آبیاری رابطه تنگاتنگی دارد؛ مسلمانان از دیرباز به این موضوع عنایت خاصی داشته اند. در روایتی از رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) آمده است:

هر کس درخت موز و یا درخت سدري را سیراب کند، گویا مومن تشنه ای را سیراب کرده است. (۱)

ص: ۳۲

۱- « مَنْ سَقَى طَلْحَهُ أَوْ سِدْرَهُ فَكَأَنَّمَا سَقَى مُؤْمِنًا مِنْ ظَمِيمٍ » شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۴۲.

آبیاری زراعت و باغ های میوه در میان مسلمانان برای خود قوانین مخصوص داشته است؛ به طوری که در بعضی شهرهای زراعتی، اداره مخصوص به نام «دیوان الماء» وجود داشته که آب باغ ها و زمین های زراعتی زیر نظر این اداره تقسیم می شد.

مسلمانان از نظر تولید انواع مختلف محصولات کشاورزی نه تنها خود کفا بودند، بلکه محصولات خود را به کشورهای مجاور نیز صادر می کردند و تمام امکانات خود را در کشت زمین ها و ایجاد باغ های میوه و فضای سبز به کار می بردند.

یکی از مورّخین می گوید:

در اطراف سمرقند به هر کجا نگاه می کنیم نقطه ای نیست که از آب و آبادانی و سبزی بی نصیب باشد. اگر دو ماه هم مسافرت به طول انجامد، هرگز با بیابان روبرو نمی شوید.»^(۱)

در بین النهرین، عراق، و سیستان، گندم و جو فراوانی به دست می آمد و در بسیاری از شهرها انگورهای متنوع به دست می آمد. همچنین میوه های گوناگونی، از قبیل سیب و گلابی و لیمو و نارنج و خرما و هلو و زرد آلو و انواع گل ها و

ص: ۳۳

۱- مرتضی راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، ج ۳، ص ۷۸.

ریاحین در بسیاری از شهرها به عمل می آمد و هر شهری به میوه ای و گلی شهرت داشت.

ابومنصور ثعالبی در وصف سیب غزنه می گوید:

تُفاح غزنه نفاع ونفاح

كانه الشهد والريحان و الراح

سیب غزنه نافع و نفاع است، چنانستی که شهدی است خشبو و شرابی است گوارا. (۱)

بر اثر یورش مغول ها، باغبانی نیز از رونق افتاد و وضع بدین منوال بود تا آن که غازان خان تیموری در اواخر قرن هفتم و اوایل قرن هشتم هجری قمری به توسعه کشاورزی پرداخت. در قلمرو او انواع درختان میوه و سبزی ها در تمام نقاط کشت می شدند و باغبانی آن قدر رونق داشت که از اصفهان انواع میوه به هندوستان و آسیای صغیر واز کرمان خرما به سایر کشورها صادر می شد. در این دوره اقلید و سورمق مرکز تولید برگه زردآلو و خراسان ناحیه با ارزشی برای پرورش انواع میوه به شمار می آمد. از زمان غازان خان حدود سال ۷۰۰ هجری قمری کتابی به نام «کتاب در علم فلاحت» و زراعت که نویسنده آن ناشناس است باقی مانده که در سال ۱۳۲۳ هجری قمری توسط عبدالغفارخان نجم الدوله با چاپ سنگی منتشر شده است. در کتاب مورد

ص: ۳۴

اشاره که دارای بخش های گوناگون است درباره نگه داری بذرها، غلات و این که کدام درخت و گیاه از بذر می روید و کدام را باید به صورت نهال کاشت و همچنین خواص انگور و دیگر درختان میوه دار و بی ثمر، انواع گیاهان تزئینی و کود صحبت شده و به هر گیاهی فصلی اختصاص یافته است. نویسنده در این کتاب به مشاهدات تجارب و امتحان خویش در قلمه زدن، پیوند زدن انواع درختان ثمردار و بی بهره و نیز بذرافشانی نهال کاری و غرس درختان استفاده کرده و چنین بر می آید که به شخصه آزمایش های زیادی در کشاورزی انجام داده است. دانشمندان این سرزمین در خلال مطالعه درباره ویژگی دارویی گیاهان، به امور کاملاً فنی می پرداختند و دستگاه هایی برای بهره برداری از آب تهیه دیدند که از آن جمله می توان چرخ چاه خودکار را نام برد. (۱)

با آغاز فرمانروایی صفویان، بار دیگر کشاورزی در ایران رونق گرفت. هر چند که با وجود تمام کوشش ها حتی در زمان شاه عباس نیز به رونق پیش از حمله مغول نرسید. در این دوره در تمام ایران درختان میوه به ویژه زرد آلو، به، انار، بادام و انگور کشت می شدند. کشت خرما در خوزستان،

ص: ۳۵

فارس، کرمان و سیستان انجام می شد و خرماي ایران به ویژه خرماي جهرم، بهترین خرماي جهان به شمار می آمد و مقدار فراواني از آن به هندوستان صادر می شد. کشت مرکبات و زيتون در مازندران و خوزستان معمول بوده است. در این دوره خرماي کرمان، پياز خراسان، انار یزد و شیراز و نیز پرتقال مازندران به خارج صادر می شده است.

از زمان صفویان نیز کتاب های کشاورزی متعددی باقی مانده که مهمترین آنها «ارشاد الزراعه» تالیف فاضل هروی در سال ۹۲۱ هجری قمری است که در سال ۱۳۲۳ هجری قمری توسط عبد الغفارخان نجم الدوله با چاپ سنگی منتشر گشته است. (۱)

بعد از صفویان هر کدام حکمرانان بر حسب قدرت و ضعف خود آثاری بر روی کشاورزی ایران داشتند که روی هم رفته آثار منفی بیش تر بود. نخستین جنبش به سوی کشاورزی نوین در زمان صدارت امیرکبیر به وجود آمد. او با وارد کردن انواع بذرهاي اصلاح شده با کارشناسان خارجی قراردادهایی منعقد ساخت و کشاورزی ایران را به سوی پیشرفت حرکت داد. در اوایل قرن چهاردهم هجری قمری با تاسیس اولین مدرسه کشاورزی ایران به نام «مدرسه فلاح

ص: ۳۶

مظفری» و وارد کردن سیب زمینی و انواع نهال های میوه به خصوص سیب و گیلاس از خارج باغبانی ایران گسترش بیشتری یافت و سپس با ایجاد مدارس متوسطه، عالی و دانشکده های کشاورزی موسسه اصلاح و تهیه بذر و نهال و غیره به وضع کنونی در آمد.

ایران در زمینه کشاورزی و باغداری، در خصوص برخی تولیدات دارای رتبه های بالایی است. بنا بر آمار سال ۲۰۰۷، این کشور در تولید خیار در جهان دارای مقام دوم، بادام مقام چهارم، سیب مقام پنجم، گیلاس سوم، انجیر مقام سوم، پسته مقام اول، طالبی مقام چهارم، گردو مقام چهارم، زردآلو مقام دوم، خرما مقام دوم، نخود مقام چهارم، هندوانه مقام پنجم، می باشد. (۱)

اقسام کشاورزی

اشاره

کشاورزی را از منظر فقهی می توان به چند دسته تقسیم کرد:

۱. کشاورزی واجب

فقها و علمای اسلام در این زمینه می فرمایند:

کسب و کار و تلاش برای زندگی از طریق تجارت و

ص: ۳۷

زراعت (کشاورزی) و صنعت و مانند آن برای کسانی که مخارج همسر و فرزند خود را ندارند واجب است، همچنین برای حفظ نظام و تأمین احتیاجات جامعه اسلامی. (۱)

۲. کشاورزی مستحب

روایات فراوانی بر استحباب کشاورزی دلالت دارد و انسان ها را به این کار دعوت کرده است؛ از جمله روایت محاسن از امیر المومنین علی (علیه السلام):

بر شماست که به تربیت گوسفند و کشاورزی پردازید که رفت و آمد هر دو خیر و برکت است. (۲)

علمای اسلام در باب استحباب کشاورزی می فرمایند: کسب و کار و تلاش برای زندگی از طریق تجارت و زراعت و صنعت و مانند آن برای کسانی که مخارج همسر و فرزند خود را ندارند واجب است، همچنین برای حفظ نظام و تأمین احتیاجات جامعه اسلامی، و در غیر این صورت، مستحب مؤکد است؛ مخصوصاً برای کمک به فقرا و یا وسعت بخشیدن به زندگی

ص: ۳۸

۱- آیت الله مکارم شیرازی، رساله توضیح المسائل ص ۳۲۴، مساله ۱۷۴۸.

۲- «عَلَيْكُمْ بِالْغَنَمِ وَالْحَرْثِ فَإِنَّهُمَا يَغْدُونَ بِخَيْرٍ وَيُرْوَحَانِ بِخَيْرٍ» برقی، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن، ج ۲، ص ۶۴۳

بنابراین، فقهای شیعه، در راستای روایت های متعددی که در باره فضیلت زراعت و کشاورزی نقل شده است، به مستحبی بودن شغل زراعت و کشاورزی داده اند. (۲)

۳. کشاورزی حرام

اشاره

کشاورزی زمانی حرام است که کشاورز محصولی را به نیت استفاده حرام آن بکارد که به چند مورد اشاره می شود:

الف: کشت انگور و جو به نیت ساختن شراب و فُقاع؛ (۳)

ب: کشت خشخاش برای به وجود آوردن مواد مخدر.

استفتا

کاشت و پرورش گیاهانی از قبیل خشخاش، شاهدانه هندی، کویچا که از آنها تریاک، هروئین، مورفین و حشیش و کوکائین گرفته می شود چه حکمی دارد؟

جواب: کاشت و پرورش این نوع گیاهان که بر خلاف مقررات نظام جمهوری اسلامی می باشد جایز نیست. (۴)

ص: ۳۹

۱- آیت الله مکارم شیرازی، رساله توضیح المسائل ص ۳۲۴، مساله ۱۷۴۸

۲- سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، عروه الوثقی، ج ۵، ص ۲۸۷.

۳- آیت الله مکارم شیرازی، دائره المعارف فقه مقارن، ص ۴۳۰.

۴- امام خمینی (رحمه الله علیه)، توضیح المسائل (محشی - امام خمینی)، ج ۲، ص ۱۰۱۷.

اشاره

محصولات عمده کشاورزی به دو قسم دسته بندی می شود:

الف) محصولات غذایی

۱. غلات (گندم، برنج، جو و ذرت)

۲. حبوبات

حبوبات شامل لوبیا، عدس، ماش، باقلا و غیره می باشد که در تمام کشور کم و بیش کشت می شود.

۳. سبزیجات

سبزیجات مانند کاهو، اسفناج، سیر، پیاز، هویج، گوجه فرنگی، تره، جعفری، نعناع؛ با توجه به تنوع آب و هوا در کشور، در بیشتر فصلهای سال، قابل کشت و بهره برداری است.

۴. میوه جات

شرایط آب و هوای کشور، جنس خاک و وسعت ایران؛ انواع گوناگون میوه در ایران به عمل می آید که عمده ترین آنها به این شرح است: پرتقال، نارنگی، سیب، زردآلو، بادام، قیسی، گلابی، آلو، گیلاس، شلیل، انجیر، انار، آلبالو، توت،

به و از گیل. طبق آمار ارائه شده، حدود هفتصد هزار هکتار اراضی ایران را درختان میوه پوشانده که محصول آن، دو میلیون تن برآورد می شود.

(ب) نباتات و گیاهان عمده صنعتی

اشاره

برخی از نباتات و گیاهان صنعتی عبارتند از:

۱. پنبه

«پنبه» از جمله کالاهای استراتژیکی محسوب می شود که دارای مصارف گوناگونی است. از الیاف پنبه، ماده اولیه صنایع نساجی؛ از پنبه دانه، ماده اولیه صنایع تولید کننده روغن گیاهی؛ از کنجاله پنبه، در دامداری ها و از ساقه بوته پنبه به عنوان مواد اولیه صنایع چوب استفاده می شود. از الیاف پنبه به دست آمده در واحدهای مختلف پتوبافی، حوله بافی، فرش ماشینی، قالیبافی، کشفافی، ریسندگی، نساجی و... استفاده می شود.

کشت پنبه در ایران به سال های قبل از میلاد برمی گردد که در گذشته به (پشم سفید) معروف بود.

از آن جا که این گیاه صنعتی در مناطق گرمسیری که درجه حرارت آن در تابستان بین ۲۵ تا ۳۰ درجه بالای صفر و دارای خاک رسی - شنی باشد، قابل رشد است ؛

ص: ۴۱

در بیشتر نواحی ایران قابل کشت می باشد.

۲. چغندر قند

ورود بذر چغندر به ایران تاریخ مشخصی ندارد؛ ولی آنچه مسلم است بیش از نیم قرن است این محصول که در ایران کشت می شود. نواحی نیمه خشک و خشک معتدل که باران سالانه آن حدود ۳۰۰ میلیمتر بوده و آب کافی برای آبیاری داشته باشد؛ بهترین مناطق کشت چغندر را تشکیل می دهد. در حال حاضر، چغندر قند در استانهای خراسان، فارس، اصفهان، کرمانشاه، همدان و آذربایجان کشت می شود که حدود ۱۷۰ هزار هکتار زمین های مزروعی کشور را شامل می شود. استان خراسان با پانزده هزار هکتار زمین زیر کشت چغندر قند، در بین تولید کنندگان این محصول دارای مقام اول است

۳. نیشکر

«نیشکر» از جمله نباتات صنعتی است که در نواحی (گرم و مرطوب) و (معتدل و مرطوب) کشت می شود. زراعت کشت نیشکر در ایران از زمان اشکانیان به ویژه ساسانیان در خوزستان رواج پیدا کرد. استان خوزستان، رتبه اول تولید کنندگان نیشکر در ایران را

ص: ۴۲

داراست که با تأسیس کارخانه تصفیه نیشکر در هفت تپه، تولیدات روزانه شکر رو به فزونی می باشد. (۱)

آمار محصولات کشاورزی در کشور

سطح محصولات زراعی

در سال زراعی ۱۳۹۳-۱۳۹۲ سطح محصولات زراعی ۸۴ و ۱۱ میلیون هکتار بوده که سطح مربوط به غلات ۷۲,۲۱ در صد، حبوبات ۶,۹۴ در صد، محصولات صنعتی ۴,۲۱ در صد، سبزیجات ۴,۲۳ در صد، محصولات جالیزی ۲,۹۲ در صد، نباتات علوفه ای ۸,۶۱ و سایر محصولات ۰,۸۶ در صد بوده است که بیشترین سطح مربوط به گندم ۵۱,۲۰ در صد، جو ۱۴,۴۷ در صد، یونجه ۵,۴۱ در صد، شلتوک ۴,۵۵ در صد، نخود ۴,۴۶ در صد و ذرت دانه ای ۱,۹۷ در صد بوده است.

یعنی ۸۲ درصد از سطح برداشت محصولات زراعی متعلق به محصول مزبور است. (۲)

ص: ۴۳

-
- ۱- مرکز تحقیقات اسلامی سپاه، جغرافیای سیاسی اقتصادی ایران، ص ۸۹.
  - ۲- کریم احمدی، آمار نامه کشاورزی سال ۱۳۹۳، وزارت جهاد کشاورزی، معاونت برنامه ریزی و اقتصادی، مرکز فناوری اطلاعات و ارتباطات، تهران، ۱۳۹۴ ه ش.

در سال زراعی ۹۳-۹۲ تقریباً ۰,۷۴ میلیون تن از انواع محصولات زراعی تولید شده است که غلات ۲۳,۷۰ درصد، حبوبات ۰,۸۳ درصد، محصولات صنعتی ۱۶,۰۲ درصد، سبزیجات ۲۱,۸۷ درصد، محصولات جالیزی ۱۲,۵۰ درصد، نباتات علوفه ای ۲۴,۸۹ درصد و سایر محصولات ۰,۱۹ درصد بوده است که بیشترین تولید مربوط به گندم ۱۴,۲۸ درصد، ذرت علوفه ای ۱۳,۲۴ درصد، نیشکر ۸,۸۹ درصد، گوجه فرنگی ۸,۴۳ درصد، یونجه ۷,۸۸ درصد، سیب زمینی ۶,۷۳ درصد، چغندر قند ۶,۳۹ درصد، هندوانه ۵,۴۱ درصد و جو ۳,۹۹ درصد بوده است. بنابر این بالغ بر ۷۵ درصد از کل تولیدات زراعی مربوط به ۹ محصول عنوان شده می باشد.

در این سال زراعی، استان خوزستان با ۸,۸۵ درصد در سطح برداشت محصولات زراعی، بیشترین سطح برداشت شده را نسبت به استان های دیگر به خود اختصاص داده است و استان های کرمانشاه با ۶,۸۷ درصد در رتبه های بعدی قرار گرفته اند. کمترین سطح محصولات زراعی با ۰,۳۶ درصد به استان البرز متعلق بوده است.

کشاورزی در قرآن کریم

قرآن کریم با لحن تشویق آمیزی از موضوع کشت و زرع سخن به میان آورده و منافع آن را، اعم از منافع غذایی و پوششی بر می شمرد. قرآن مجید در سوره هود، با اشاره به آفرینش زمین و نعمت های فراوانی که خداوند متعال در اختیار انسان قرار داده است، انسانها را به آباد کردن زمین فرمان داده می فرماید: «هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا؛ اوست

که شما را از زمین پدید آورد و خواست که آبادانش دارید.» (۱)

حضرت امیر المومنین علی (علیه السلام) در تفسیر این آیه شریفه می فرماید:

خداوند سبحان اعلام کرد که مردم را به آبادانی امر کرده است تا این مطلب سبب گذران زندگی شان شود؛ به این نحو که از زمین، دانه ها و ثمره ها و نظیر آنها از اموری که خداوند برای مَمَر زندگی قرار داده است، برآید. (۲)

نکته کلیدی و اساسی این است که براساس آموزه های قرآن کریم خداوند خود را زارع و رویاننده گیاهان و محصولات کشاورزی معرفی کرده و انسان ها را به تدبّر در این مساله فراخوانده و می فرماید: «أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ؛ آیا شما آن را می رویانید یا ما می رویانیم؟!» (۳)

صاحب تفسیر نمونه در شرح آیه فوق می نویسد:

این، خداوند است که در درون دانه یک سلول زنده بسیار کوچک آفریده که وقتی در محیط مساعد قرار

ص: ۴۶

۱- هود/۶۱.

۲- «فَأَعْلَمْنَا سُبْحَانَہُ أَنَّهُ قَدْ أَمَرَهُم بِالْعِمَارِہِ لِيَكُونَ ذَلِكَ سَبَبًا لِمَعَايِشِهِمْ بِمَا يَخْرُجُ مِنَ الْأَرْضِ مِنَ الْحَبِّ وَ الثَّمَرَاتِ وَ مَا شَاكَلَ ذَلِكَ مِمَّا جَعَلَهُ اللَّهُ مَعَايِشَ لِلْخَلْقِ». علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۹۰، ص ۴۷.

۳- واقعه/۶۴.

گرفت، در آغاز از مواد غذایی آماده در خود دانه استفاده می کند، جوانه می زند و ریشه می دواند، سپس با سرعت عجیبی از مواد غذایی زمین کمک می گیرد و دستگاه های عظیم و لابراتوارهای موجود در درون گیاه به کار می افتد و غوغایی برپا می کند. ساقه و شاخه و خوشه را می سازد و گاه از یک تخم صدها یا هزاران تخم برمی خیزد. دانشمندان می گویند: تشکیلاتی که در ساختمان یک گیاه به کار رفته از تشکیلات موجود در یک شهر عظیم صنعتی با کارخانه های متعددش شگفت انگیزتر و به مراتب پیچیده تر است.» (۱)

در یک آیه، حضرت ابراهیم از بی آب و علف بودن و عدم امکان کشاورزی در سرزمینی که خانواده خود را آن جا ساکن کرده، شکوه می کند و زندگی در سرزمین بی گیاه و بدون کشاورزی را دشوار و همراه با مشکلات زیاد می داند و می فرماید:

پروردگارا! من بعضی از فرزندانم را در سرزمین بی آب و علفی، در کنار خانه ای که حرم توست، ساکن ساختم تا نماز را برپا دارند. تو دل های گروهی از مردم را متوجه آنها ساز؛ و از ثمرات به آنها روزی ده؛ شاید

ص: ۴۷

آنان شکر تو را بجای آورند» (۱).

آیاتی که مربوط به کشاورزی فراوان هستند و تفسیر و تبیین تمامی آنها مفصل و طولانی خواهد شد، اما به طور کلی از این آیات چنین بر می آید که کشاورزی و کشاورزان مورد عنایت خدای تعالی می باشند.

خصوصیات کشاورزی در روایات اسلامی

اشاره

در مجامع حدیثی و منابع روایی، درباره کشاورزی و زراعت و باغداری، روایات فراوانی از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و ائمه معصومین (علیهم السلام) ملاحظه می شود که در آنها به بیان فضایل و خصوصیات این کار توجه شده است. در ادامه به طور خلاصه به چند خصوصیت کشاورزی اشاره می شود:

۱. گرانباترین گوهر نایاب

امام صادق (علیه السلام) فرمود:

الْكَيمِيَاءُ الْأَكْبَرُ الزَّرَاعَةُ؛ زراعت، گرانباترین گوهر نایاب است. (۲)

ص: ۴۸

۱- « رَبَّنَا إِنِّي أَسِيءْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْتِدَاءَ مِنَ النَّاسِ تَهْوَى إِلَيْهِمْ وَ ارزُقُهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ» ابراهیم/۳۷.

۲- شیخ کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، کافی، ج ۵، ص ۲۶۱.

به راستی چرا پیشوایان مذهب، این همه در مورد کشاورزی تاکید کرده اند؟ شاید تاکید ایشان به این علت باشد که ادامه حیات و زندگی انسانها به تغذیه وابسته است، و تغذیه نیز در گرو کار کشاورزی است. نه تنها زندگی «فردی» بلکه زندگی «اجتماعی» ملت نیز به چگونگی تولیدات و محصولات کشاورزی آن جامعه وابسته است. هر جامعه ای که بخواهد مستقل و آزادزندی کند و سر نوشت خودش را با دست خود رقم بزند، باید در زمینه کشاورزی استقلال داشته و بتواند محصولات مورد نیازش را خودش تولید کند؛ زیرا خود کفایی و استقلال هر ملت در گرو پیشرفت تولیدات کشاورزی آن ملت است. رسیدن به اهداف عالی معنوی و مقامات بلند عرفانی نیز در گرو تامین نیازهای جسمانی انسان است. حضرت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود:

بار خدایا، به نان ما برکت عنایت فرما و فاصله ای میان ما و آن ایجاد نفرما. اگر نان نباشد، ما نمی توانیم روزه بگیریم، نماز بخوانیم و واجبات الهی را به جای آوریم. (۱)

ص: ۴۹

۱- «يَا رِكَ لَنَا فِي الْخُبْرِ وَ لَمَّا تَفَرَّقَ بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُ فَلَوْ لَمَّا الْخُبْرُ مَا صِلَيْنَا وَ لَا صِيْمْنَا وَ لَا أَذَيْنَا فَرَائِضَ رَبَّنَا.» شیخ کلینی، کافی، ج ۵، ص ۷۳.

براساس این نکات کشاورزی مهمترین عامل پیشرفت هر جامعه است و مردمی که نتوانند نان سفره خویش را تامین کنند، هرگز روی خوشبختی و استقلال را نخواهند دید.

امیر المومنین علی (علیه السلام) فرمود:

از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) سوال شد: کدام ثروت بهتر است؟ فرمود: زراعتی که صاحبش آن را بدست خود کشته و شایسته اش نموده و به هنگام درو زکات آن را پرداخته است. (۱)

۲. کشاورزی سفره ای گسترده

کشاورزی فرایند تولید محصولات است که به مصرف تمام افراد جامعه می رسد و هر کس از آن بهره ای می برد. در واقع زراعت سفره ای گسترده است که علاوه بر انسانها، حیوانات آسمان و زمین هم از آن بهره مند می شوند. امام باقر (علیه السلام) در این مورد از پدر بزرگوارش چنین نقل می کند:

کشاورزی، بهترین کارهاست: دانه را می کاری و نیکوکار و بدکار و از آن می خورند: نیکوکار، هر مقدار که چیزی بخورد، برای تو آموزش می طلبد، و بدکار، هر آنچه او از آن می خورد، لعنتش می کند. و چارپایان و

ص: ۵۰

۱- «سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: أَيُّ الْمَالِ خَيْرٌ؟ قَالَ: الزَّرْعُ زَرَعَهُ صَاحِبُهُ، وَ أَصْلَحَهُ، وَ أَدَّى حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ.» شيخ كليني، كافي، ج ۱۰، ص ۳۷۲، دار الحديث، قم، چاپ اول، ۱۴۲۹ه ق.

پرندگان هم از آن می خورند» (۱).

۳. حلال ترین و پاکیزه ترین کارها

امام صادق (علیه السلام) حلال ترین و پاکیزه ترین کارها را کشاورزی، درختکاری و باغداری می داند و می فرماید:

به کشاورزی و درختکاری پردازید. به خدای سوگند در کارهای جسمی هیچ کاری سودمندتر و پاکیزه تر از این نیست که محیط زندگی و شهر خویش را سرسبز و پر طراوت سازید. (۲)

۴. بهترین ثروت

چنانکه گذشت، کشاورزی بزرگ ترین کیمیاست و خداوند متعال برای پیامبرانش از میان کارها، کشاورزی را انتخاب کرده است. انسان ها از روزگار قدیم به ارزش اقتصادی کشاورزی پی برده اند؛ چرا که کشاورزی است که توان برآورده نمودن بخش عظیمی از این نیازها را داراست؛ ضمن اینکه سرمایه اولیه آن جز آب و خاک نیست و هرگاه

ص: ۵۱

-
- ۱- «خَيْرُ الْأَعْمَالِ زَرْعٌ يَزْرَعُهُ فَيَأْكُلُ مِنْهُ الْبُرُّ وَالْفَاجِرُ أَمَّا الْبُرُّ فَمَا أَكَلَ مِنْهُ وَ شَرِبَ يَسْتَغْفِرُ لَهُ وَ أَمَّا الْفَاجِرُ فَمَا أَكَلَ مِنْهُ مِنْ شَيْءٍ يَلْعَنُهُ وَ تَأْكُلُ مِنْهُ السَّبَاعُ وَ الطَّيْرُ» علامه مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۰۰، ص ۶۹.
  - ۲- «ازرعووا و اعرسوا فلا والله ما عمل الناس عملا أحل ولا أطيب منه» شیخ کلینی، کافی، ج ۵، ص ۲۶۰.

تلاش و همت بشر بدان افزوده شود، زمینه دست یابی به محصولات ارزشمند آن بیش تر فراهم است. این مطلب، بر همان سخن گهر بار امام صادق (علیه السلام) مبتنی است که فرمود:

مَنْ وَجَدَ مَاءً وَ تَرَاباً ثُمَّ افْتَقَرَ فَأَبْعَدَهُ اللَّهُ؛ هر کس آب و خاک داشته باشد و باز نیازمند باشد، از رحمت خداوند دور است. (۱)

۵. صدقه بودن محصولات کشاورزی

پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: هیچ مسلمانی نیست که درختی را در زمین بنشانند یا زراعتی را کشت کند، و انسان یا پرندۀ یا چرندۀ ای از آن بخورد؛ مگر این که برای او صدقه ای محسوب شود. (۲)

آداب کشت و زرع

اشاره

اسلام برای تمام مراحل کشاورزی و شیوه های آن آموزه های تربیتی و آموزشی دارد که در این جا به برخی از آداب

ص: ۵۲

۱- عبدالله بن جعفر حمیری، قرب الاسناد، ص ۱۱۵.

۲- « مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا يَأْكُلُ مِنْهُ إِنْسَانٌ أَوْ دَابَّةٌ أَوْ طَيْرٌ إِلَّا أَنْ يُكْتَبَ لَهُ صَدَقَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ». آقا حسین بروجردی، جامع احادیث الشیعه، ج ۲۳، ص ۹۵۴.

کشت و زرع در اسلام اشاره می شود:

۱. رو به قبله بودن

امام صادق (علیه السلام) فرمود:

هر گاه خواستی زراعت کنی ، مشتی از بذر را بگیر ، رو به قبله بایست و سه بار بگو:

«آیا آنچه را کشت می کنید، ملاحظه کرده اید؟ آیا شما آن را [بی یاری ما] می کارید ، یا ماییم که زراعت می کنیم؟». آن گاه سه بار می گویی: «بلکه خداست که می کارد». سپس بگو: «خدایا! آن را دانه ای بابرکت قرار ده و به ما در آن ، سلامت بخش». آن گاه آن مشت [بذر] را که در دست توست ، به مزرعه بیفشان.»(۱)

آری! کشاورز باید از همان ابتدا به یاد داشته باشد که نتیجه کار وی، تنها و تنها در دست خداست و بدون خواست و اراده او امری محقق نخواهد گشت. به همین دلیل است در روایات یکی از مصادیق آیه «وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ» و توکل کنندگان، باید فقط بر خدا توکل کنند»(۲)

ص: ۵۳

۱- «إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَزْرَعَ زَرْعًا فَخُذْ قَبْضَةً مِنَ الْبِذْرِ وَاسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَقُلْ - أَفْرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ تَقُولُ بِيَلِ اللَّهِ الزَّارِعُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ قُلِ اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ حَبًّا مُبَارَكًا وَارْزُقْنَا فِيهِ السَّلَامَةَ ثُمَّ انْثُرِ الْقَبْضَةَ الَّتِي فِي يَدِكَ فِي الْقَرَّاحِ». شیخ کلینی، کافی، ج ۵، ص ۲۶۲

۲- ابراهیم/۱۲.

کشاورزان عنوان شده اند.

در روایتی دیگر از صادق آل محمد (علیهم السلام) چنین آمده است :

هر گاه خواستی بذر بیفشانی این دعا را بخوان:

«اللَّهُمَّ قَدْ يَذَرْتُ وَ أَنْتَ الزَّارِعُ فَاجْعَلْهُ حَبًّا مُتْرَاكِمًا؛ خدایا! من بذر افشاندم؛ در حالی که تو رویاننده و به ثمر نشاننده ای. پس آن را دانه های انبوه و پر محصول قرار ده»^(۱)

۲. پرهیز از بذرپاشی و میوه چینی در شب

در گذشته رسم بود که کشاورزان در روز بذر پاشند و در روز محصول برداشت نمایند تا سایرین متوجه شوند. این امر دو مزیت داشت: اول آن که سایرین متوجه می شدند محصول آنان آماده است و برای دریافت آن تسریع می نمودند. دوم اینکه اگر کسی نیازمند بود نزد کشاورز و باغدار آمده و اندکی قوت برای خود و خانواده اش به عنوان صدقه از وی دریافت می کرد. در روایات نیز آثار و برکات فراوانی برای دادن صدقه به نیازمندان آورده شده است؛ لکن برخی از کشاورزان برای آن که مبادا کسی متوجه برداشت و کاشت محصول آن ها شود و از آن ها رد خواست کمک کند،

ص: ۵۴

۱- شیخ کلینی، کافی، ج ۵، ص ۲۶۳.

شبانہ به این کار اقدام می کردند. این عمل، امری ناپسند از سوی امامان (علیهم السلام) دانسته شده و از یاران خویش خواسته اند، از این کار اجتناب ورزند. روایت زیر از امام صادق (علیه السلام) به خوبی موضع ائمه (علیهم السلام) را در این مسئله را روشن می سازد:

امام صادق (علیه السلام) فرمود:

شبانہ میوه چینی، درو، قربانی و بذرافشانی نکن؛ چرا که اگر چنین کنی، قانع و معتر نزد تو نیایند. راوی گوید: پرسیدم قانع و معتر کیانند؟ فرمودند: قانع کسی است که به عطایت راضی می شود و معتر رهگذری است که از تو کمک می خواهد...» (۱)

ص: ۵۵

۱- «لَا تَصِيرُم بِاللَّيْلِ، وَ لَا تَحْصُدُ بِاللَّيْلِ، وَ لَا تُصَحِّحِ بِاللَّيْلِ، وَ لَا تَبْذُرُ بِاللَّيْلِ؛ فَإِنَّكَ إِنْ تَفْعَلْ، لَمْ يَأْتِكَ الْقَانِعُ وَ الْمُعْتَرُّ فَقُلْتُ: مَا الْقَانِعُ وَ الْمُعْتَرُّ؟ قَالَ: «الْقَانِعُ: الَّذِي يَنْقَعُ بِمَا أُعْطِيَتْهُ، وَ الْمُعْتَرُّ: الَّذِي يَمُرُّ بِكَ، فَيَسْأَلُكَ...» شیخ کلینی، کافی، ج ۳، ص ۵۶۵.

فصل سوم: عوامل رشد کشاورزی

اشاره

دو عامل اساسی در رشد و توسعه محصولات کشاورزی وجود دارد که عبارتند از:

۱. عوامل معنوی؛

۲ عوامل طبیعی.

عوامل معنوی رشد کشاورزی

اشاره

قرآن کریم اصلی ترین عامل نزول برکات الهی را، ایمان و تقوای الهی می داند و می فرماید:

«وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ»؛ و اگر مردمی که در شهرها

ص: ۵۶

و آبادی ها زندگی دارند، ایمان بیاورند و تقوا پیشه کنند؛ برکات آسمان و زمین را بر آنها می گشائیم»^(۱).

بر اساس آیه مذکور، بزرگترین عامل معنوی رشد و افزایش محصولات کشاورزی، ایمان و تقوای الهی است.

در آیات قرآن کریم و روایات اسلامی به برخی از مصادیق پرهیزکاری که در رشد و افزایش محصولات کشاورزی تأثیر دارد؛ اشاره شده که عبارتند از:

۱. پرداخت زکات

اشاره

از جمله مسائل شرعی که در امر کشاورزی و زراعت بحث قرار می گیرد، پرداخت زکات غلات (گندم، جو، خرما و کشمش) می باشد.

روایات فراوانی به این مقوله و دستاوردهای پرداخت زکات غلات بر محصولات کشاورزی پرداخته است.

امام باقر (علیه السلام) در این زمینه می فرماید:

الزَّكَاةُ تَزِيدُ فِي الرِّزْقِ؛ زکات موجب زیادی رزق و روزی می شود»^(۲).

نیز آن حضرت فرمود:

ص: ۵۷

۱- اعراف/۹۶.

۲- شیخ طوسی، امالی، ص ۲۹۶، دار الثقافة، قم، ۱۴۱۴ ه ق.

در کتاب علی (علیه السلام) دیدم که پیامبر اکرم (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) فرمود: هرگاه مردم از پرداخت زکات خودداری کنند، زمین برکات خود از زراعت و میوه ها و معادن دریغ می ورزد. (۱)

در خاطرات کودکی حضرت آیت الله العظمی سید محمود شاهرودی (رحمه الله علیه) می خوانیم:

کشاورزان منطقه [قلعه آقا عبدالله شاهرود] دو سال پیاپی در بند ملخ ها گرفتار آمده بودند. آشکار شدن آثار این آفت در ماه های آغازین سال سوم، آنها را در نگرانی فرو برد. سران آبادی در سرای «سید علی» گرد هم آمدند تا راه های مبارزه با ملخ ها را بررسی نمایند. هریک از آنها به فراخور تجربه خویش راهی پیشنهاد کرده، درباره آن سخن گفتند؛ چون گفت گوها به بن بست رسید، سید محمود یکباره برخاست و گفت: «همه به خداوند روی آورید و بر پرداخت زکات مالتان پیمان ببندید تا پروردگار آفت را از مزارعتان دور سازد و باران رحمت خویش را بر شما فرو ریزد.» این سخن بزرگ که از کودکی خردسال بعید می نمود، کشاورزان نگران را به خود آورد. همه پیمان بستند که اگر آفات از کشت زارشان دور شود و کشت هایشان به

ص: ۵۸

۱- عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ (عَلَيْهِ السَّلَام) قَالَ وَحَدَّثَنَا فِي كِتَابِ عَلِيِّ (عَلَيْهِ السَّلَام) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) إِذَا مُنِعَتِ الزَّكَاةُ مَنَعَتِ الْأَرْضُ بَرَكَاتَهَا مِنَ الزَّرْعِ وَالشَّمَارِ وَالْمَعَادِنِ كُلِّهَا» حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۵۱، جامعه مدرسین، قم، ۱۴۰۴ ه. ق.

بار نشست، زکات پردازند و چنین شد. (۱)

الف) اهمیت پرداخت زکات

در اهمیت پرداخت زکات، همین بس که اگر مسلمانان زکات اموال خویش را به طور صحیح و کامل پردازند، هیچ فرد فقیر و محرومی در سرتاسر کشور اسلامی باقی نخواهد ماند.

در حدیثی از امام صادق (علیه السلام) می خوانیم :

اگر همه مردم زکات اموال خود را پردازند، مسلمانی فقیر و نیازمند، باقی نخواهد ماند... و مردم، فقیر، محتاج، گرسنه و برهنه نمی شوند؛ مگر به خاطر گناه ثروتمندان! (۲)

ب) احکام شرعی زکات

وجوب زکات غله

اشاره

زکات غلات چهارگانه (گندم ، جو ، خرما و کشمش) از واجبات عبادی و اقتصادی است. از این رو ، هنگام ادای آن قصد تقرب به خدا شرط صحت ادای این واجب الهی است.

ص: ۵۹

۱- محمد مهدی فجرى ، يتيمان سرافراز، ص ۹۹، مهر اميرالمومنين، چاپ سوم، ۱۳۸۷ه ش.

۲- «لَوْ أَنَّ النَّاسَ أَدَّوْا الزَّكَاةَ مِنْ أَمْوَالِهِمْ مَا بَقِيَ مُسْلِمٌ فَقِيْرًا مُحْتَاجًا ... وَ إِنَّ النَّاسَ مَا افْتَقَرُوا وَ لَّا احْتَاَجُوا وَ لَّا جَاعُوا وَ لَّا عَرَّوْا إِلَّا بِذُنُوْبِ الْأَعْيَاءِ». ابن ابى جمهور ، عوالى اللئالى ، ج ۱ ، ص ۳۷۰ .

و جوب پرداخت زکات غلات در دین اسلام از جمله فروعی است که تمام فرقه های اصلی اسلامی بر آن اتفاق نظر دارند.

زکات سایر غلات (برنج ، نخود ، عدس و ...) به عقیده فقهای شیعه مستحب است نه واجب .

در مقنعه شیخ مفید آمده است:

زکات سایر حبوباتی که از زمین می روید و قابل پیمانه است، به میزان یک دهم و یک بیستم، درست مانند زکات گندم و جو پرداخت می شود؛ ولی به عنوان مستحب مؤکد، نه واجب. (۱)

«سُیلت» که دانه است به نرمی گندم و خاصیت جو دارد، زکات ندارد؛ ولی زکات «عَلَس» که مثل گندم است و خوراک مردمان صنعا می باشد، بنابر احتیاط واجب باید داده شود. (۲)

استفتاء

آیا پرداخت مالیات در نظام جمهوری اسلامی از وجوه شرعیّه کفایت می کند؟

جواب: مالیات مانند سایر هزینه های کسب و کار است

ص: ۶۰

۱- علی اصغر مروارید، ینابیع الفقهیه، ج ۵، ص ۳۴.

۲- امام خمینی (رحمه الله علیه)، توضیح المسائل، مساله ۱۸۵۴.

شرایط وجوب زکات غله

اشاره

زکات در غلات چهارگانه (گندم، جو، خرما و کشمش) در صورتی واجب است که دو شرط ذیل فراهم باشد:

الف) رسیدن به نصاب: زکات گندم و جو و خرما و کشمش وقتی واجب می شود که به مقدار نصاب برسند و نصاب آنها ۲۸۸ من تبریز و ۴۵ مثقال کم است که ۸۴۷ کیلو و ۲۰۷ گرم می شود. (۲)

مسئله

اگر وزن گندم و جو و خرما و کشمش موقعی که تر است، به ۲۸۸ من، ۴۵ مثقال کم برسد و بعد از خشک شدن کمتر از این مقدار شود، زکات آن واجب نیست. (۳)

ب: مالکیت: یعنی باید قبل از تعلق زکات به محصول، اصل درخت ها یا زراعت ملک شخص باشد و تحقق مالکیت، یا به واسطه کاشتن است، مانند کشت گندم و جو یا به وسیله نقل و انتقال، مثل خریدن و هدیه گرفتن

ص: ۶۱

-
- ۱- آیت الله مکارم شیرازی، رساله توضیح المسائل با اضافات فراوان و استفتاءات جدید، سوال ۳۷۰، قدس، قم، ۱۳۹۲ ه ش.
  - ۲- امام خمینی (ره)، توضیح المسائل، مساله ۱۸۶۴.
  - ۳- امام خمینی (ره)، توضیح المسائل، مساله ۱۸۷۱.

و مانند آن مثل این که کسی درخت خرما و تاک را قبل از رسیدن خرما و انگور، بخرد اگر تنها میوه را بر روی درخت، (بدون خود درخت) قبل از وقت تعلق زکات به آن بخرد، باز هم مالکیت تحقق پیدا می کند و بالتبع زکات به آن در صورت رسیدن به نصاب تعلق می گیرد.

زمان وجوب زکات غله

بنابر قول مشهور فقیهان، زمان تعلق زکات به گندم و جو هنگام بسته شدن دانه و به خرما هنگام زرد یا قرمز شدن و به انگور هنگام غوره شدن آن است. مقابل مشهور، برخی زمان تعلق زکات را هنگام صدق عنوان گندم، جو، خرما و انگور دانسته اند. (۱)

مسئله: اگر پیش از دادن زکات از انگور بعد از کشمش شدن، و خرما بعد از تمر شدن و جو و گندم بعد از صدق اسم، (که زکات آنها واجب شده است) خود و عیالاتش بخورند، یا مثلاً به فقیر بدهد، باید زکات مقداری را که مصرف کرده است، بدهد. (۲)

مقدار زکات غله

مقدار زکات غلات در صورتی که محصول، با آب باران،

ص: ۶۲

۱- سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، عروه الوثقی، ج ۴، ص ۶۴.

۲- امام خمینی (رحمه الله علیه)، توضیح المسائل، مساله ۱۸۶۵.

نهر و مانند آن آبیاری شود؛ یک دهم و اگر با دلو، ریسمان، شتر آب کش، دولاب، ماشین آلات و مانند آن آبیاری گردد؛ یک بیستم است و اگر به هر دو روش صورت گیرد؛ حکم روش بیشتر جاری است و در صورت تساوی دو روش؛ زکات آن یک دهم از نصف محصول و یک بیستم از نصف دیگر محصول خواهد بود. (۱)

اگر شک کند که آبیاری با آب باران بوده، یا آبیاری به دلو، بیست یک بر او واجب می شود. (۲)

استفتاء نخست: شخصی زمین زراعتی انگور دارد و نحوه آبرسانی این زمین چنین است که استخر بزرگی را ساخته اند و آب را از چشمه به داخل این استخر هدایت می کنند و بعد به وسیله لوله کشی به درختان آب رسانی می کنند. چنین اشخاصی باید زکات را یک بیستم حساب کنند یا یک دهم؟

جواب: در فرض سوال، مقدار زکات یک دهم است. (۳)

استفتاء دوم: روستای ما گندم بیشتر با آب چاه آبیاری می شود؛ البته تا عید با آب باران آبیاری می شود حکم زکات

ص: ۶۳

۱- شیخ محمد حسن نجفی جواهری، جواهر الکلام، ج ۱۵، ص ۲۳۶ - ۲۳۸.

۲- آیت الله مکارم شیرازی، توضیح المسائل مراجع، مساله ۱۸۷۷.

۳- سؤال تلفنی (۳۷۱۰۲۰۰۲۵) از دفتر آیت الله مکارم شیرازی.

ما چگونه است؟ مثلاً در ۴۰ تن گندم چقدر باید زکات داد؟

جواب: به نسبتی که با آب چاه آبیاری شده؛ یک بیستم و به نسبتی که با آب باران آبیاری شده؛ یک دهم؛ بنابراین اگر نصف با آب باران آبیاری شده و نصف با آب چاه آبیاری شده باشد؛ زکات چهل تن گندم، سه تن گندم می شود. (۱)

کسر هزینه های کشت

مخارجی را که برای گندم و جو و خرما و انگور کرده است، حتی مقداری از قیمت اسباب و لباس را که به واسطه زراعت کم شده است، می تواند از حاصل کسر کند. و چنانچه پیش از کم کردن اینها به ۲۸۸ من و ۴۵ مثقال کم برسد، باید زکات باقی مانده آن را بدهد. (۲)

۲. انفاق

از جمله مسائلی که موجب برکت و افزایش محصولات کشاورزی می شود، «انفاق» بخشی از محصولات در راه خداست.

قرآن کریم در این زمینه می فرماید:

ما آنها را آزمودیم، همان گونه که صاحبان باغ را

ص: ۶۴

۱- آیت الله خامنه ای (دامت برکاته)، زکات اموال، پایگاه اطلاع رسانی <http://farsi.khamenei.ir>

۲- امام خمینی (ره)، توضیح المسائل، مساله ۱۸۸۰.

آزمایش کردیم، هنگامی که سوگند یاد کردند که میوه های باغ را صبحگاهان (دور از چشم مستمندان) بچینند. و هیچ از آن استثنا نکنند؛ اما {شبا نگاه} عذابی فراگیر بر (تمام) باغ آنها فرود آمد؛ در حالی که همه در خواب بودند، و آن باغ سرسبز همچون شب سیاه و ظلمانی شد! صبحگاهان یکدیگر را صدا زدند، که به سوی کشتزار و باغ خود حرکت کنید، اگر قصد چیدن میوه ها را دارید! آنها حرکت کردند؛ در حالی که آهسته با هم می گفتند: مواظب باشید امروز حتی یک فقیر بر شما وارد نشود! (آری) آنها صبحگاهان تصمیم داشتند که با قدرت از مستمندان جلوگیری کنند. هنگامی که (وارد باغ شدند و) آن را دیدند گفتند: «حقاً» ما گمراهیم! (۱)

خداوند در آیه مذکور، بحث انفاق در کشاورزی را مطرح و سرنوشت گروهی را بیان می کند که از محصولات باغ خود به فقرا انفاق نمی کردند؛ در نتیجه محصولات آنها از بین رفت؛. درحالی که اگر انفاق می کردند؛ خداوند به کشاورزی آن ها برکت می داد.

ص: ۶۵

۱- «إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ وَلَا يَسْتَثْنُونَ فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ فَتَنَادُوا مُصْبِحِينَ أَنْ ائِدُوا عَلَي حَرْثِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ فَانطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَفَتُونَ أَنْ لَا يَدْخُلْنَهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ...». قلم/ ۱۷- ۲۹.

یکی از عوامل معنوی در افزایش برکات الهی در محصولات کشاورزی، «دعا کردن» هنگام بذر افشانی است که در باب آداب کشت و زرع ذکر شد.

در روایتی آمده است:

دعا برای دفع کرم هایی که خربزه و زراعت را می خورد، آن است که بر روی چهار نی یا چهار تکه کاغذ دعای زیر نوشته می شود. و در چهار گوشه مزرعه بر روی چهار نی قرار داده می شود. آن دعا این است: ای کرم ها، ای جنبنده ها، حشرات و حیوانات، از این زمین و از این کشتزار به خرابه ها روید؛ همان گونه که یونس از شکم ماهی خارج شد. اگر بیرون نروید، شعله هایی از آتش یا سرب گداخته به سوی شما می فرستم و یاری نمی شوید.

«آیا کسانی را که از بیم مرگ از سرزمین خود خارج شدند، در حالی که هزاران نفر بودند، مشاهده نکردی؟ آن گاه خداوند به آنان گفت: بمیرید، پس مردند.»

«از آن بیرون رو که تو رانده شده ای.»

«پس از آنجا ترسان و منتظر بیرون رفت.»

«پاک و منزه است کسی که شبانه بنده اش را از مسجدالحرام به مسجدالاقصی حرکت داد.»

«روزی که قیامت را مشاهده می کنند، گویا جز یک بعد از ظهر و یا پیش از ظهری [در دنیا] درنگ نکرده اند.»

«آنان را از باغ ها و چشمه ها و کشتزارها و جایگاه های زیبا و نیکو و نعمت هایی که در آن شادمان و خندان بودند، بیرون کردیم.»

«آسمان و زمین بر آنان گریه نکرد و به آنان فرصت داده نشد.»

«از آنجا فرود آی، تو نمی توانی در آنجا تکبر ورزی.»

«بیرون رو؛ زیرا تو از خواران و ذلیلان هستی.»

«با حالت نکوهیده و رانده شده از آنجا بیرون رو.»

«حتماً سپاهییانی بر آنان فرود می آوریم که توان رویارویی با آن را نداشته باشند و آنان را از آن سرزمین با خواری و زبونی بیرون می کنیم.»^(۱)

ص: ۶۷

۱- «رقیه الدود الذی يأكل المباطخ و الزرع یکتب علی أربع قصبات أو أربع رقاع و یجعل علی أربع قصبات فی أربع جوانب المبطخه أو الزرع أيها الدود أيها الدواب و الهوام و الحيوانات اخرجوا من هذه الأرض و الزرع إلى الخراب كما خرج ابن متی من بطن الحوت فإن لم تخرجوا أرسلت علیکم - شواظ من نار و نحاس فلا تنتصرون أ لم تر إلى الذین خرجوا من ديارهم و هم ألو ف حذر الموت فقال لهم الله موتوا فماتوا- فأخرج منها فإنك رجیم فأخرج منها خائفاً یترقب سبجان الذی أسیری بعبدہ لیلاً من المسجد الحرام إلى المسجد الأقصى كأنهم یوم یرونها لم یلبثوا إلا عشیة أو ضحاهما فأخرجناهم من جنات و عیون و زروع و مقام کریم. و نعمه كانوا فیها فاکهین فما بکت علیهم السماء و الأرض و ما كانوا منظرین فاهبط منها فما یكون لک أن تتکبر فیها فأخرج إناک من الصاغرین اخرج منها مذموماً مدحوراً فلنأتینهم بجنود لا قبل لهم بها و لنخرجنهم منها أذله و هم صاغرون» بروجردی، آقا حسین، عده ای از فضلاء، منابع فقه شیعه (ترجمه جامع احادیث الشیعه)، ج ۲۳، ص ۹۷۵.

۱. خاک

خاک خوب و مناسب در کشاورزی و زمین مناسب باعث می شود، محصولات خوبی برداشت شود.

خاک عنصری است که به ظاهر بی ارزش می نماید و بسیاری از آدمیان منزلت واقعی آن را درک نمی کنند؛ چرا که بی هیچ متنی در اختیار آنان نهاده شده است و هر گونه بخواهند، در آن تصرف می کنند. اما حقیقت چیز دیگری است. خاک مایه همه چیزهایی است که نیاز انسان را بر می آورند. چرا خاک بستر اصلی کشت و کار و ماده همه محصولات کشاورزی است. حیات سبزه ها، میوه ها، دانه ها و گیاهان از خاک است و از دامنه آن بر می خیزند.

امام باقر (علیه السلام) از پدر بزرگوارشان نقل کرده که امیرالمومنین علی (علیه السلام) پیوسته می فرمود:

«مَنْ وَجَدَ مَاءً وَ تُرَابًا ثُمَّ افْتَقَرَ فَأَبْعَدَهُ اللَّهُ؛ هر کس آب و خاکی داشته و با این حال نیازمند باشد، خداوند او را از رحمت خود دور می کند.»^(۱)

این روایت افزون بر اشاره به اهمیت آب و خاک، نشان می دهد که خداوند بر آب و خاک برکات و آثاری نهاده که صورت مدیریت درست دولت ها و استفاده بهینه از خاک ؛ فقر و فلاکت از جامعه رخت بر خواهد بست.

درفرمایش امام صادق(علیه السلام) به مفضل آمده است: یکی از عناصر چهار گانه ای که خدای تعالی هر یک از آنها را به قدر و احتیاج و نیاز مردم آفریده، زمین است. فکر کن و ببین که آن را وسیع و پهناور قرار داده، تا برای مسکن و چراگاه و مزارع و تولید چوب و هیزم کافی باشد، و بشود از آن داروها و ریشه های گیاهی و معادن مفید استخراج کرد و از جمله حکمت های الهی آن است که سنگ از زمین خشک تر است، حال اگر تمام زمین سنگ بود، یا به اندازه سنگ سفت می بود، آیا گیاهی که حیات جانداران به آن است، در آن می رویید، یا این که شخم زدن و ساخت و ساز و کارهای ضروری دیگر بر روی آن امکان داشت.»^(۲)

ص: ۶۹

۱- حمیری، عبد الله بن جعفر، قرب الإسناد، ص ۱۱۵.

۲- مفضل بن عمر، توحید مفضل، ص ۱۳۷.

در قرآن کریم و روایات ائمه معصومین (علیهم السلام) مطالب فراوانی در باره سودمندی آب و سهم بی بدیل آن زندگی بشر و کشاورزی و سرسبزی زمین و در موارد بسیار دیگری آمده است.

آب، مایه حیات همه موجودات عالم (۱) و سید و آقای نوشیدنی های دنیا و آخرت (۲) است. زمین به وسیله آب احیاء می گردد و آب موجودات زنده را به تحرک (۳) درمی آورد. همه نباتات و گیاهان نتیجه آب اند، ساقه ها، برگ ها، دانه ها، خوشه ای خرما، باغ های انگور، زیتون و انار، همه از ثمره های آب است. (۴)

آب نه تنها برای رشد گیاهان و نباتات، که برای طهارت و پاکی انسان و دور کردن پلیدی ها نیز می باشد. از آب به

ص: ۷۰

۱- انبیاء/ ۳۰.

۲- قال علی (علیه السلام): «الماء سید الشراب فی الدنیا و الاخره.» شیخ کلینی، کافی، ج ۶، ص ۳۸۰.

۳- «أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ» بقره/ ۲۲.

۴- «وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنَ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ» انعام/ ۹۹.

عنوان معجزه خداوند برای قوت قلب و ثبات قدم در طریق الهی یاد شده است. (۱) از آب، روزی انسان فراهم می گردد.

قسمت اعظم گیاهان و بدن جانوران را آب تشکیل می دهد. برای تشکیل یک گرم توده گیاهی از نوع شاخه و برگ، که بیرون از خاک واقع شده، به ۲۵۰ تا ۱۰۰۰ گرم آب احتیاج است. (۲)

امام صادق (علیه السلام) در ضمن توصیه های خود به مفضل می فرماید:

بدان ای مفضل، در رأس معاش و حیات انسان، نان و آب قرار دارد. بنگر چگونه در این دو تدبیر شده است. نیاز انسان به آب بیش از نیازش به نان است. بدین دلیل که مقاومت انسان در برابر گرسنگی، بیش از قدرت او در مقابل تشنگی است. موارد نیاز انسان به آب، بیش از نان می باشد؛ زیرا انسان به منظور آشامیدن، وضو، غسل و شستوشوی لباس، سیراب کردن حیوانات و کشت و زرع، از آن استفاده می کند...» (۳)

ص: ۷۱

۱- «و يُنَزَّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهَّرَ كُمْ بِهِ وَ يُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَ لِيُبْرِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَ يُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ» انفال/ ۱۱

۲- کردوانی، پرویز، منابع و مسائل آب در ایران، ج ۱، ص ۲۲.

۳- محمد تقی مجلسی، بحار الانوار، ج ۳، ص ۸۶.

در کشوری مانند ایران، بارندگی کافی نیست و باید از منابع آب زمینی و زیر زمینی، حداکثر استفاده را نمود و از هدر رفتن آب جلوگیری به عمل آورد؛ یعنی تا حد توان، از خروج آب شیرین به خارج از مرزهای جغرافیایی کشور، سرازیر شدن آن به آب شور دریاها یا نفوذ آب در کویرها قبل از استفاده، جلوگیری کرد. ترویج فرهنگ استفاده صحیح از آب در میان عموم مردم و به ویژه قشر کشاورز و جلوگیری از هدر رفتن آب رودخانه ها به فاضلاب ها، می تواند نقش مهمی در بهبود امر کشاورزی اداشته باشد.

یکی از اصلی ترین عوامل کم آبی در ایران، آبیاری غرقابی(۱) است که موجب هدر رفتن آب زیادی می شود. نتایج تحقیقات و مطالعات مختلف گویای آن است که در بخش کشاورزی، آب به شکل های مختلف و به میزان

ص: ۷۲

۱- آبیاری غرقابی (کرتی): یکی از روش های معمول برای آبیاری گیاهان آبیاری به روش کرتی است. در این روش مزرعه به قطعات مختلف تقسیم و به طور جداگانه تسطیح می شود. سپس دور تا دور هر قطعه با خاک دیواره ی کوتاهی (مرز) ایجاد می گردد. پس از اینکه کرت آماده شد عملیات کاشت محصول و آبیاری در آن انجام خواهد شد. برای آبیاری هر قطعه آب را تا ارتفاع معینی وارد کرت می کنند. آب موجود در کرت تا نفوذ کامل باقی می ماند. گاهی پس از نفوذ مقدار مشخصی آب بقیه ی آن را از کرت خارج می کنند.

زیادی تلف می شود؛ به نحوی که بازده کل آبیاری در کشور بین ۳۵ تا ۴۰ درصد تغییر می کند. این وضعیت پر مخاطره گوشزد و تأکیدی جدی بر ضرورت مدیریت و بهره‌وری بهتر از منابع موجود است؛ به خصوص این که استفاده از روش رایج آبیاری غرقابی باعث هدر رفت ۷۰ درصد آب مصرفی می شود.

همچنین به دلیل استفاده نکردن از سیستم های نوین آبیاری به ازای مصرف یک متر مکعب در بخش کشاورزی بین ۵۰۰ تا ۷۰۰ گرم محصولات کشاورزی تولید می شود که این میزان با استفاده از سیستم های نوین آبیاری به ۱۵۰۰ تا ۲۰۰۰ گرم قابل افزایش است. بنابراین برای جبران کم آبی در بخش کشاورزی که بزرگ ترین و مهم ترین مصرف کننده آب است، تغییر الگوی کشت، بهبود راندمان آبیاری و افزایش بهره‌وری امری ضروری است.

استفتا

نخست: بسیاری از کشاورزان در اثر کم آبی، از فاضلاب برای آبیاری استفاده می کنند؛ آیا این کار خلاف شرع است؟

جواب: خیر؛ اگر منع قانونی نداشته باشد خلاف شرع نیست. این که محصولات کاشته شده با فاضلاب آبیاری شود یا کود نجس پای آنها ریخته شود، موجب نجس شدن

محصولات کاشته شده نمی شود؛ به خاطر آن که استحاله صورت می گیرد و این آب تغییر وضعیت می دهد. بنابراین میوه یا دیگر محصولات پاک است و مشکلی

ندارد. (۱)

استفتاء دوم: استفاده از آب های زیرزمینی برای مصارف صنعتی و کشاورزی چه حکمی دارد؟

جواب: هر کسی نباید فقط به مدت و محیط زندگی خودش نگاه کند. این گونه نباشد که مثلاً یک نفر بگوید که من فقط در این مزرعه زندگی می کنم و تا پنجاه شصت سال دیگر هم زنده هستم و کارهایم را جوری انجام می دهم که به این شصت سال و این زمین خودم لطمه ای وارد نشود و کاری هم به مصالح دیگران و آیندگان ندارم. ممکن است این فرد چاهی حفر کند که برای او مفید باشد، اما با این کار به منابع طبیعی لطمه می زند؛ سفره های آب زیرزمینی از بین می رود، یا سطح آب ها پایین می رود یا به قنات هایی که شاید هزاران سال مزارع را آبیاری می کرده و جزء برکات کشور ما هست، آسیب وارد می شود. خوب با توجه به این مسائل مسئولین آمدند قانون وضع کرده اند. بنابراین استفاده از آب های زیرزمینی در جاهایی که منع قانونی وجود دارد یا در

ص: ۷۴

۱- آیت الله خامنه ای (دامت برکاته)، پاسخ به سؤالات شرعی مخاطبان درباره ی احکام محیط زیست، سوال ۹، پایگاه اطلاع رسانی <http://farsi.khamenei.ir>

جاهایی که ملک شخصی دیگران است جایز نیست. اما اگر مجوز قانونی گرفته آید یا ملک شخصی خودتان هست و منع قانونی هم ندارد اشکال ندارد. (۱)

استفتاء سوم: آیا استفاده از روش های آبیاری تحت فشار و قطره ای واجب است؟

جواب: واجب نیست؛ ولی در صورت امکان اولویت دارد. (۲)

۳. خورشید

امروزه اثبات شده که تاثیر حرکت خورشید در رشد و نمو گیاهان امری واضح و غیر قابل انکار می باشد.

امام صادق (علیه السلام) قرن ها پیش فرموده است:

در بلندی و کوتاهی حرکت خورشید تفکر کن و بین چگونه از این تغییر و حرکت ها، فصل های چهار گانه به وجود می آید و تدبیر خدای حکیم ظاهر می گردد؛ پس در زمستان، گرما و حرارت درون درختان و گیاهان پنهان می ماند، تا ماده اصلی میوه ها در آنها به وجود آید و در هوا غلظتی ایجاد می شود که بر اثر آن، ابر و باران تولید می گردد و در بهار موادی

ص: ۷۵

۱- همان، سوال ۱۰.

۲- آیت الله مکارم شیرازی، استفتاء اینترنتی، کد رهگیری ۹۵۰۵۲۴۰۰۹۹.

که در درختان ایجاد شده بود، شکوفه می کنند و به حرکت در می آیند و گل ها می رویند و در تابستان از شدت گرمای هوا، میوه ها می رسند. حال در این نوع از گردش خورشید تفکر کن که از آن ماه ها و برج های دوازده گانه ایجاد می شود و چون چرخش خورشید تمام شود، سال به پایان می رسد و در این مقدار از حرکت خورشید غلّات و میوه ها می رسند و کارشان تمام می شود و باز در سال بعد رشد، نمو و نمای خود را از سر می گیرند.»(۱)

۴. باران

یکی از اساسی ترین عوامل رشد محصولات کشاورزی، باران است.

قرآن کریم در این زمینه می فرماید: «يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ؛ خداوند با آن (آب باران) برای شما زراعت و زیتون و نخل و انگور می رویاند، و از همه میوه ها، مسلماً در این نشانه روشنی است برای گروهی که می اندیشند.»(۲)

ص: ۷۶

۱- مفضل بن عمر، توحید مفضل، ص ۱۱۰.

۲- نحل/ ۱۱.

۵. رعایت الگوی کشت مناسب

هر محصول در شرایط اقلیمی خاص خود، از عملکرد بالاتری برخوردار است و اگر الگوی کشت بر اساس استعداد منطقه تعیین شود، به دلیل سازگاری محیطی و کاهش قیمت تمام شده محصول، می‌توان به رشد پایدار در این بخش نزدیک شد.

برای دستیابی به الگوی بهینه کشت مواردی چون دما، رطوبت، بارندگی، نوع خاک از لحاظ بافت و مواد مغذی، عمق خاک، موجودی منابع تولید مانند ذخایر آب، سطح و سرعت پیشرفت تکنولوژی و بازار و قیمت محصول موثرند.

دلایل کمی محصولات کشاورزی

اشاره

عوامل مختلفی موجب شده که در زمان‌های مختلف، کشاورزی با مشکل روبرو شود. مروری بر آیات و روایات گویای آن است که عوامل گوناگونی در این زمینه دخالت دارند که توجه به آنها ضروری می‌باشد:

۱. گناه

اشاره

«ارتکاب گناه»، یکی از عوامل خشکسالی و نباریدن باران، نزول بلا و آفات، و تغییر در نعمت‌های الهی است؛ چنان که قرآن کریم در آیات بسیاری پیوند روشنی میان

ص: ۷۷

مسائل معنوی و مادی بر قرار می سازد و استغفار از گناه و بازگشت به سوی خدا را مایه آبادانی، خرمی، طراوت، سرسبزی و اضافه شدن نیرویی بر نیروها معرفی کرده است.

این حقیقت در بسیاری از آیات قرآن به چشم می خورد، از جمله در سوره نوح از زبان این پیامبر بزرگ می خوانیم:

به آنها گفتم از گناهان خود در پیشگاه پروردگارتان استغفار کنید که او آمرزنده است، تا باران آسمان را پشت سر هم بر شما فرو ریزد و شما را با اموال و فرزندان کمک بخشد و باغها و نهرها برای شما قرار دهد.»(۱)

جالب توجه این که در روایات اسلامی می خوانیم: ربیع بن صبیح می گوید: نزد حسن(۲) بودم، مردی از در وارد شد و از خشکسالی آبادی اش شکایت کرد، حسن به او گفت: استغفار کن، دیگری آمد از فقر شکایت کرد، به او نیز گفت استغفار کن، سومی آمد و به او گفت: دعا کن خداوند

ص: ۷۸

۱- «فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّاراً يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَاراً وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَاراً». نوح/۹-۱۲.

۲- مترجم می گوید: خدا رحمت کند ابو علی را که روایت فوق را از ربیع بن صبیح از حسن نقل کرده ولی بیان نکرده که این کدام حسن است حضرت امام حسن مجتبی علیه السلام و یا حضرت امام حسن عسکری علیه السلام و یا حسن دیگر است.

پسری به من بدهد به او نیز گفت: استغفار کن، ربیع می گوید (من تعجب کردم) و به او گفتم هر کس نزد تو می آید و مشکلی دارد و تقاضای نعمتی، به او همین دستور را می دهی و به همه می گویی از خدا طلب آمرزش کنید.

وی در جواب من گفت: آنچه را گفتم از پیش خود نگفتم، من این مطلب را از کلام خدا که از پیامبرش نوح حکایت می کند، استفاده کردم و سپس آیات سوره نوح را که ذکر شد تلاوت کرد. (۱)

ابو حمزه می گوید از امام باقر (علیه السلام) شنیدم:

هیچ سالی کم بارش تر از سال دیگر نیست، بلکه خداوند باران را هر جا که خواهد می باراند. [اما] هر گاه مردمی مرتکب گناهان شوند، خداوند عزّ و جلّ بارانی را که برای آنان مقدر کرده بود، از ایشان باز دارد. (۲)

براساس این روایات، یکی از بزرگترین عوامل دور شدن از رحمت الهی و عدم نزول رحمت خداوند از آسمان، گناه

ص: ۷۹

۱- فضل بن حسن طبرسی، ترجمه مجمع البیان، ج ۲۵، ص ۳۳۶.

۲- «إِنَّهُ مَا مِنْ سَنَةٍ أَقَلَّ مَطَرًا مِنْ سَنَتِهِ ، وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَضَعُهُ حَيْثُ يَشَاءُ ، إِنَّ اللَّهَ -عَزَّ وَ جَلَّ إِذَا عَمِلَ قَوْمٌ بِالْمَعَاصِي صَرَفَ عَنْهُمْ مَا كَانَ قَدَّرَ لَهُمْ مِنَ الْمَطَرِ.» محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ج ۴، ص ۲۸۷، حدیث ۶۸۵۱.

کردن افراد در آن منطقه است و همان گونه که در روایت امام باقر (علیه السلام) آمده است، سهمیه باران هر سال با سال های دیگر تفاوتی نمی کند و هر مقدار باران که سال های قبل از آسمان فرود می آمده است، در این سال و سال های بعد نازل خواهد شد؛ اما چه می شود که در یک منطقه در سال های قبل و فور باران بوده؛ اما سالی هاست دستخوش قحطی و خشکسالی است؟ پاسخ آن را از روایات مذکور خواهیم یافت و آن ارتکاب گناه است.

استفغار عمومی، تنها راه نزول باران

با توجه به مفاد روایات بیان شده، مبنی بر این که که علت مهم قحطی و خشکسالی از نگاه اهل بیت (علیه السلام) مسئله گناه است؛ برای باز گردادن نعمتها و برکات الهی چه باید کرد؟

شایسته است در پاسخ به این سوال نیز از قرآن و روایات استفاده کنیم.

قرآن کریم در این زمینه می فرماید:

و ای قوم من! از پروردگارتان طلب آمرزش کنید، سپس به سوی او باز گردید، تا (باران) آسمان را پی در پی بر شما بفرستد؛ و نیرویی بر نیرویتان بیفزاید! و

امیرالمومنین (علیه السلام) در خطبه ۱۴۳ نهج البلاغه که به خطبه «استسقاء» (طلب باران) شهرت دارد، به طور کلی تمام بلاها و گرفتاری های آدمی را برگرفته از گناه دانسته و تنها عامل بازگشت برکات و رحمت های خداوند را استغفار و توبه از گناه می داند و می فرماید:

«خداوند بندگان خود را که گناه کارند با کمبود میوه ها و جلوگیری از نزول برکات و بستن در گنج های خیرات، آزمایش می کند؛ برای آنکه توبه کننده ای بازگردد، و گناهکار، دل از معصیت بکند و پند گیرنده پند گیرد و بازدارنده، راه نافرمانی را بر بندگان خدا ببندد و همانا خدا استغفار و آمرزش خواستن را وسیله دائمی فرو ریختن روزی و موجب رحمت آفریدگان قرار داد و فرمود: "از پروردگار خود آمرزش بخواهید، که آمرزنده است، برکات خود را از آسمان بر شما فرو می بارد و با بخشش اموال فراوان و فرزندان، شما را یاری می دهد و باغستانها و نهرهای پر آب در اختیار شما می گذارد." پس رحمت خدا بر آن کس که به استقبال توبه رود و از گناهان خود پوزش طلبد.» (۲)

ص: ۸۱

۱- «وَايَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ». هود/۵۲.

۲- سید رضی، نهج البلاغه، مترجم محمد دشتی، خطبه ۱۴۳، ص ۲۶۳.

بنابراین، استغفار و توبه عمومی از گناه، می تواند باران های رحمت را بازگرداند و منطقه را از قحطی و خشکسالی برهاند؛ اما اگر جرم و گناه رواج پیدا کند، خداوند باران را از آنها گرفته، به جای آن بادهای و طوفان های شدید فرستد.

با توجه به مطالب مذکور، شاید این سؤال در ذهن مخاطبان ایجاد شده باشد که آیا هر جا باران فراوان ببارد، نشانه این است که مردم آن منطقه دیندار و با تقوا هستند؟ در حالی که سراغ داریم مکانهایی که انواع ظلم و جنایت ها و فسق و فجورها در آن رخ می دهد؛ اما در طول سال باران های فراوانی در آنجا می بارد.

برای پاسخ دادن به این سؤال از بیان نورانی حضرت امیر (علیه السلام) در حکمت ۲۵ نهج البلاغه استفاده می شود که می فرماید:

ای فرزند آدم، چون بینی خداوند سبحان نعمتهایش را پی در پی به سوی تو می فرستد؛ در حالی که او را نافرمانی می کنی؛ از وی برحذر باش. [\(۱\)](#)

نیز در حکمت ۱۱۶ می فرماید:

ص: ۸۲

۱- «يَا ابْنَ آدَمَ إِذَا رَأَيْتَ رَبَّكَ سُبْحَانَهُ يُتَابِعُ عَلَيْكَ نِعْمَهُ وَ أَنْتَ تَعْصِيهِ فَاحْذَرَهُ» شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه (للصبحی صالح)، ص ۴۷۲.

بسا کسی که با احسان و بخشش (خداوند) به او کم کم به عذاب و کیفر نزدیک شده باشد.»(۱)

۲. آزمایش الهی

یکی از علل قحطی یا خشکسالی، امتحان الهی است؛ چنان که در سوره بقره آمده است:

قطعاً همه شما را با چیزی از ترس، گرسنگی، و کاهش در مالها و جانها و میوهها، آزمایش می کنیم و بشارت ده

به استقامت کنندگان.»(۲) خداوند متعال، همه انسانها را آزمایش می کند؛ اما آزمایش و امتحان همه یکسان نیست. گاهی کم شدن مال و محصولات یا پیدا شدن خوف و ترس و سایر مشکلات، به خاطر آزمایش الهی است، و گاه بر محصولی و وفور نعمت.

۳. کم فروشی

یکی از گناهانی که به کبیره بودنش تصریح شده، «کم فروشی» است. اصل حرمت این گناه، از منظر قرآن و سنت و اجماع عقل ثابت است

ص: ۸۳

۱- همان، ص ۴۸۹.

۲- «وَلَتَبْلُوَنَكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ» بقره/۱۵۵.

از پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله وسلم) درباره پیامد های این گناه کبیره چنین روایت شده است:

هر گاه پس از من زنا پدیدار شود، مرگ ناگهانی فراوان شود، و هر گاه از پیمانۀ و ترازو کم شود، خداوند آنان را به قحطی و کمی (خواربار و سایر وسایل زندگی) گرفتار

می کند. (۱)

امام باقر (علیه السلام) می فرماید:

از گناهانی که مانع نزول باران است، کم فروشی است که امیرالمومنین (علیه السلام) می فرماید: رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرموده است: هر زمان که فروشندگان در یک منطقه کم فروشی کنند، خداوند اهل آنجا را با خشکسالی و کمبود نعمت عذاب می کند. (۲)

۴. ترک امر به معروف و نهی از منکر

یکی از عوامل کمی محصولات و قحطی، ترک فریضه امر به معروف و نهی از منکر است.

از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) چنین نقل شده است:

ص: ۸۴

۱- «أذا ظَهَرَ الزُّنَا مِنْ بَعْدِي كَثُرَتْ الْفَجَاءُ، وَ إِذَا طُنِفَ الْمِكْيَالُ وَ الْمِيزَانُ أَخَذَهُمُ اللَّهُ بِالسِّنِينَ وَ النَّقْصِ...» شیخ صدوق،

ترجمه ثواب الاعمال، ترجمه محمد علی مجاهدی، ص ۶۳۹.

۲- شیخ صدوق، ترجمه ثواب الاعمال، ترجمه محمد علی مجاهدی، ص ۶۳۹.

مادام که ائیت من امر به معروف و نهی از منکر کنند و در تقوا یاور هم باشند، در خیر و برکت قرار دارند؛ اما اگر چنین نکردند، برکات از آنها جدا می شود و در آسمان و زمین هیچ کس به یاری آنان نمی آید.»^(۱)

با توجه به این روایات، ترک امر به معروف و نهی از منکر نیز از جمله عوامل قحطی و خشکسالی محسوب می شود که متأسفانه در زمان ما نه تنها امر به معروف و نهی از منکر نمی شود که برعکس، ارزش ها به ضد ارزش و ضد ارزش ها به ارزش تبدیل شده و خیلی از افراد جامعه مقید به امر به معروف و نهی از منکر نیستند و در جامعه ای که این دو فریضه ترک شود، خداوند بر آن غضب می کند و اهل آن را به قحطی و خشکسالی مبتلا می سازد و باران خود را از آنها گرفته و به جای آن، طوفان ها و گرد و خاک های شدید برای آنها می فرستد.

۵. کمی اطلاعات و مدیریت

البته نباید از نظر دور داشت که کمی اطلاعات کشاورزان از دانش های کشاورزی و عدم مدیریت صحیح نیز عامل مهمی برای کم محصولی می باشد. بنابراین، در زمان حاضر که کشت و زرع نیازمند استفاده از آلات و ابزار

ص: ۸۵

۱- شعیری، محمد بن محمد، جامع الاخبار، ص ۱۲۹.

و روش هایی تازه است؛ لازم است که کشاورزان، آنها را مورد استفاده قرار دهند و در کار با آنها مهارت پیدا کنند تا سال به سال محصول بهتر و با کیفیت تر به دست آورده و علاوه بر معاش خود و خانواده، دیگران را از آن بهره مند کنند.

ص: ۸۶

فصل چهارم: روش نگهداری محصولات کشاورزی

اهمیت و ضرورت نگهداری محصولات

«انبار کردن» محصولات زراعتی اصلی مهم و ضروری برای نگهداری مواد غذایی و رساندن غذای های متنوع با کیفیت عالی برای استفاده بشر، است. بنابراین انبار کردن محصولات به منظور استفاده در فصل های نامناسب سال، یا هنگام وقوع جنگ ها، خشکسالی ها، قحطی ها و برای مقابله با گرسنگی از زمان های بسیار قدیم در جوامع انسانی معمول بوده است.

اهمیت «انبار» در نگهداری محصولات کشاورزی امری بدیهی است؛ چرا که نگهداری محصولات کشاورزی برای

مدت طولانی برای انسان ها بدون ذخیره و انبار ناممکن است.

با توجه به اهمیت موضوع، متأسفانه در کشور ما جایگاه های حفظ و نگهداری مواد غذایی مانند سردخانه ها، سیلوهای مجهز، انبارها، به صورت مناسب و کافی وجود ندارد. به همین سبب، بخش بزرگی از محصولات کشاورزی به وسیله عوامل گوناگونی همچون حشرات، جونندگان، میکروارگانیسم ها و شرایط نامناسب طبیعی مانند باد، باران و دمای زیاد ضایع می شوند. به یقین، با بهبود امکانات حفظ و نگه داری مواد غذایی در کشور، امکان تغذیه بهتر مردم فراهم خواهد شد.

بر پایه آمارهای موجود، به طور متوسط، ۳۵ درصد از محصولات کشاورزی در ایران در مراحل گوناگون ضایع می شود که این مقدار، غذای ۱۵ تا ۲۰ میلیون نفر از جمعیت کشور است. ضایعات کشاورزی در سه مرحله پیش از برداشت، برداشت، و پس از آن روی می دهد؛ ولی قسمت عمده ضایعات، به مراحل برداشت و پس از آن (تا مرحله مصرف) مربوط است. (۱)

روش نگهداری محصولات در قرآن کریم

در قرآن کریم درباره چگونگی نگهداری محصولات

ص: ۸۸

۱- حسین بافکار، هسته حیات، ص ۴۰، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، قم، ۱۳۸۵ ه ش.

کشاورزی چنین آمده است:

«قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سَبِيلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ؛ يوسف گفت: هفت سال با جدیت زراعت می کنید و آنچه را درو کردید، جز کمی که می خورید، در خوشه های خود باقی بگذارید (و ذخیره کنید)»^(۱).

شیخ طوسی (رحمه الله علیه) در تفسیر آیه مذکور می نویسد:

گفته شده یوسف (علیه السلام) از آن روی به آنان فرمان داد تا غلات را در خوشه نگهداری کرده و از این انبارش بهره بردند؛ به خاطر این که سوسک و شپش در سنبل نمی افتد و دانه ها فاسد نمی شود؛ گر چه مدت ها بر آن بگذرد؛ اما اگر دانه ها پاک شود و آنها را از خوشه ها در آورند، به سرعت فاسد می شود»^(۲).

انواع روش نگهداری محصولات کشاورزی

اشاره

برای نگهداری محصولات کشاورزی دو روش وجود دارد:

ص: ۸۹

۱- یوسف/۴۷.

۲- شیخ طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۶، ص ۱۴۹.

اشاره

این روش ها عبارتند از :

الف) نگهداری از طریق خشک کردن

یکی از قدیمی ترین روش هایی که برای نگهداری سبزیجات و میوه جات بکار می رود، روش خشک کردن است. بشر این روش را از طبیعت کسب کرده است. رایج ترین روش خشک کردن اغذیه به طریقه سنتی استفاده از نور آفتاب و جریان هوا می باشد. روش های خشک کردن مواد غذایی با استفاده از آفتاب که به نام خشک کردن آفتابی مرسوم است، از دیر زمان در نقاط مختلف جهان معمول بوده و امروز نیز مقادیر زیادی از میوه ها با این روش خشک می شوند. در این روش میوه پس از آماده سازی در سینی های مخصوص گسترده شده، و یا ممکن است مستقیماً روی قطعه زمینی که به این منظور آماده شده است، پهن و در آفتاب خشک شود، خشک کردن آفتابی ممکن است به صورت عملیات مقدماتی برای خشک کردن بعضی از میوه ها نظیر انگور انجام شود و عملیات تکمیلی با روش صنعتی انجام گیرد.

ب) نگهداری مواد غذایی به روش چال کردن در خاک

در این روش، در مناطق مختلف روستایی گودال هایی

حدوداً ۲ متر در زمین حفر می نمودند و میوه جاتی مانند انار و سیب و گلابی و یا سبزیجاتی مانند پیاز و سیب زمینی و چغندر را در گودالی مذکور دفن و بدین ترتیب برای مدت های طولانی میوه جات و سبزیجات را نگهداری می کردند.

(ج) نگهداری مواد غذایی داخل گاه یا گاه و شن

در این روش میوه جات و سبزیجات، نظیر انار و سیب زمینی و چغندر و سیب و گلابی را در جایی تاریک و خشک و خنک بر بستری از گاه یا گاه و شن طوری قرار می دهند که میوه جات و یا سبزیجات روی هم انباشته نشوند و بدین ترتیب آنها را تا ماه ها سالم می مانند.

(ه) نگهداری به طریقه جوشانیدن و غلیظ کردن

بعضی از محصولات کشاورزی را می توان با کمک جوشانیدن و غلیظ کردن برای مدتی نگهداری کرد. لواشک ها و انواع رب ها محصول این نوع نگهداری است.

(و) نگهداری مواد غذایی به روش آویزان کردن اغذیه بدیوار یا سقف

در این روش میوه جات، مانند انگور یا انجیر را به نخ هایی وصل و از سقف یا دیوار آویزان می نمایند و بدین

صورت انگور و یا میوه جاتی نظیر آن را برای ماه ها سالم نگهداری می کنند.

ز) نگهداری بوسیله سرکه

یکی از راه های بسیار متداول در شهر و روستا نگهداری میوه ها و سبزی ها با استفاده از سرکه و تهیه ترشی می باشد.

ح) نگهداری به وسیله نمک

بسیاری از سبزیجات و میوه ها را می توان با استفاده از آب و نمک و سرکه برای مدت کوتاهی نگهداری کرد.

ط) نگهداری با استفاده از انبارهای مناسب

یکی دیگر از روشهای بسیار مهم و متداول نگهداری مواد غذایی آنها در انبار می باشد؛ انبارهایی که به طریق صحیح و علمی ساخته شده و به وسایل لازم مجهز است . این انبارها باید شرایط زیر را داشته باشد :

در برابر رطوبت غیر قابل نفوذ باشد؛

حرارت به آنها غیر قابل نفوذ باشند؛

در و پنجره های آن دارای تورهای سیمی باشند تا از نفوذ حشرات جلوگیری شود؛

دارای نور کافی باشند (نور غیر مستقیم) و در آنها تهویه به خوبی انجام گیرد؛

قفسه بندی شده باشند و برای کنترل درجه حرارت و رطوبت وسایل لازم را داشته باشد؛

برای جلوگیری از فساد مواد غذایی، نباید آنها را روی هم انباشته کرد؛ بلکه آن ها را باید در طبقه بندی های مناسب قرار داد.

باید توجه داشت که گونی ها و کیسه های مواد غذایی را باید با فاصله ای معین روی هم یا در کنار هم قرار داد

و از روی هم انباشته شدن مواد غذایی، به خصوص آنها که تنفس می کنند، مثل غلات ، حبوبات و سبزیجات جلوگیری شود؛ زیرا به کیفیت آنها صدمه وارد می شود.

(ی) نگهداری با استفاده از شکر

با افزودن شربت یا شکر به میوه سبزی و پختن و رساندن آن به غلظت معینی می توان مرئی آن میوه را تهیه کرد.

۲.۲ روش صنعتی

اشاره

«سیلوها»، مخازن نگهداری برخی از محصولات کشاورزی به صورت توده و بدون بسته بندی هستند. این مخازن باید دارای شرایطی باشند تا بتوانند کیفیت محصول را به نحو مطلوب حفظ کنند.

سیلوها از نظر ساختمانی به سه گروه زمینی، سطحی و

الف) سیلوی زمینی

این سیلوها در مناطقی که سطح سفره آب زیرزمینی در عمق بیشتر از ۶-۷ متری سطح زمین است در داخل زمین احداث می گردند. دیواره و بدنه این سیلوها می تواند بتونی یا خاکی باشند. سیلوهای زمینی خاکی به دلیل آلودگی محصول با خاک کمتر مورد استفاده قرار می گیرد. سیلوهای زمینی بتونی، رایج ترین نوع سیلو برای نگهداری محصولات علوفه ای هستند. عمق این سیلوها ۲-۳ متر و مقطع آن دوزنقه ای شکل است.

ب) سیلوی سطحی

این سیلوها در مناطقی که سفره آب زیرزمینی و رطوبت محیطی بالا است، به منظور نگهداری محصولات کشاورزی، به خصوص علوفه در سطح زمین ساخته می شوند. ابعاد این نوع سیلو مانند سیلوی زمینی است و ارتفاع و دیواره ها به منظور تسهیل در تردد تراکتور شیدار می باشد.

ج) سیلوی هوایی

ارتفاع این سیلوها بیشتر از ۳ متر است و جنس آن ها از چوب یا فلز یا بتون می باشد. نوع بتونی آن معمولاً پر حجم

است و برای نگهداری غلات مورد استفاده قرار می گیرد.

مشکلات نگهداری محصولات کشاورزی

بیشتر فرآورده های کشاورزی فصلی هستند و پس از برداشت باید در انبارها و سیلوها نگهداری شوند. افزون بر آن کشاورزان برای تامین نیاز خود به انبار کردن محصولات کشاورزی نیاز دارند. ضمن این که انبار کردن محصولات کشاورزی جهت برقراری تعادل در عرضه و تقاضا امری ضروری است. از طرفی با همه اقدام ها و فعالیت هایی که در کشورهای گوناگون برای توسعه اقتصادی و افزایش رشد کشاورزی به عمل می آید؛ مقدار زیادی از محصولات به علت نبود شرایط مناسب نگهداری از بین می روند و از این راه زیان های فراوانی به تولیدات کشاورزی وارد می شود و اغلب محصولات کشاورزان در زمان برداشت یا از بین رفته؛ و یا این که خوراک دام می شود.

ص: ۹۵

حکومت اسلامی در قبال کشاورزی و کشاورزان وظایفی دارد که به اختصار به آنها اشاره می شود:

نیکی به کشاورزان

حضرت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) به عنوان حاکم جامعه اسلامی به کشاورزان توجه داشت و به حاکمان بعد از خود هم درباره کشاورزان سفارش کرد. آن حضرت خطاب به امیرالمومنین علی (علیه السلام) فرمود:

یا علی، مبادا در حکومت تو به کشاورزان ستم شود؟^(۱)

ص: ۹۶

۱- «وَصَّى رَسُولُ اللَّهِ (ص) عَلِيًّا (ع) عِنْدَ وَفَاتِهِ فَقَالَ يَا عَلِيُّ لَا يُظَلَّمُ الْفُلَّاحُونَ بِحَضْرَتِكَ» شيخ حر عاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه، ج ۱۹، ص ۶۲.

حضرت علی (علیه السلام) به کار گزارانش چنین می نوشت:

مسلمانان را به بیگاری نکشید و هر که بیش از حق خود خواست به او ندهید؛ زیرا قصد تجاوز از حد خود دارد. (۱)

نیز از حضرت امام باقر (علیه السلام) چنین نقل شده است:

امیرالمؤمنین، علی (علیه السلام) به فرماندهان نظامی می نوشت: «شما را به خدا مبادا کشاورزان از جانب شما مورد ستم قرار گیرند. (۲)

تخفیات مالیاتی

امیرالمؤمنین، علی (علیه السلام) در ترویج و توسعه کشاورزی تلاش فراوان می نمود؛ و علاوه بر این که خود آن حضرت کشاورزی نمونه بود، در برنامه دولتش کشاورزی در اولویت قرار داشت و به استانداران و فرمانداران خود دستور داده بود که از حال کشاورزان و خراج گزاران همیشه باخبر باشند.

هنگامی که مالک اشتر را به فرمانداری مصر برمی گزیند، نامه بسیار مفصلی برای او نوشت و اصول و فرامین مهمی را به او ابلاغ کرد. یکی از بندهای این نامه درباره دادن

ص: ۹۷

۱- شیخ کلینی، کافی، ج ۵، ص ۲۸۴.

۲- حمیری، عبدالله بن جعفر، قرب الاسناد، ص ۱۳۸، حدیث ۴۸۹.

تخفیفات مالیاتی به کشاورزان در مواقع اضطراری است: پس اگر مردم شکایت کردند، از سنگینی مالیات، یا آفت زدگی، یا خشک شدن آب چشمه ها، یا کمی باران، یا خراب شدن زمین در سیلاب ها، یا خشکسالی، در گرفتن مالیات به میزانی تخفیف ده تا امورشان سامان گیرد و هرگز تخفیف دادن در خراج، تو را نگران نسازد؛ زیرا آن، اندوخته ای است که در آبادانی شهرهای تو و آراستن ولایت های تو نقش دارد، و رعیت تو را می ستایند و تو از گسترش عدالت میان مردم خشنود خواهی شد و به افزایش قوت آنان تکیه خواهی کرد، بدانچه در نزدشان اندوختی و به آنان بخشیدی، و با گسترش عدالت در بین مردم، و مهربانی با رعیت، به آنان اطمینان خواهی داشت. آن گاه اگر در آینده کاری پیش آید و به عهده شان بگذاری، با شادمانی خواهند پذیرفت؛ زیرا عمران و آبادی، قدرت تحمل مردم را زیاد می کند. همانا ویرانی زمین به جهت تنگدستی کشاورزان است و تنگدستی کشاورزان، به جهت غارت اموال از ط

رف زمامدارانی است که به آینده حکومتشان اعتماد ندارند، و از تاریخ گذشتگان عبرت نمی گیرند. (۱)

ص: ۹۸

از دیگر برنامه های حکومت اسلامی که می تواند بر تولید محصولات کشاورزی موثر باشد، مسئولیت دادن به افراد کاردان و امین است تا امور کشاورزی را زیر نظر گرفته ، تلاش و کوشش خویش را در جهت بهبود کشاورزی به کار گیرند.

قرآن کریم دلیل پیشنهاد حضرت یوسف (علیه السلام) برای سرپرستی امور کشاورزی را کاردانی و آگاهی او در مسائل داند و می فرماید:

«قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ» [یوسف] گفت: مرا سرپرست خزائن سرزمین (مصر) قرار ده، که نگهدارنده و آگاهم! (۱)

آموزش کشاورزان

یکی از مهم ترین وظایف دولت در قبال کشاورزان، آموزش رایگان مسائل کشاورزی به کشاورزان است.

طراحی برنامه های ویژه برای آموزش کشاورزان، مرحله ای مهم در جریان آموزش برای توسعه است. این برنامه های آموزشی، از جایی که کشاورزان هستند شروع می گردد؛ یعنی روستاها. چنین برنامه هایی بر مبنای علاقه ها و نیازهای

ص: ۹۹

ویژه فعلی کشاورزان استوار است. واحد درسی برای آموزش و یادگیری بزرگ سالان، در بیش تر موارد باید نوآوری یا تغییر در یکی از عملیات ویژه کشاورزی باشد. آموزش هر یک از عملیات نوین یا تغییری که در شیوه کار پیشنهاد می گردد، باید از لحاظ فنی استوار باشد و از لحاظ اقتصادی، سود آور به شمار آید.

خرید و قیمت گذاری مناسب

کشاورزان باید در قبال زحمتی که می کشند و محصولاتی که تولید می کنند، سود منصفانه ای عایدشان شود تا بتوانند با انگیزه بهتر، به تولید بیش تر برسند و در این راه گام های بلندتری بردارند. این قشر تولید کننده از آسیب پذیرترین قشرهای جامعه تولیدی به شمار می روند و مسئولیت دولت و وزارت متولی این بخش در مقابل آنها بسیار سنگین است؛ چرا که از طرفی تولید کننده حیاتی ترین نیاز جامعه هستند. و از طرف دیگر، به دلایل متعدد، توان فروش محصولاتشان را به موقع و به قیمت مناسب ندارند و تا امروز سود سرشار محصولاتشان نصیب دلالتان می شد؛ چون محصولات کشاورزی فساد پذیر است و مثل بسیاری از کالاها و محصولات دیگر نمی توان آنها را در هر شرایطی انبار کرد. غالب کشاورزان گرچه تولید کنندگان خوبی

هستند؛ اما بازاریاب و اقتصاد دان نیستند و در دنیای پیچیده امروز و شگردهای بازار، به حمایت همه جانبه توسط دولت دارند. حتی اگر از شیوه های فروش و بازاریابی مطلع باشند، ممکن است فروش بعضی از محصولات به دلیل هزینه های زیاد، مقرون به صرفه نباشند.

اگر قیمت های محصولات کشاورزی را که از کشاورز خریداری می شود، را نسبت به همین محصولات بازار داخلی (مغازه ها) مقایسه کنیم، ملاحظه می کنیم که چقدر کشاورز مغبون واقع شده و یکی از دلایل عمده آن نقش پررنگ واسطه ها و واسطه گری و دلال بازی است.

اگر بتوان با راهکارهای مناسب این فاصله فاحش قیمت محصول سر مزرعه تا قیمت آن در بازار را کم کرد، دولت بزرگترین کمک و حمایت را در حق کشاورزان صورت داده است. کم کردن واسطه ها و دلالان سود کشاورز را افزایش می دهد، بدون این که دولت متحمل هزینه ای شود.

در قوانین جمهوری اسلامی ایران این مسئله بدین شرح آمده است:

«ماده واحده - به منظور حمایت از تولید محصولات اساسی کشاورزی و ایجاد تعادل در نظام تولید و جلوگیری از ضایعات محصولات کشاورزی و ضرر و زیان کشاورزان،

ص: ۱۰۱

دولت موظف است همه ساله خرید محصولات اساسی کشاورزی (گندم، برنج، جو، ذرت، چغندر، پنبه و ش، دانه های روغنی، چای، سیب زمینی، پیاز و حبوبات) را تضمین نموده و حداقل قیمت خرید تضمینی را اعلام و نسبت به خرید آنها از طریق واحدهای ذیربط اقدام نماید.

تبصره ۱: وزارت کشاورزی موظف است همه ساله قیمت خرید تضمینی محصولات فوق الذکر را با رعایت هزینه های واقعی تولید و در یک واحد بهره برداری متعارف و حفظ رابطه مبادله در داخل و خارج بخش کشاورزی تعیین و حداکثر تا آخر تیر ماه به هیأت دولت تقدیم نماید.

تبصره ۲: دولت موظف است قیمت های مصوبه مزبور را قبل از آغاز هر سال زراعی (آخر شهریور ماه) از طریق رسانه های عمومی اعلان نماید.

تبصره ۳: دولت موظف است ضرر و زیان احتمالی موضوع این قانون را از منابع مالی خود تأمین نماید.»^(۱)

عدم واردات بی رویه محصولات کشاورزی

از جمله وظایف حکومت در قبال کشاورزی و کشاورزان، عدم واردات بی رویه محصولات کشاورزی از خارج است.

ص: ۱۰۲

۱- مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، قانون تضمین خرید محصولات اساسی کشاورزی، پایگاه اطلاع رسانی

حضرت آیت الله خامنه ای در این زمینه می فرماید:

باید در سیاست های واردات بازنگری جدی شود و از واردات، به ویژه محصولات زراعی و باغی و واردات کالاهایی که در آن مزیت تولید داریم، پرهیز شود.»(۱)

استفتاء: آیا واردات محصولات کشاورزی در زمان برداشت که به ضرر برای کشاورزی می شود جایز است؟

پاسخ: دولت باید کاری کند که ضرری متوجه کشاورزان نشود و کشاورزان نیز نباید در صورت عدم واردات، قیمت محصول را مرتب بالا ببرند.(۲)

حمایت از صنایع بخش کشاورزی

یکی از وظایف دولت در بخش کشاورزی، توسعه صنایع بخش کشاورزی و حمایت از آن است. در قانون به این مسئله تصریح شده است.

ماده ۸: توسعه و حمایت از صنایع کوچک تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی و صنایع روستایی در چارچوب سیاست های صنعتی کشور به عهده وزارت جهاد کشاورزی می باشد. مصادیق این صنایع توسط هیأت وزیران تعیین

ص: ۱۰۳

۱- آیت الله خامنه ای، دیدار رئیس جمهوری و اعضای هیئت دولت با رهبر انقلاب، ۰۶/۰۶/۱۳۹۰.

۲- آیت الله مکارم شیرازی، استفتاء اینترنتی، کد رهگیری ۹۵۰۵۲۴۰۰۹۹.

خواهد شد.

تبصره: به منظور افزایش بهره‌وری در بخش کشاورزی، وزارت جهاد کشاورزی موظف است با اتخاذ سیاست‌های حمایتی و تشویقی زمینه توسعه و ارتقاء فن آوری در تولید ماشین‌آلات و ادوات مورد استفاده در بخش کشاورزی را فراهم سازد. (۱)

اعطاء وام بدون بهره

اعطاء وام بدون بهره به کشاورزان می‌تواند در رشد و پیشرفت کشاورزی و رسیدن به خودکفایی نقش اساسی داشته باشد. به همین دلیل دولت باید به کشاورزان و کارگاه‌های تولیدی محصولات کشاورزی وام بدون بهره عطا کند تا جامعه در محصولات کشاورزی به خودکفایی برسد.

جبران خسارات

از جمله وظایف حکومت در زمینه کشاورزی، جبران خسارات سرمازدگی، آفات، سیل زدگی و... است. از

ص: ۱۰۴

۱- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، قانون تشکیل وزارت جهاد کشاورزی، تاریخ تصویب ۱۳۷۹/۱۰/۰۶، پایگاه اطلاع‌رسانی <http://rc.majlis.ir>.

آن جا که برخی از محصولات کشاورزی، سریع دچار خسارت می شوند و باعث زیان به کشاورزان می شود، دولت می تواند با جبران خسارات کشاورزان وضعیت محصولات کشاورزی در جامعه بهبود دهد.

حمایت از تعاونی های بخش کشاورزی

براساس ماده ۷۲ وزارت جهاد کشاورزی موظف است ضمن پیش بینی تمهیدات مناسب برای تسهیل در دسترسی تعاونی ها به زمین، با برنامه ریزی جامع، از تشکیل و فعالیت کلیه تعاونی های زیرمجموعه بخش کشاورزی و تعاونی های توسعه روستایی و کشت و صنعت در مقیاس بزرگ را در قالب تعاونی های فراگیر ملی یا متعارف حمایت لازم به عمل آورد و جهت دسترسی تعاونی ها به بازارهای نهایی حذف واسطه های غیرضروری با وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی همکاری لازم را بنماید. (۱)

نقش کشاورزی در توسعه اقتصادی

اشاره

کشاورزی را به عنوان نیروی محرکه رشد اقتصادی در مراحل اولیه توسعه دانسته اند و در مراحل بعدی رشد هم برای بخش کشاورزی حداقل پنج نقش عمده (تامین درآمد،

ص: ۱۰۵

۱- همان.

ایجاد اشتغال، تامین غذا، ایجاد بازار و ارز آوری) رادر تغییر ساختار اقتصاد قائل هستند. به لحاظ خصوصیات عدم وابستگی بخش کشاورزی به خارج و فراهم بودن امکانات و منبع داخلی، حرکت اولیه رشد اقتصادی می تواند از بخش کشاورزی باشد؛ به طوری که ممکن است چنین اولویتی برای بخش های دیگر و در مراحل اولیه فراهم نباشد.

بخش کشاورزی معمولا با هر بخش دیگری به صورت رقابتی عمل نمی کند، بلکه رشد آن، می تواند مکمل رشد بخش های دیگر باشد. توجه دقیق تر به اکثر عواملی که مورد استفاده بخش کشاورزی است، می تواند رقیب نبودن رشد این بخش را با رشد سایر بخش ها توجیه نماید.

نمی توان از اقتدار و استقلال ملی یک ملت سخن به میان آورد و در عین حال به سهولت از کنار نقش منحصر به فرد و با اهمیت بخش کشاورزی گذر کرد. بخش کشاورزی در جهت اعتلای استقلال و خود کفایی کشور، پیشگام جریان توسعه بوده و بی جهت نیست که در نزد صاحبان خرد، به واسطه توانمندی های بالفعل و بالقوه این بخش، به عنوان تکیه گاه اقتصاد ملی قلمداد می گردد.

به طور کلی، از دیدگاه توسعه اقتصادی، نقش کشاورزی

به دلیل کمک آن به پیشبرد جریان رشد و توسعه، نمایان تر است. بخش کشاورزی در جریان رشد و توسعه اقتصادی، چند وظیفه مهم و اساسی بر عهده دارد که از آن جمله می توان به این موارد اشاره کرد:

۱. تامین غذا

یکی از مشکلات اساسی بشر، در جهان امروز، تأمین نیازهای غذایی است؛ به گونه ای که امنیت غذایی، یکی از اهداف مهم دولت هاست. از وظایف اصلی کشاورزی در هر کشوری تامین نیازهای غذایی آن جامعه است. اهمیت تامین غذا به تنهایی می تواند مبنای استراتژی توسعه اقتصادی باشد.

قرآن کریم در این زمینه می فرماید:

«كَمَا أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ؛ مانند آبی است که (به صورت برف و باران) از آسمان فرو ریختیم که به سبب آن، گیاهان زمین از آنچه مردم و چهارپایان می خورند» (۱)

نامنی غذایی، وجهه بین المللی هر نظام سیاسی

ص: ۱۰۷

را تخریب می کند و با وابسته کردن آن به خارج باعث ضربه پذیری سیاسی اش می شود و معناداری ارزش های حیاتی ملی را نزد افرادی که مشمول آن هستند کاهش می دهد و در نتیجه امنیت ملی آن نظام را به مخاطره می اندازد. براین اساس ، باید به محور اصلی تامین امنیت غذایی که کشاورزی می باشد، اهمیت داده شود.

۲. خود کفایی

رشد کشاورزی در جامعه موجب «خود کفائی» جامعه اسلامی در محصولات کشاورزی خواهد بود و خود کفایی جامعه نیز موجب عزّت و استقلال اقتصادی کشور خواهد شد.

در اصل ۴۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، کشاورزی و توسعه آن یکی از عوامل اصلی رسیدن به خود کفایی و استقلال اقتصادی است. (۱)

امام خمینی (رحمه الله علیه) در این زمینه می فرماید:

کشاورزی که یکی از امور مهم مملکت ماست و ما باید صادر کنیم محصولات خودمان را به خارج. این طور نباشد که ما باز هم گرفتار باشیم و دستمان پیش

ص: ۱۰۸

خارجی ها دراز باشد برای این که نان به ما بدهید. این برای مملکتی، اولاً یک مملکت اسلامی عار است که دستش را دراز کند طرف آمریکا که شما نان ما را بدهید، حالا بفروشید به ما؛ این یک عاری است برای ما، ما باید خود کفا شویم در همه چیز، من جمله در قضیه کشاورزی. ایران یک مملکتی است که کشاورزی او کشاورزی غنی ای باید باشد؛ ایران یکی از استان هایش می تواند مال خودش را کفاف بدهد و مابقی صادر شود.»^(۱)

کشور عزیز ما که از سرزمین های بسیار وسیع کشاورزی برخوردار می باشد؛ اما در رژیم ستمشاهی پهلوی بر اثر نفوذ استعمارگران و سیاست های غلط حاکمان، کشاورزی از صحنه خارج گردیده بود و سرزمین های وسیعی از بهترین زمین های حاصل خیز با تبدیل شدن به ساختمان ویلاها به جایی که کشور ما با توان بهره دهی نان چندین کشور، خود محتاج بیگانگان گردید.

۳. اشتغال زایی

تولید و صدور محصولات کشاورزی، جنبه اشتغال زایی دارد و توسعه فعالیت های مربوط به تولید و صدور این

ص: ۱۰۹

۱- امام خمینی، صحیفه نور، ج ۱۰، ص ۶۱-۶۰، تاریخ ۵/۸/۱۳۵۸ در جمع جهاد سازندگی اصفهان.

محصولات، سبب رشد و شکوفایی بیش تر در اقتصاد ملی می شود.

۴.۰۴ ارزش آوری

تأمین ارز خارجی برای وارد کردن کالاهای سرمایه ای، از راه افزایش صادرات، عرضه مواد خام مورد نیاز صنعت و کمک به توسعه فعالیت های تولیدی از دیگر مواردی است که توسعه کشاورزی در آن ها نقشی به سزا دارد.

صدور محصولات کشاورزی، برای به دست آوردن ارز خارجی، در مقایسه با صدور مواد خام معدنی و زیرزمینی، با مشکلات بیش تری همراه است؛ ولی با صرفه تر است؛ زیرا اولاً، محصولات کشاورزی جزو منابع تجدید شونده است؛ لذا یک منبع دائمی و تمام ناشدنی برای تامین ارز به شمار می رود؛ ثانیاً، تولید و صدور محصولات کشاورزی جنبه اشتغال زایی بیش تری دارد و توسعه فعالیت های مربوط به تولید و صدور این محصولات، باعث رشد و شکوفایی بیشتر در اقتصاد ملی می گردد. (۱)

ص: ۱۱۰

۱- صادق سید نژاد، تولید ملی، کار و سرمایه از منظر آموزه های دینی، ص ۱۰۵.

فصل ششم: احکام کشاورزی

رعایت نوبت آب کشاورزی

استفتا

استفتا نخست: آب رودخانه در روستا برای آبیاری زمین ها به نوبت صورت می گیرد. اگر کسی بدون رعایت نوبت از آن استفاده کند، آیا اشکال دارد؟

جواب: اشکال دارد، و جایز نیست. (۱)

استفتاء دوم: زراعتی که با آب غیر نوبتی در مسئله قبل رشد یافته است چه حکمی دارد؟

ص: ۱۱۱

۱- آیت الله فاضل لنکرانی، جامع المسائل، ج ۱، ص ۳۷۶، سوال ۱۴۱۴.

جواب: حاصل آن زراعت حرام نیست. (۱)

استفتاء سوم: آیا کشاورزان می توانند حق آب خود را بفروشند؟

جواب: حق فروش را در قسمتی که ذی حق هستند دارند. (۲)

استفتاء چهارم: آب رودخانه ای از قدیم بین کشاورزان تقسیم می شده است؛ آیا این تقسیم حقی برای آنها ایجاد می کند؛ به طوری که دیگران حق استفاده از آب رودخانه را نداشته باشند؟

جواب: حق برای کشاورزان ایجاد کرده است؛ ولی به اندازه نیاز و احتیاج و نسبت به مازاد حقی ندارند. (۳)

استفتاء پنجم: کسی که پول برق چاه را نمی دهد، آبیاری با آن به چه صورت است؟

جواب: هرگونه استفاده غیرقانونی از این انشعابات جایز نیست مگر این که با اداره مربوطه مصالحه نمایند. (۴)

ص: ۱۱۲

۱- همان، سوال ۱۴۱۵.

۲- همان، سؤال ۱۴۱۶.

۳- همان، سوال ۱۴۱۹.

۴- آیت الله مکارم شیرازی، سوال اینترنتی، کد رهگیری ۹۵۰۵۲۴۰۰۵۱.

تصرف در مال دیگران حرام است؛ اما مواردی از این حکم مستثناست؛ از جمله: «حقّ مازّه» می باشد که به معنای حق رهگذر بر درخت میوه یا زراعت در خوردن از آن است .

حق مازّه به معنای خوردن میوه درخت ، زراعت و سبزی ها برای کسی که به طور اتفاقی از کنار آنها عبور می کند، و بنا بر مشهور (بلکه با ادعای اجماع) با شرایط زیر جایز است:

۱. منجر به افساد نگردد؛ بدین معنا رهگذر که شاخه درخت و ساقه گیاه و زراعت را نشکند، به قدر متعارف بخورد و خوردن در حدی نباشد که بر محصول باغ و مزرعه تأثیر چشمگیر بگذارد. بنا بر این، چنانچه چند نفر از یک جا - هر چند اندک - بخورند و خوردن آنان نمود داشته باشد و افساد به شمار رود، جایز نخواهد بود.

۲. عبور اتفاقی باشد. بنا بر این، اگر از ابتدا به قصد خوردن میوه درختی از آن جا بگذرد، خوردن جایز نیست. برخی این شرط را نپذیرفته و خوردن را هر چند با قصد آن از ابتدا جایز دانسته اند.

۳. به خوردن بسنده کند و چیزی از محصول را با خود نبرد.

۴. باغ و زراعت فاقد دیوار و در باشد.

بنابر این، بالا رفتن از دیوار و گشودن در باغ و مانند آن تصرف در ملک دیگری محسوب می گردد و جایز نیست؛ مگر آن که شاخه درخت بیرون از دیوار باشد، که در این صورت خوردن از میوه آن جایز است.

۵. بنا بر قول برخی، علم یا ظن به ناخشنودی صاحب باغ یا مزرعه نداشته باشد.

۶. به قول برخی، میوه و محصول چیده نشده باشد. (۱)

سدّ معبر

گاهی مشاهده می شود در راه هایی که از قدیم الایام محل رفت آمد افراد و حیوانات بوده، مانند راه های عبور عشایر در بیلاق و قشلاق و نیز راه هایی که بین زمین هایی واقع شده که الان ارزش فراوانی یافته است؛ برخی افراد سود جو سدّ معبر می کنند و باعث اذیت کشاورزان می شوند.

براساس روایات اسلامی، کسانی که در مسیر مردم مانعی ایجاد می کنند، سرزنش شده اند. پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله می فرمایند:

سه گروهند که در اثر کار خود، از سوی خداوند لعنت

ص: ۱۱۴

۱- سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، ج ۳، ص ۳۴۰.

شده اند: ۱- کسانی که اماکن عمومی، سایه بان ها و محل پیاده شدن مسافران را آلوده کنند. ۲- کسانی که آب عمومی (آب نوبتی) را غصب کنند؛ ۳- کسانی که سدّ معبر کرده، مانع عبور عابران شوند. (۱)

ادای فریضه روزه در روزهای گرم

اشاره

یکی از دستورات خداوند به انسان ها، روزه داری است تا در سایه آن، انسان بتواند از هرگونه فساد و بیماری مصون بماند و با رهانیدن خود از دام های شیطان، خود را در مسیر انبیا و ائمه (علیهم السلام) قرار دهد. قرآن این دستور را این گونه بیان می فرماید: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ؛ ای افرادی که ایمان آورده اید! روزه بر شما نوشته شده؛ همان گونه که بر کسانی که قبل از شما بودند نوشته شد؛ تا پرهیزکار شوید.» (۲)

بسیاری از کشاورزان عزیز با حلول ماه رمضان، حتی در گرمای تابستان روزه می گیرند. امام جعفر صادق (علیه السلام) در ثواب روزه داری در روز گرم می فرماید:

ص: ۱۱۵

۱- شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۳۲۵.

۲- بقره/۱۸۳.

هر کس که در روز گرم (تابستان) برای رضای خدا روزه بگیرد و دچار تشنگی شود، خداوند بزرگ هزار فرشته را می گمارد تا چهره او را نوازش دهند و او را (به سعادت دنیا و آخرت) بشارت دهند. (۱)

استفتا

استفتاء نخست: من کار گرم و در روی کمباین کشاورزی کار می کنم. گندم های این منطقه در این فصل رسیده و درو آنها با ماه مبارک رمضان مصادف می باشد و کار کردن در مزرعه با کمباین که همراه با گرد و غبار می باشد، باعث باطل شدن روزه می شود و اگر گندم برای بعد از ماه رمضان گذارده شود، فاسد می شود. تکلیف روزه کارگران کمباین چه می شود؟

جواب: در صورت امکان باید خود را حفظ کنند و روزه بگیرند و اگر ممکن نیست و حتما گرد و غبار غلیظ به حلق فرو می رود و باید کار کنند؛ معذورند و به همان حال روزه را بگیرند و بعد قضا کنند. (۲)

ص: ۱۱۶

۱- «مَنْ صَامَ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمًا فِي شِدَّةِ الْحَرِّ فَأَصَابَهُ ظَمًا وَكَلَّ اللَّهُ بِهِ أَلْفَ مَلَكٍ يَمْسُحُونَ وَجْهَهُ وَيُشْرُونَهُ حَتَّى إِذَا أَفْطَرَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ مَا أَطِيبَ رِيحَكَ وَرَوْحَكَ مَلَائِكَتِي أَشْهَدُوا أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُ» شيخ كليني، كافي، ج ۴، ص ۶۴.

۲- امام خمینی، استفتائات، ج ۱، ص ۳۱۰، سوال ۲۲.

استفتاء دوم: در بعضی از روزهای گرم ماه مبارک رمضان، یک کشاورز نوبت آبیاری دارد در هوای گرم تابستان، آبیاری با حالت روزه تقریباً غیر ممکن است؛ یعنی طوری است که اگر شخص روزه باشد لطمه به زراعت و یا لطمه به سلامتی می زند. آیا این شخص می تواند روزه آن روز را افطار کند و قضای آن را بعداً بگیرد؟

جواب: اگر می تواند کار را ترک کند باید روزه بگیرد و اگر نمی تواند هر وقت به حرج افتاد، می تواند افطار نماید؛ ولی تا در حرج واقع نشده، نباید روزه را باطل کند. (۱)

استفتاء سوم: ماه مبارک رمضان که مصادف است با فصل درو، و درو کردن با دهان روزه خیلی مشکل است و معمولاً نمی توانند روزه بگیرند؛ زیرا درو گندم یا جو عقب می ماند و در نتیجه محصول از بین می رود؛ امام در این مورد چه دستور می فرمایند؟

جواب: در صورتی که بتوانند روزه بگیرند؛ و لو این که برای درو کمک بگیرند، یا در شب کار کنند باید روزه بگیرند و اگر ممکن نباشد، باید روزه بگیرند و اگر در بین روز، روزه برای آنها حرجی شد بعد از آن می توانند افطار کنند. (۲)

ص: ۱۱۷

۱- امام خمینی (رحمه الله علیه)، استفتائات، ج ۱، ص ۳۱۹، سوال ۴۷.

۲- ج ۱، ص: ۳۱۹، سوال ۴۸.

زراعت و کشاورزی در قبرستان بعد از آن که اکثر آن مندرس شده باشد، چه حکمی دارد؟

جواب: احوط آن است که تا اثری از بعضی قبور باشد زراعت و غیر زراعت در آن نکنند. (۱)

تریت سگ

نگهداری توله سگ جهت تربیت آن برای امور مباح همچون نگهداری از گله، زراعت و باغ جایز است. (۲)

خمس کشاورزی

یکی از واجبات مهم مالی در اسلام پرداخت «خمس» است که از فروع دین و جزء عبادات شمرده می شود. از این رو باید به قصد قربت انجام گیرد. تمام مذاهب اسلامی (شیعه و سنی) در اصل وجوب خمس اتفاق نظر

ص: ۱۱۸

۱- مجلسی دوم، محمد باقر بن محمد تقی، بیست و پنج رساله فارسی، ص ۶۱۴.

۲- سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام؛ ج ۲، ص ۴۳۸.

دارند. تنها اختلاف میان آنان، موارد و مصارف آن است. (۱)

آیه ۴۱ سوره انفال در خصوص خمس می باشد.

بدانید هر غنیمتی که به دست شما می رسد. یک پنجم آن برای خدا و پیامبر و اهل بیت او و یتیمان و مستمندان و واماندگان در راه (از آنها) می باشد، اگر به خدا و آنچه بر بنده خود در روز جدایی حق از باطل، روز درگیری دو گروه (باایمان و بی ایمان): روز جنگ بدر نازل کردیم، ایمان آورده اید؛ و خداوند بر هر چیزی توانا است. (۲)

احکام خمس کشاورزی

۱. سال خمسی کشاورز

اشاره

ابتدای سال خمسی با تعیین از جانب مکلف مشخص نمی شود، بلکه یک امر واقعی است؛ بدین شکل که برای کسی که شغل او کاسبی است با شروع کاسبی؛ برای کشاورز با رسیدن وقت برداشت محصول و برای کارگر و کارمند با دستیابی به اولین درآمد، آغاز می شود. حساب

ص: ۱۱۹

۱- آیت الله خوئی، مستند العروه الوثقی، کتاب الخمس، ص ۹

۲- «وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَى وَ الْيَتَامَى وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَى الْجَمْعَانِ وَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

سر سال خمسی و محاسبه درآمد سالانه، واجب مستقلى نیست؛ بلکه راهی برای شناخت مقدار خمس است و وقتی محاسبه واجب می شود که بدانند خمسی به او تعلق گرفته؛ ولی مقدار آن را نمی داند و اگر از منفعت کسب چیزی نزد او نماند و همه آن در مؤونه زندگی مصرف شود، خمس هیچ کدام از آنها بر او واجب نیست. (۱)

استفتا

چنانچه محصول کشاورزی پس از سال خمسی به دست می آید، تکلیف کشاورز نسبت به ادای خمس زراعت چیست؟

جواب: محصولاتی که پس از سال خمسی به دست می آید، جزو درآمد سال آینده محسوب است که در آن سال در زاید بر مؤونه خمس دارد. (۲)

۲. خمس زمین های کشاورزی

اشاره

به عقیده برخی از فقها، اگر گذران زندگی منوط به زمین کشاورزی باشد، خمس تعلق نمی گیرد و به عقیده برخی از فقها، در صورتی که با دادن خمس آنها بتواند زندگی خود را

ص: ۱۲۰

۱- آیت الله خامنه ای (دامت برکاته)، استفتائات، سوال ۱۰۱۷.

۲- آیت الله خامنه ای (دامت برکاته)، احکام خمس، سوال ۵، سایت <http://farsi.khamenei.ir>

در حدّ شأن اداره کند، خمس دارد. (۱)

آیت الله فاضل لنکرانی (رحمه الله علیه) در این زمینه می نویسد:

اگر باغ، برای استفاده خود و خانواده از میوه آن خریداری شده و مناسب با شأن او و در حدّ نیاز او باشد، خمس ندارد و اگر برای فروش میوه آن باشد، خمس دارد. ولی زمین زراعتی در حکم سرمایه است، و طبق احکام خمس سرمایه خمس دارد. (۲)

استفتا

استفتاء نخست: حکم خمس زمین کشاورزی که بیست سال قبل با قیمت پایین خریداری شده و تاکنون که قیمت آن حدود دو هزار برابر شده و خمس آن پرداخت نشده چیست؟

جواب: اگر زمین را با منافع کسب یا حقوق خود خریده است، خمس مبلغ پرداختی بابت قیمت زمین را ضامن است و با فرض تفاوت چشم گیر نسبت به قیمت فعلی، احوط مصالحه در مقدار تفاوت قیمت است. (۳)

ص: ۱۲۱

۱- معاونت آموزش و پژوهش، گزیده مناسک حج، ص ۹۱، مساله ۱۴۱.

۲- آیت الله فاضل لنکرانی (رحمه الله علیه)، جامع المسائل، ج ۱، ص ۱۸۹، سوال ۷۵۲.

۳- آیت الله خامنه ای (دامت برکاته)، احکام خمس، سوال ۵۱، سایت <http://farsi.khamenei.ir>

استفتاء دوّم: فردی است زمین مواتی را برای کشاورزی و امرار معاش خود آباد می کند و این زمین به دلیل آباد شدن بدون این که پولی خرج کند دارای ارزش می شود؛ خمس این زمین واجب است یا نه؟

جواب: بله باید خمس آن را بدهد. (۱)

استفتاء سوم: زمینی که سند آن را پدرم در زمان حیاتش به نام من کرده، بعد از فوتش به من ارث رسیده، با توجه به آن که پدرم در وصیت نامه اش قید نموده که خمس اموالش داده شود، آیا خمس آن بر من واجب است؟

جواب: اگر پدر شما در خصوص پرداخت خمس این زمین وصیتی کرده، اول باید به وصیت عمل شود و سپس آن زمین به ملک ورثه در می آید و چنانچه در زمان حیات، زمین مذکور را به شما تملیک کرده و شما هم آن را قبض کرده اید، در حالی که زمین متعلق خمس بوده؛ هبه درست است؛ ولی خمس آن مانند سایر دیون میت باید قبل از تقسیم ماترک پرداخت شود. (۲)

استفتاء چهارم: باغ پدری از طریق بخشش یا ارث به

ص: ۱۲۲

۱- آیت الله لطف الله صافی گلپایگانی، جامع الاحکام، ج ۱، ص ۱۹۴، سوال ۶۷۱.

۲- آیت الله خامنه ای (دامت برکاته)، احکام خمس، سوال ۹۹، <http://farsi.khamenei.ir>.

پسرش منتقل شده است؛ آن باغ هنگام هدیه یا انتقال به او بابت ارث، قیمت زیادی نداشت، ولی در حال حاضر قیمت آن با قیمت قبلی آن تفاوت زیادی کرده است؛ آیا به آن مقدار زیادی که بر اثر افزایش قیمت حاصل شده، خمس تعلق می‌گیرد؟

جواب: ارث و هبه و پول فروش آنها خمس ندارد، هرچند قیمت آنها افزایش یافته باشد؛ مگر این که نگهداری آن به قصد تجارت و زیاد شدن قیمت باشد که در این صورت، ارتفاع قیمت سوقیه اش پس از فروش بنا بر احتیاط واجب متعلق خمس است. (۱)

۳. خمس باغداری

سوال نخست: اگر باغی به ارث به کسی برسد و او در آن باغ درخت هایی را غرس بنماید؛ آیا این درختان به محض

غرس باید تخمیس شوند یا پس از مثمر شدن؟

جواب: در مورد سؤال چنانچه به درختان غرس شده جهت استفاده از میوه آنها بر حسب متعارف خود و عائله اش حاجت داشته باشد، خمس ندارد؛ ولی اگر به منظور فروش میوه آنها غرس شده، باید نهال آنها سال اول تخمیس و بعد از تخمیس در سال اول، می‌توانند جهت تخمیس نمو

ص: ۱۲۳

متصل آنها تا سال مثمر شدن صبر کنند. (۱)

سوال دوّم: باغی را احداث کرده، هم برای کسب و امرار معاش و هم استفاده شخصی از میوه های آن؛ آیا اصل درخت های میوه خمس دارد یا نه و آیا جزء رأس المال است یا نه؟

جواب: هر مقدار برای استفاده شخصی از میوه جات آن مورد نیاز باشد، خمس ندارد و مابقی خمس دارد. (۲)

سوال سوم: اگر درخت بید و چنار و مانند این ها را بدون این که خمس آنها را بدهد، بفروشد؛ خمس را چه کسی باید بدهد: فروشنده یا خریدار؟

جواب: بر فروشنده و هم بر خریدار، اگر مطلع باشد ادای خمس آن واجب است. (۳)

۴. خمس بذر

استفتاء نخست: این جانب هر ساله مقدار مشخصی بذر گندم کشت می کنم؛ آیا هر سال باید خمس آن را بپردازم؟

جواب: در زاید بر مؤونه خمس دارد و مؤونه، آن مقدار

ص: ۱۲۴

۱- همان، ج ۱، ص ۱۹۵، سوال ۶۷۳.

۲- همان، ج ۱، ص ۱۹۵، سوال ۶۷۶.

۳- همان، ج ۱، ص ۱۹۷، سوال ۶۷۹.

است که در زندگی به کشت آن نیاز دارید. (۱)

استفتاء دوم: کشاورزی با بذری که خمس آن را نپرداخته زراعت کرده است. پس از نمو، فقط به محصول خمس تعلق می گیرد، یا بایستی خمس بذر را نیز محاسبه کند؟

پاسخ: خمس بذر را ضامن است و محصول در زاید بر مؤونه سال نیز خمس دارد. (۲)

۵. خمس سود کشاورزی

استفتاء: سود پولی که از کشاورزی به دست آمده، آیا متعلق خمس است؟

جواب: اگر زائد بر مؤونه سال باشد خمس دارد. (۳)

۶. خمس ابزار و آلات کشاورزی

استفتاء: آیا به ابزار و آلات کشاورزی همچون تراکتور و کمپاین خمس تعلق می گیرد؟

آیت الله خامنه ای (دامت برکاته) در جواب می فرمایند:

اگر با پول در آمد خریداری شده باشند، متعلق خمس

ص: ۱۲۵

۱- آیت الله بهجت، استفتائات، سوال ۲۰۹.

۲- آیت الله خامنه ای (دامت برکاته)، احکام خمس، پایگاه اطلاع رسانی <http://farsi.khamenei.ir>

۳- آیت الله شیخ حسین مظاهری، استفتائات، ص ۲۰۱، موسسه فرهنگی مطالعاتی الزهرا (ع)، اصفهان، ۱۳۹۱ ه ش.

آیت الله مکارم شیرازی در جواب استفتای فوق می فرماید:

سرمایه خمس دارد؛ مگر سرمایه ای که اگر خمس آن را، هرچند به صورت تدریجی بدهد، با بقیه آن، زندگی او در حد آبرو و شؤنش اداره نمی شود. بنابراین، اگر با پرداخت خمس آن، لطمه ای به کار او نمی خورد، باید خمس آن را بدهد؛ خواه این سرمایه سرمایه تجارت باشد یا زمین و آب و ملک برای زراعت، یا ابزار کار.(۲)

مزارعه

اشاره

«مزارعه» بر وزن مفاغله، در لغت از ریشه «زرع» به معنای با «همدیگر کاشتن» می باشد و در اصطلاح «عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین، زمینی را برای مدت معینی به طرف دیگر می دهد که در آن زراعت کند و حاصل را تقسیم کنند. مالک زمین را مزارع و کسی را که زراعت می کند، عامل می گویند».

ص: ۱۲۶

۱- آیت الله خامنه ای، استفتاء اینترنتی، شماره استفتاء: ac۴bfb۸۲e۰e۴۶۲f۴۲۵fa۴af۲e۲۱۰c۷۱f

۲- آیت الله مکارم شیرازی، استفتاء اینترنتی، کد رهگیری ۹۵۰۳۱۱۰۱۴۴.

۱. شرایط صحت مزارعه

درستی مزارعه به چند شرط زیرموضوع است:

نخست: وجود ایجاب و قبولی که رضایت دو طرف را بر بستن قرارداد مزارعه نشان دهند؛ زیرا رکن اساسی هر قرارداد تراضی می باشد.

استفاده از هر عبارتی که رضایت دو طرف را در ایجاب و قبول مزارعه نشان دهد، کافی است، نیز «معاطات» یا «بستن عملی قرارداد»؛ یعنی واگذاری زمین به کشاورز برای زراعت و تحویل گرفتن زمین از سوی وی نیز برای صحت مزارعه کافی است.

دوم: اهلیت داشتن دو طرف شامل بلوغ، عقل، اختیار و همچنین ممنوع نبودن از تصرف در اموال به دلیل سفاهت و یا ورشکستگی.

سوم: اشتراک دو طرف در محصول. بنابراین اختصاص تمام محصول به یکی از دو طرف صحیح نمی باشد.

چهارم: اشتراک دو طرف در تمام محصول و یا در تمام گونه های محصول؛ بدین معنی که مثلاً گونه ای از محصول به یکی از دو طرف و گونه ای دیگر به طرف دوم اختصاص نیابد، و یا این که یکی، محصولات برداشت شده در ابتدای فصل و دیگری محصولات پایان فصل را به خود اختصاص ندهند.

ص: ۱۲۷

پنجم: قابلیت زمین مورد مزارعه برای کشاورزی، هر چند این قابلیت پس از اصلاح آن زمین به وجود آید. پس زمین های شوره زار غیر قابل کشت و زمین هایی که هر چند گاه زیر آب می روند و همین امر آنها را غیر قابل کشت می کند، یا زمینهایی که نه از راه کندن چاه و نه از راه کشیدن آبراه ها و نه از راه امید بستن به باران های فصلی نتوان به آنها آب رسانید، نمی توانند مورد مزارعه قرار گیرند.

ششم: جزئیات قرارداد مزارعه، باید تماماً معلوم باشند، تا شائبه هیچ ابهام که در متن قرارداد که به نزاعی منجر گردد، باقی نماند. روشن بودن قرارداد و از میان رفتن هر گونه شائبه ابهام با رعایت موارد زیر محقق می شود:

الف. تعیین مدت مزارعه به چند ماه معین و یا چند سال مشخص، یا به گونه ای که عرفاً غرر یا ابهامی نابخشودنی در مزارعه باقی نماند. بنابراین، اگر این گونه توافق شود که طرف اول زمین را در اختیار طرف دوم قرار می دهد، تا هر چه می تواند در هرفصل زراعی در آن کشاورزی کند و نیمی از محصول را به او بدهد؛ به طوری که شائبه های غرر و ابهام از میان برداشته شوند، مزارعه درست خواهد بود.

ب. تعیین سهم دو طرف به صورت کسری؛ «مثلاً نصف یا ثلث و یا به صورت درصدی: بیست در صد، چهل در صد

و مانند اینها؛ در غیر این صورت مزارعه باطل خواهد بود.

ج. تعیین محصولی که باید در زمین کشت شود، اینکه مثلاً گندم باشد، جو باشد، سبزیجات باشد و یا حبوبات. اگر خواست ها، با تفاوت محصولات کشت شده، متفاوت شوند، و با عدم تعیین محصولات و در صورتی که این عدم تعیین، شائبه بوجود آمدن ابهام و غرر و یا زیانی بزرگ را به همراه داشته باشد؛ مزارعه باطل خواهد بود؛ در غیر این صورت مزارعه درست است.

د. تعیین زمین و مساحت آن؛ لذا اگر زمین مورد قرارداد در میان چند قطعه مرّد باشد و یا مساحت آن به درستی تعیین نشده باشد، و این امر موجب غرر شود؛ قرارداد مزارعه باطل خواهد بود.

م. تعیین دقیق طرفی که باید هزینه های گوناگون: بذر، ماشین آلات و دیگر هزینه های مربوط به زراعت را متقبل شود. به عبارت دیگر باید دو طرف دقیقاً تعیین کنند که هزینه ها برگردن صاحب زمین است، یا کشاورز، و یا این که هزینه ها به نسبتی مشخص بین دو طرف تقسیم می شوند. (۱)

ص: ۱۲۹

۱- سید محمد تقی مدرسی، احکام معاملات، ج ۱، ص ۳۶۲-۳۶۳.

۱. مساقات در اصطلاح

حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه) «مساقات» را این گونه تعریف کرده اند:

اگر انسان با کسی به این قسم معامله کند که درخت های میوه ای را که میوه آن مال خود او است، یا اختیار میوه های آن با او است تا مدت معینی به آن کس واگذار کند که تربیت نماید و آب دهد و (در مقابل) به مقداری که قرار می گذارند از میوه آن بردارد؛ این معامله را «مساقات» می گویند. (۱)

۲. شرایط مساقات

شرایط مساقات عبارتند از:

الف) مالک و باغدار باید بالغ و عاقل باشند؛

ب) کسی آنها را مجبور به این کار نکرده باشد؛

ج) از تصرف در مال خود ممنوع نباشند؛

د) مدت مساقات باید معلوم باشد و اگر ابتدای آن را معین کنند و آخر آن را موقعی قرار دهند که حاصل آن سال به دست می آید صحیح است؛

ه) باید سهم هر کدام به صورت نصف یا ثلث حاصل

ص: ۱۳۰

و مانند آن باشد. بنابراین اگر قرار بگذارند که مثلاً یک تُن از میوه، مال صاحب باغ و بقیه مال کسی است که کار می کند معامله باطل است؛

و) باید قرار داد معامله را پیش از ظاهر شدن میوه بگذارند و اگر بعد از ظاهر شدن میوه و پیش از رسیدن آن قرار بگذارند؛ چنانچه کارهایی مانند آبیاری و سمپاشی که برای پرورش میوه لازم است، باقی مانده باشد؛ مساقات صحیح است؛ و گرنه اشکال دارد و اگر فقط احتیاج به کارهایی مانند چیدن میوه و نگهداری آن باشد قرار داد آنها صحیح است، ولی مساقات نیست. (۱)

۳. صیغه مساقات

در معامله مساقات لازم نیست صیغه بخوانند، بلکه اگر صاحب درخت به قصد مساقات آن را واگذار کند و کسی که کار می کند به همین قصد تحویل بگیرد؛ معامله صحیح است. (۲)

خرید و فروش زرع و میوه ها

۱. فروش میوه ای که گُل آن ریخته و دانه بسته به طوری

ص: ۱۳۱

۱- آیت الله ناصر مکارم شیرازی، توضیح المسائل مراجع، ج ۲، ص ۳۶۹، مساله ۲۲۴۱.

۲- امام خمینی، توضیح المسائل مراجع، ج ۲، ص ۳۶۸، مساله ۲۲۴۰.

که معمولاً دیگر از آفت گذشته باشد، پیش از چیدن صحیح است و نیز فروختن غوره بر درخت اشکال ندارد. (۱)

۲. اگر بخواهند میوه ای را که بر درخت است، پیش از آن که گُلش بریزد، بفروشند باید چیزی که دارای مالیت و قابل فروش جداگانه و ملک فروشنده باشد، با آن ضمیمه نمایند. (۲)

۳. اگر خوشه گندم و جو را بعد از آن که دانه بسته به چیز دیگری غیر گندم و جو بفروشند اشکال ندارد. (۳)

۴. فروش زرع بدون ریشه؛ یعنی به صورت سبز چین، چه زمان چیدن آن رسیده باشد و چه نرسیده باشد؛ به نحوی که باقی بماند تا سبز چین شود یا پیش از سبز چین شدن، جایز است؛ بنابراین اگر کشت را بچیند و ریشه آن بار دیگر رشد کند و خوشه ببندد، خوشه مال فروشنده است و اگر خریدار آن را نچیند، مالک زمین می تواند او را بر چیدن ملزم کند و یا نگه دارد و اجرت بگیرد؛ ولی اگر نگه داشت و رشد کرد تا خوشه بست؛ آن خوشه ها مال خریدار خواهد بود و صاحب زمین فقط می تواند درخواست اجرت نماید، و نیز

ص: ۱۳۲

۱- همان، مساله ۲۰۹۹.

۲- همان، مساله ۲۱۰۰.

۳- همان، مساله ۲۱۰۳.

در خریدن درخت خرما حکم چنین است. (۱)

۵. فروختن میوه ها روی درختان خرما و سایر درخت ها قبل از بروز و نمودار شدن آنها، یک سال بدون ضمیمه، جایز نیست. (۲)

۶. میوه ای را که روی درخت خریداری کرده است، می تواند آن را به بیش از قیمت خرید، یا کمتر یا مساوی بفروشد، چه قبل از تحویل گرفتن باشد، یا بعد از آن. (۳)

۷. فروختن خوشه قبل از نمودار شدنش و بسته شدن دانه اش جایز نیست و بعد از بسته شدن آن جایز است، چه دانه اش آشکار باشد مانند جو، یا پوشیده باشد مانند گندم، چه تنها (خوشه فروخته شود) یا با ساقه اش، سر پا (بفروشد) یا درو شده (باشد). و فروختن آن به دانه ای که از جنس خودش است به این که خوشه های گندم به گندم و خوشه های جو به جو فروخته شود؛

بنابر احتیاط جایز نیست و این معامله به نام «محاقله» نامیده می شود و در این که بیع محاقله شامل فروختن خوشه گندم به جو و خوشه

ص: ۱۳۳

-
- ۱- کابلی، محمد اسحاق فیاض، رساله توضیح المسائل، ص ۳۶۳، مساله ۱۵۷۵.
  - ۲- امام خمینی (رحمه الله علیه)، تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۴۴۷.
  - ۳- کابلی، محمد اسحاق فیاض، رساله توضیح المسائل، ص ۳۶۳، مساله ۱۵۷۳.

جو به گندم شود، اشکال است؛ لیکن احتیاط ترک نشود؛ خصوصاً در مورد (فروش) خوشه جو به گندم و اقوی آن است که این حکم در غیر گندم و جو مانند برنج و ذرت جاری نیست؛ اگر چه جریان حکم (در این ها) موافق احتیاط است؛ ولی اقوا آن است که بیع هر کدام از آنها به مقداری که از آن حاصل می شود، جایز نیست. (۱)

غصب و تصرف مزارع دیگران

اشاره

یکی از موضوعات مهم حقوقی، اموال و حقوق متعلق به آن است؛ زیرا در حقوق اسلام، اهمیت اموال و حقوق مالی افراد به منزله خون آنان محسوب شده و همان گونه که حفظ جان شخص لازم است، حفظ حقوق مالی او نیز ضروری اعلام گردیده و شاید اشاره به این مهم باشد که قرآن می فرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا؛ ای کسانی که ایمان آورده اید! اموال یکدیگر را به باطل (و از طرق نامشروع) نخورید مگر این که تجارتي با رضایت شما انجام گیرد و خودکشی نکنید! خداوند

ص: ۱۳۴

۱- امام خمینی (رحمه الله علیه)، تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۴۴۹، مساله ۱۲.

نسبت به شما مهربان است. (۱)

در این آیه، حفظ مال و رعایت احترام آن، بر حفظ جان و نفس مقدم بیان شده و ابتدا دستور به حفظ مال شده است، مبنی بر این که اموال خود را به اسباب باطل، یعنی اسبابی که قانونگذار آن را سبب انتقال مال از شخصی به شخص دیگر شناسایی نکرده یا مُمْلَک ندانسته، مبادله و تصرف نکنید و بعد اعلام گردیده که جان و نفس دیگران را نیز محترم بدانید و خود یا دیگری را نکشید. پس همان گونه که پیامبر اسلام (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) اعلام کرده اند خداوند، مال اشخاص را مانند خون آنان حرام کرده است (۲)

از این آیه شریفه نیز استفاده می شود که اهمیت حرمت مال در ردیف اهمیت حرمت نفس است و از اهمیت و حمایت حقوقی خاص برخوردار است. در نتیجه، از لحاظ حقوقی، رعایت حقوق مالی دیگران لازم است و این حقوق فقط به اسباب مُمْلَک صحیح می تواند از شخصی به شخص دیگر منتقل شود.

امام خمینی (رحمه الله علیه) در باب حرمت غصب اموال و حقوق دیگران می نویسد:

ص: ۱۳۵

۱- نساء/۲۹.

۲- پیامبر اکرم (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) فرمود: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى حَرَّمَ مِنَ الْمُسْلِمِ دَمَهُ وَ مَالَهُ وَ عِرْضَهُ؛ خداوند خون و مال و آبروی مسلمان را بر دیگران حرام کرده» علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۲۰۱، دار إحياء التراث العربی، بیروت، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق.

« غصب » از گناهانی است که عقل و نقل، یعنی کتاب و سنت و اجماع بر حرمت آن اتفاق دارند و غصب از زشت ترین انواع ظلم است و ظلم چیزی است که عقل حکم به قباحت و زشتی آن می کند، و در حدیث نبوی آمده است که اگر کسی یک وجب از زمین را غصب کند، خدای متعال در قیامت آن را از هفت طبقه زمین طوق گردنش می کند و در حدیث دیگر آمده است: کسی که در یک وجب زمین به همسایه خود خیانت کند خدای تعالی آن را طوق گردنش می کند از طبقه هفتم زمین تا در قیامت خدا را با این طوق دیدار کند، مگر آن که توبه کند و برگردد، و نیز در حدیثی دیگر آمده است: کسی که زمینی را بدون حق از دیگری بگیرد او را تکلیف می کنند به این که خاکش را تا روز محشر بدوش بگیرد و از کلام امیرالمؤمنین علیه السلام است که فرمود: سنگی غصبی در خانه گروگان ویرانی آن است یعنی تا آن خانه را ویران نسازد رها نمی کند. (۱)

بنابر این، طبق آیه مذکور و روایات اسلام غصب و تصرف نا به حق اموال دیگران امری مذموم، ناپسند و حرام است.

در ذیل به برخی از احکام غصب اموال در کشاورزی

ص: ۱۳۶

۱- امام خمینی (رحمه الله علیه)، تحریر الوسيله، کتاب غصب، ج ۲، ص ۱۷۲.

۱. غصب بذر و شاخه درخت

استفتاء نخست: فردی با غصب چند هسته، یا دانه، یا بذر از دیگری آن را در ملکش کاشته، و آب داده، و پس از پرورش به درخت تبدیل کرده است. لطفاً بفرمایید که درخت ها و محصول آن متعلق به کیست؟ آیا غاصب فقط قیمت دانه ها را بدهکار است؟

جواب: او باید قیمت بذر را به صاحبش بپردازد؛ ولی زراعت و درخت مال اوست. (۱)

استفتاء دوم: اگر فردی، شاخه ای غصبی را به درخت خود پیوند زند، مالک میوه آن درخت، که از این شاخه پیوندی غصبی به دست می آید، چه کسی است؟

جواب: باید قیمت آن شاخه را به صاحبش برگرداند؛ و ثمره تعلق به صاحب درخت دارد. (۲)

استفتاء سوم: فردی قلمه، یا شاخه، یا ریشه ای از درخت غیر را غصب نموده، و در ملک خود می کارد. در صورتی که رشد کند و به درخت تبدیل شود، چه کسی مالک آن درخت و میوه اش می باشد؟

ص: ۱۳۷

۱- آیت الله مکارم، استفتائات جدید، ج ۳، ص ۲۹۱، سوال ۷۷۱.

۲- همان، سوال ۷۷۴.

جواب: مالک آن صاحب درخت و قلمه است؛ مگر این که صاحب قلمه رضایت داشته باشد. (۱)

استفتاء چهارم: سیل، یا باد، بذر متعلق به فردی را به زمین شخص دیگری برده، و در آنجا روئیده است. گیاه روئیده شده و ثمره آن متعلق به چه کسی است؟

جواب: گیاه مذکور متعلق به صاحب بذر است؛ ولی باید مال الاجاره زمین را به صاحب زمین بپردازد. (۲)

۲. غصب زمین های کشاورزی

امام خمینی در باب حرمت غصب زمین کشاورزی می نویسد:

تصرف در اراضی دیگران، چه به طور کشت یا به طریق دیگر حرام است و توسعه کشت به طور غصب جایز نیست و باید از آن احتراز شود. غاصب باید فوراً زمین مغضوب را به صاحبش رد کند و صاحب زمین می تواند کشت او را حتی قبل از رسیدن موعد برداشت از زمین خود تخلیه کند. (۳)

اگر در زمینی که غصب کرده، زراعت کند یا درخت بنشانند؛ زراعت و درخت و میوه آن مال خود اوست

ص: ۱۳۸

۱- همان، سوال ۷۷۳.

۲- همان، سوال ۷۷۲.

۳- امام خمینی (رحمه الله علیه)، صحیفه نور، ج ۱۰، ص ۲۵۶.

و چنانچه صاحب زمین راضی نباشد که زراعت و درخت در زمین بماند، کسی که غصب کرده، باید فوراً زراعت یا درخت خود را اگر چه ضرر نماید، از زمین بکند و نیز باید اجاره زمین را در مدتی که زراعت و درخت در آن بوده به صاحب زمین بدهد و خرابی هایی را که در زمین پیدا شده است، درست کند مثلاً جای درخت ها را پُر نماید و اگر به واسطه این ها قیمت زمین از اولش کمتر شود، باید تفاوت آن را هم بدهد و نمی تواند صاحب زمین را مجبور کند که زمین را به او بفروشد، یا اجاره دهد و نیز صاحب زمین نمی تواند او را مجبور کند که درخت یا زراعت را به او بفروشد. (۱)

استفتاء نخست: خرید زمین های کشاورزی از کشاورزان بدون رضایت آنها توسط زمین شهری یا نهاد دیگر چه صورت دارد؟

جواب: هیچ کس حق ندارد ملک شرعی دیگری را بدون رضایت او از او بگیرد و در فرض معامله مبلغ با توافق طرفین تعیین می شود و چنانچه به زور بگیرند آن زمین غصبی است و نماز در آن اشکال دارد و هرگاه ضرورتی ایجاب کند که ملکی را برای مصلحت مسلمین از صاحبش بگیرند،

ص: ۱۳۹

۱- امام خمینی (رحمه الله علیه)، توضیح المسائل مراجع، ج ۲، ص ۵۴۷، مساله ۲۵۵۶.

باید با او توافق کنند یا لاقبل قیمت عادلانه روز را بپردازند و اگر در مالکیت ملک اختلافی هست، باید به محاکم صالحه مراجعه شود. (۱)

استفتاء دوّم: کسی که در ملک دیگری به طور غصب زراعت کرده، آیا مالک حق دارد قبل از برداشت زرع از او جلوگیری کند، یا باید صبر کند پس از برداشت محصول از غاصب خلع ید نماید؟

جواب: حق دارد. (۲)

۳. چوپان، ضامن گوسفندان تلف شده نیست، مگر آن که کوتاهی کرده باشد؛ مانند آنکه گوسفندان را در غیر مرتع تعیین شده بچراند، یا بیش از حدّ متعارف آنها را بزند. اگر گوسفندان به زراعت کسی خسارت وارد کنند، چوپان ضامن است نه مالک. (۳)

احتکار

اشاره

«احتکار»، آن است که کالایی که شدیداً مورد نیاز مردم است به انگیزه گران تر شدن از دسترس خریداران دور نگه

ص: ۱۴۰

۱- آیت الله مکارم شیرازی، استفتائات جدید، ج ۳، ص ۱۵۰، سوال ۶۰۵.

۲- امام خمینی (رحمه الله علیه)، استفتائات، ج ۲، ص ۵۶۲، سوال ۹۷.

۳- سید محمود هاشمی شاهرودی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام؛ ج ۳، ص ۱۸۶.

داشته شود؛ به طوری که مردم به واسطه این کار در سختی قرار گیرند. این عمل در سخنان پیشوایان دین علیهم السلام مورد توبیخ شدید قرار گرفته و کسی که مرتکب این عمل می شود ملعون، خطاکار، خائن و در حد آدمکش به حساب آمده است.

موارد احتکار

بر اساس قول مشهور، احتکار تنها در گندم، جو، خرما، کشمش و روغن ثابت است. ثبوت آن در روغن زیتون و نمک اختلافی است؛ هر چند بسیاری از فقیهان، احتکار را در روغن زیتون ثابت دانسته اند. شکی نیست که احتکار اگر به قصد اضرار به مسلمانان صورت گیرد و یا موجب اختلال در نظام زندگی اجتماعی آنان شود حرام است. البته نه به عنوان احتکار، بلکه به عنوان ثانوی که همان حرمت اضرار به مسلمانان یا حرمت ایجاد اختلال در نظام زندگی آنان است. از این جهت در حرمت بین موارد ذکر شده و غیر آن فرقی نیست و هر نوع حبس کردن مواد غذایی و غیر غذایی را از چیزهایی که در زندگی به آن احتیاج است، می تواند شامل شود. (۱)

ص: ۱۴۱

۱- جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی، سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، ج ۱، ص ۲۶۸.

۱. انبار کردن مواد غذایی؛

۲. احتیاج داشتن مردم مسلمان به آن؛

۳. نبودن شخص دیگری که آن آذوقه را به اندازه کافی در اختیار مردم بگذارد؛

۴. انجام دادن این کار به انگیزه بالا رفتن قیمت کالا. (۱)

استفتاء نخست: احتکار چه چیزهایی از نظر شرعی حرام است؟ آیا تعزیر مالی محتکران به نظر جناب عالی جایز است؟

جواب: حرمت احتکار بر اساس آنچه در روایات آمده و نظر مشهور همان است؛ فقط در غلات چهارگانه و در روغن حیوانی و روغن نباتی است که طبقات مختلف جامعه به آن نیاز دارند؛ ولی حکومت اسلامی هنگامی که مصلحت عمومی اقتضا کند، حق دارد از احتکار سایر احتیاجات مردم هم جلوگیری کند و اجرای تعزیر مالی بر محتکر در صورتی که حاکم صلاح بداند، اشکال ندارد. (۲)

استفتاء دوم: آیا کسی محصول (مانند گندم و جو) خود را به جهت افزایش قیمت در سیلو نگهداری کند، احتکار

ص: ۱۴۲

۱- نعمت الله یوسفیان، احکام اقتصادی، ج ۱، ص ۷۶.

۲- آیت الله خامنه ای، استفتائات، سوال ۱۴۶۸

محسوب می شود؟

جواب: انبار کردن کالاهای ضروری و مورد نیاز مردم، به قصد آنکه بتواند با قیمت بالاتر به فروش برساند، مشروط بر این که به اندازه کافی آن کالا در بازار وجود نداشته باشد؛ احتکار محسوب می شود. (۱)

مغارسه

«مغارسه» این است که کسی زمین خود را برای درختکاری به کسی دیگر بدهد و قرار بگذارد که درخت های کاشته شده، میان آنان تقسیم شود. (۲)

به عقیده برخی از فقهای امامیه مغارسه در شرع مقدس اسلام، باطل است.

امام خمینی (رحمه الله علیه) در باب مغارسه می نویسد: اگر زمینی را به دیگری واگذار کند که در آن درخت بکارد و آنچه عمل می آید مال هر دو باشد، معامله باطل است. پس اگر درخت ها مال صاحب زمین بوده، بعد از تربیت هم مال اوست و باید مزد کسی که آنها را تربیت کرده، بدهد و اگر مال کسی بوده که آنها را تربیت کرده است، بعد از تربیت هم مال اوست و می تواند آنها را بکند؛ ولی باید گودال هایی را که به

ص: ۱۴۳

۱- آیت الله مکارم شیرازی، سوال اینترنتی، کد رهگیری ۹۵۰۵۲۴۰۰۵۱.

۲- نعمت الله یوسفیان، احکام اقتصادی، ج ۱، ص ۴۷.

واسطه کندن درخت‌ها پیدا شده، پر کند و اجاره زمین را از روزی که درخت‌ها را کاشته به صاحب زمین بدهد و مالک هم می‌تواند او را مجبور نماید که درخت‌ها را بکند و اگر به واسطه کندن درخت عیبی در آن پیدا شود، باید تفاوت قیمت آن را به صاحب درخت بدهد و نمی‌تواند او را مجبور کند که با اجاره یا بدون اجاره، درخت را در زمین باقی بگذارد.»^(۱)

شهید اول در لمعه، بعد از بیان بطلان این عقد چنین می‌فرماید:

مغارسه باطل است، به دلیل این که در آن ضرر و زیان است و برخلاف زرع در مزارعه، درخت ریشه دار است و برای میوه دادن نیاز به زمان طولانی نیاز است. به این جهت، از نظر تعیین اجل، تقسیم و شرایط دیگر دچار مشکل می‌شود.»^(۲)

و به عقیده برخی از فقها، مغارسه معامله ای صحیح است. حضرت آیت الله سیستانی در این زمینه می‌نویسد:

مُغارسه آن است که زمینی را به دیگری واگذار کند که در آن درخت بکارد و آنچه عمل می‌آید مال هر دو باشد؛ و این معامله صحیح است. هر چند احتیاط در

ص: ۱۴۴

۱- امام خمینی (رحمه الله علیه)، توضیح المسائل مراجع، ج ۲، ص ۳۷۳، مساله ۲۲۵۱.

۲- شهید اول، محمد بن مکی، اللمه الدمشقیه فی فقه الامامیه، ص ۱۵۴.

ترک آن است؛ ولی برای رسیدن به نتیجه آن، می توان معامله ای انجام داد که بی اشکال صحیح است؛ مثلاً دو طرف به این نحو با هم صلح و سازش کنند یا این که در نهال ها با هم شریک شوند؛ سپس باغبان، خود را به مالک زمین برای کاشتن و تربیت و آبیاری سهم او در مدت زمانی معین به نصف منافع زمین در آن مدت اجاره دهد»^(۱).

اجاره

«اجاره» عبارت است از قراردادی که طی آن منافع مال یا کار کسی در برابر اجرت معین به دیگری واگذار می شود.^(۲)

در این جا به برخی از مسائل شرعی اجاره زمین کشاورزی اشاره می شود:

۱- اجاره زمین برای زراعت و کشاورزی در صورتی که آبرسانی به آن ممکن نباشد، صحیح نیست؛ زیرا استیفای منفعت مقصود از زمین مورد اجاره - زراعت - بدون آبیاری ممکن نیست.^(۳)

۲- اگر زمینی را برای زراعت اجاره دهد و مال الاجاره را

ص: ۱۴۵

۱- آیت الله سیستانی، توضیح المسائل مراجع، ج ۲، ص ۳۷۳، مساله ۲۲۵۱.

۲- نعمت الله یوسفیان، احکام اقتصادی، ج ۱، ص ۸۱.

۳- موسسه دائره المعارف فقه اسلامی، فقه اهل بیت علیهم السلام، ج ۶۳، ص ۴۰۹.

حاصل همان زمین، یا زمین دیگر که فعلاً موجود نیست، قرار دهد، و یا این که کلی در ذمه قرار دهد، مشروط به آن که از حاصل همان زمین پرداخت شود، اجاره صحیح نیست، و اگر حاصل زمین بالفعل موجود باشد، مانعی ندارد. (۱)

احیای موات

اشاره

به زمینی که بر اثر بی آبی یا آب گرفتگی یا نی زار بودن و یا موانعی دیگر، آماده بهره برداری نیست، «موات» و به عملیات برطرف کردن موانع و آماده سازی آن برای بهره برداری، «احیاء» گفته می شود. (۲)

۱. احیای زمین های موات

زمین یا از زمین هایی است که به هنگام پیروزی مسلمانان، با قهر و غلبه بر کفار، آباد بوده؛ یا از زمین های موات بوده است. در صورت دوم، موات بودن زمین یا اصلی است؛ یعنی در گذشته نیز یا آباد نبوده و یا آباد بودنش معلوم نیست، و یا عارضی؛ یعنی پیشینه آبادی دارد.

ص: ۱۴۶

۱- آیت الله سیستانی، توضیح المسائل، مساله ۲۲۰۴.

۲- سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، ج ۱، ص ۲۸۸.

اشاره

کسی که نهر (جدول و جوی آب) یا چاهی احداث کند، با حصول شرایط، مالک آن می‌شود؛ لیکن در این که آب موجود در آن دو را نیز مالک می‌شود یا تنها حق اولویت استفاده از آن را پیدا می‌کند، اختلاف است. قول مشهور، حصول ملکیت برای احیا کننده است.

احیای نهر به کندن آن در زمین مباح و وصل کردن به منبع آب؛ به حدی که به آسانی آب در آن جریان یابد محقق می‌شود؛ و احیای چاه به حفر و آماده کردن آن برای گرد آمدن آب در آن؛ هرچند در وضعیت فعلی آب نداشته باشد - (۱)

شرایط احیاء

۱. در تصرف مسلمانی نباشد؛

۲. حریم جای آبادی مانند باغ، خانه و راه نباشد؛

۳. جزء مشاعر و مکان‌هایی که در شرع برای عبادت قرار داده شده است، مانند سرزمین‌های عرفات، منا، و مشعر نباشد؛

۴. از زمین‌های واگذار شده از سوی رسول خدا (صلی الله علیه و آله) یا

ص: ۱۴۷

۱- همان، ج ۱، ص ۲۸۸.

امام (علیه السلام) به افراد، نباشد؛

۵. تحجیر شده (سنگ چینی و مانند آن) توسط دیگری نباشد؛

۶. پیامبر یا امام، آن را برای خود یا دیگری قرق قرار نداده باشد؛

۷. اسلام (در این که اسلام، شرط تملک احیا کننده است و کافر به احیا، مالک نمی شود، یا این که کافر در صورت اذن امام به تملک از طریق احیا، مالک می شود یا نه؛ اختلاف است)؛

۸. نیت تملک (در این که نیت تملک به احیا، در حصول ملکیت شرط است یا نفس احیا موجب حصول ملکیت می شود؛ اختلاف است.)؛

۹. مباشرت (در این که شرط تملک به احیا، اقدام خود شخص به عمل احیا است، یا اگر احیاء توسط وکیل یا اجیر و یا نایب انجام شود نیز تملک حاصل می شود، اختلاف است. برخی در صورت دوم، بین اجیر و نایب و وکیل تفصیل داده اند؛ به این معنی که اگر اجیر زمینی را احیاء کند، تملک برای مؤجر حاصل می گردد).^(۱)

استفتاء: بعد از چندین سال زحمت، آبی از چاه برای

ص: ۱۴۸

۱- همان، ج ۱، ص ۲۸۸.

زراعت بیرون آورده ام؛ آیا این آب جزء انفال است یا متعلق به خودم؛ و آیا می توانم وقف کنم؟

جواب: با فرض اینکه محل چاه از اراضی موات بوده و به قصد تملک حیات کرده و حفر چاه کرده اید، آن چاه متعلق به شما است و وقف آن مانع ندارد. (۱)

طبق ماده «۱۴۳» قانون مدنی: «هر کس از اراضی موات و مباحه قسمتی را بقصد تملک احیا کند، مالک آن قسمت می شود» ولی نباید احیاکننده در تصرفات خود موجب اضرار بحق صاحب حریم شود. در نتیجه احیاء اراضی مزبوره دو حق با یکدیگر جمع می شود: یکی حق مالکیت احیاءکننده و دیگری حق حریم صاحب قنات و چاه آب. چنان که گذشت کندن قنات و ایجاد حریم در اراضی موات می نماید، نه در اراضی که قبلاً تملک شده است؛ زیرا پس از تملک هیچ حقی بر آن برقرار نمی گردد، مگر آن که به وسیله مالک آن حق به دیگری داده شود. این است که هرگاه کسی در املاک شهری که غیر موات است چاهی برای آب خوردن یا زراعت بکند، هیچ گونه حق حریمی در املاک مجاور ایجاد نخواهد شد و همسایه نیز می تواند در

ص: ۱۴۹

۱- آیت الله محمد فاضل لنکرانی، جامع المسائل (فارسی - فاضل)، ج ۱، ص ۳۶۷، سؤال ۱۳۹۷.

ملک خود چاه آب خوردن یا زراعت بکنند، اگر چه فاصله بسیار کمی با چاه دیگر داشته باشد و از منبعی که چاه اول به وسیله مجاری زیر زمینی آب می گیرد، چاه دوم نیز آب بگیرد و موجب تقلیل آب چاه اول بشود. (۱)

بیع مزابنه

«بیع مزابنه» در اصطلاح عبارت است از فروختن میوه موجود بر درخت خرما در برابر خرما.

تعریف مزابنه به آنچه در شناسه آمده، مشهور میان فقها است؛ لیکن برخی آن را به فروختن خرمای موجود بر درخت در برابر خرمای همان درخت تعریف کرده اند. (۲)

امام خمینی (رحمه الله علیه) در حکم معامله مزابنه می فرماید:

ولی فروختن خرمای، روی درخت به خرما جایز نیست؛ چه از خرمای همان درخت باشد یا از خرمای دیگری که بر درخت است و یا در زمین قرار گرفته است. و این معامله «مزابنه» نامیده می شود و احتیاط آن است که میوه درخت های دیگر - غیر درخت خرما - به خرما ملحق شود. (۳)

ص: ۱۵۰

۱- امامی، سید حسن، حقوق مدنی، ج ۱، ص ۱۲۳.

۲- سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، ج ۲، ص ۱۹۸.

۳- امام خمینی، تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۴۹۹.

استفتاء: دو نفر زمینی را خریده اند و به مدت بیست سال است که بطور مشترک در آن زراعت می کنند؛ در حال حاضر یکی از آنان به فروش سهم خود به دیگران اقدام نموده است؛ آیا او چنین حقی را دارد یا آنکه فقط شریک او حق خریدن آن را دارد؟ و آیا در صورتی که از فروش زمین به شریکش خودداری کند، شریک او حق اعتراض دارد؟

جواب: شریک حق ندارد شریک دیگر خود را به فروش سهم خود به او وادار نماید و در صورتی که آن را به دیگری هم بفروشد حق اعتراض ندارد؛ ولی بعد از انجام معامله بیع، در صورتی که همه شرایط حق شفعه در آن مورد وجود داشته باشد، می تواند اخذ به شفعه نماید. (۱)

تدلیس در محصولات کشاورزی

استفتاء: کالاهای کشاورزی برای فروش تدلیس می شود. این تذکر لازم است که بازار خواهان تدلیس کالا است و اگر تدلیس نکنیم جنس فروخته نمی شود. فروش آنها به صورتی که ذکر شد چه حکمی دارد؟

جواب: اگر خریدار نداند، خيار فسخ دارد و اگر مشتری نتواند

ص: ۱۵۱

تشخیص بدهد؛ فروشنده کار حرامی انجام داده است. (۱)

ارث زمین های کشاورزی

اشاره

استفتاء: آیا اولاد اناث از زمین های مزروعی از قبیل قطعات و باغات و زمین های کشاورزی ارث می برند یا خیر؟

جواب: دخترها از زمین خانه و باغ و ملک مزروعی ارث می برند. (۲)

حکم ارث زوجه از زمین های کشاورزی

زن از تمام اموال منقول شوهر ارث می برد؛ ولی از زمین و قیمت آن ارث نمی برد؛ خواه زمین خانه باشد یا باغ، یا زمین زراعتی و مانند آن و نیز از خود هوایی ساختمان ارث نمی برد، مثل بنا و درخت؛ اما باید هوایی را قیمت کنند و از قیمت آن سهم ارث او را بدهند. (۳)

شغل خرید و فروش گندم و جو

به عقیده فقهای اسلام، شغل خرید و فروش گندم و جو و مانند این ها، جزء مشاغل مکروه به حساب می آید. (۴)

ص: ۱۵۲

-
- ۱- آیت الله شیخ جواد تبریزی، استفتائات جدید، ج ۲، ص ۲۶۶، سوال ۱۱۵۲.
  - ۲- سید محمد رضا موسوی گلپایگانی (رحمه الله علیه، مجمع المسائل، ج ۳، ص ۱۸۶، سوال ۴۶.
  - ۳- آیت الله مکارم شیرازی، توضیح المسائل مراجع، مساله ۲۷۷۱.
  - ۴- آیت الله سیستانی، توضیح المسائل، مساله ۲۰۶۲.

از جمله نعمت های الهی که در قرآن کریم بسیار بر آن تأکید شده است، «درخت» است. درخت از گرانبهاترین آفریده های خداوند برای انسان است و به دلیل نقش حیاتی که در زندگی تمامی موجودات زنده به خصوص انسان ها دارا است؛ در اسلام مورد توجه خاص قرار گرفته است. درخت نماد آبادانی و شاخص سبزی و خرمی و مظهر زندگی و باعث تلطیف هوا و موجب آسایش و رفاه انسان، و صفا و پاکی طبیعت می باشد. به همین دلیل یکی از مواهب و نعمت های خداوند در آخرت و یکی از ویژگی های بهشت و رضوان حق تعالی که در آیات کریمه و روایات شریفه بارها به آن اشاره

شده است؛ درخت می باشد:

به کسانی که ایمان آورده، و کارهای شایسته انجام داده اند، بشارت ده که باغ هایی از بهشت برای آنهاست که نهرها از زیر درختانش جاری است. هر زمان که میوه ای از آن، به آنان داده شود، می گویند: این همان است که قبلاً به ما روزی داده شده بود. (ولی این ها چقدر از آنها بهتر و عالی تر است.) و میوه هایی که برای آنها آورده می شود، همه (از نظر خوبی و زیبایی) یکسانند. و برای آنان همسرانی پاک و پاکیزه است و جاودانه در آن خواهند بود.»(۱)

استفتاء: آیا کاشت درخت، مستحب است؟

جواب: با توجه به روایات در این زمینه، این امر مستحب می باشد.(۲)

فواید درختکاری

اشاره

گیاهان و درختان، سهمی به سزا و نقشی بسیار مهم

ص: ۱۵۴

-
- ۱- «و بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرِهِ رَزَقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ» بقره/۲۵.
  - ۲- آیت الله مکارم شیرازی، استفتائات اینترنتی، کد رهگیری ۹۵۰۳۱۹۰۰۷۵.

در زندگی بشر دارند. تلطیف هوا، تعادل دمای محیط، حفاظت از خاک و تأمین بخشی از مواد غذایی مورد نیاز انسان، اندکی از سودمندی های فراوان آنها است. اسلام مردمان را به تماشای گیاهان سرسبز و نگاه به مناظر جذاب آنها دعوت کرده است؛ چنان که در فرموده های معصومین علیهم السلام از تأثیر مثبت گیاهان بر جسم و جان آدمی روایاتی عنوان شده است.

امام صادق (علیه السلام) به مفضل می فرماید:

نگریستن به گل های رنگارنگ و درختان سرسبز و خرم، چنان لذتی به آدمی می بخشد که هیچ لذتی را با آن برابر نمی توان کرد»^(۱)

روایات و تجربه گویای آن هستند که هرگاه آدمی، به تماشای خرمی گیاهان و درختان سرسبز می نشیند، غرق در سرور و لذت می شود؛ روان وی آرام می گیرد و جاننش به تازگی و طراوت می گراید و تماشای آنها لذت بخش و شادی آفرین است.

محققین درخت را از نظر سلامت فردی، اجتماعی و... دارای فواید بی شماری می دانند:

ص: ۱۵۵

۱- «مَعَ مَا فِي النَّبَاتِ مِنَ التَّلْمُذِ بِحُسْنِ مَنَظَرِهِ وَ نَضَارَتِهِ الَّتِي لَا يُعَدُّ لَهَا شَيْءٌ مِنْ مَنَاطِرِ الْعَالَمِ وَ مَلَاهِيهِ» مفضل بن عمر، توحید مفضل، ص ۱۵۴.

۱. ایجاد سلامتی و آسایش

به گفته محققین، تأثیرات فیزیولوژیکی درختان بر محیط های شهری، بسیار حائز اهمیت می باشد. درختان در سلامتی و آسایش ساکنان شهرها سهم بزرگی دارند؛ زیرا با جذب گازهای سمی از جمله گاز کربنیک و ساخت اکسیژن - که یکی از اساسی ترین نیازهای حیات انسان و حیوان است - باعث دوام حیات انسان و حیوان می شوند. (۱)

۲. بهبود کیفیت آب و خاک و هوا

درختان موجب بازگشت آب به چرخه طبیعت شده و کیفیت خاک را بهبود می بخشند و قابلیت جذب مقادیر زیادی گرد و غبار را از اتمسفر دارا می باشند. درختان همیشه سبز، قادرند گرد و غبار و سایر آلودگی های موجود در هوا را بر روی سطح برگ خود جذب کنند. شست شوی این مواد بر اثر بارندگی، به همراه خار و خاشاک و برگ درختان در فصل پاییز موجب افزایش حاصل خیزی خاک در دراز مدت می شود. (۲) طبق بررسی های دانشمندان، برخی درختان از خود موادی در هوا پخش می کنند که باعث از بین رفتن بسیاری از

ص: ۱۵۶

۱- محمد خسروشاهی و شهاب الدین قوامی، هشدار، ص ۳۵.

۲- همان، ص ۳۶.

باکتری ها و قارچ های تک سلولی و برخی از حشرات مضر می شود. (۱)

۳. استفاده از میوه درختان

افزون بر آنچه گفته شد، میوه بسیاری از درختان مورد استفاده انسان و حیوانات است؛ به طوری که می تواند در سلامت تغذیه انسان و تأمین ویتامین های مورد نیاز آدمی تأثیر به سزایی داشته باشد.

درخت دارای محصول

گرچه درخت سبز به خودی خود دارای فواید بسیار می باشد؛ اما بزرگان دین بر کاشت درخت دارای محصول تأکید بیشتری نموده اند. در اکثر آیات و روایات نیز از درختانی سخن به میان آمده است که دارای میوه می باشند؛ چنان که در قرآن از درختان انار، خرما (۲)، انگور، (۳) و... سخن به میان آمده است.

ص: ۱۵۷

۱- همان، ص ۳۸.

۲- «فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَ نَخْلٌ وَ رُمَّانٌ؛ در آنها میوه های فراوان و درخت خرما و انار است» رحمن/ ۶۸.

۳- «وَ جَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَ اَعْنَابٍ وَ فَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ؛ و در آن باغهایی از نخلها و انگورها قرار دادیم و چشمه هایی از آن جاری ساختیم» یس/ ۳۴.

رسول خدا(صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) می فرماید:

هر کس درختی بنشانند و به ثمر بنشینند، خدا به اندازه ای که میوه از آن فراهم آید به او پاداش می دهد.»(۱)

نقل است که روزی انوشیروان از روستایی عبور می کرد. پیرمردی را دید که نهال گردو می نشانند. انوشیروان گفت: ای پیر زمانه! درخت نشانندن تو گذشته؛ زیرا تو پیرمرد ناتوانی و درخت گردو دیر بار می دهد.

پیرمرد گفت: کسانی که پیش از ما بودند، درخت نشانندند، ما خوردیم، ما هم می نشانیم، بعد از ما می خورند:

به یک عمر در کشتزار جهان

نخوردیم جز کشته دیگران

کنونم مکافات را کار بند

بکاریم تا دیگران برخوردارند

انوشیروان، او را آفرین گفت و کیسه ای زر به او داد. پیرمرد گفت: دیگران درخت می نشانند و چند سالی زحمت می کشند تا درختشان به بار بنشیند و حاصل بدهد، درخت من چه زود به بار نشست و حاصل داد. انوشیروان که از این جمله خوشش آمده بود کیسه زر دیگری به او داد و از آن جا

ص: ۱۵۸

۱- «مَنْ غَرَسَ غَرْسًا فَأَثْمَرَ أَعْطَاهُ اللَّهُ مِنَ الْأَجْرِ قَدْرَ مَا يَخْرُجُ مِنَ الثَّمَرَةِ». محدث نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۳، ص ۴۶۰.

گذر کرد. پیرمرد گفت: برای هر درخت در هر سال یک مرتبه میوه است و من از درخت خود در یک ساعت، دو مرتبه بهره بردم و میوه چیدم. (۱)

شیوه نهال کاری

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود:

برادرم عیسی از شهری می گذشت؛ در حالی که میوه های باغ آنها آفت زده شده بود. مردم آن دیار نزد او شکوه بردند. او فرمود: آفت زدایی این ها به دست خودتان انجام می گیرد که نمی دانید. شما هنگام درخت کاری نخست پای نهال خاک می ریزید؛ درحالی که باید ابتدا آب بر ریشه های نهال بریزید سپس خاک بریزید تا کرم زده نشوند. پس آنان نهال کاری را به این سبک آغاز کردند و آفت زدایی شد. (۲)

احکام قطع درختان

اشاره

در منابع روایی اسلام، از قطع درختان به شدت منع شده است. اهمیت این مسئله به حدی است که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) همواره به رزمندگان اسلام سفارش می نمود که در صورت پیروزی بر دشمن نکاتی را مورد نظر قرار دهند که

ص: ۱۵۹

۱- برگرفته از دیوان حزین لاهیجی، مقدمه و تصحیح بیژن ترقی، ص ۵۶۳، کتابخانه خیام، ۱۳۵۰ ش.

۲- آیت الله جوادی آملی، عبدالله، مفاتیح الحیات، ص ۵۵.

یکی از آنها پرهیز از قطع درختان بود. امام علی (علیه السلام) نقل می فرماید:

هنگامی که رسول خدا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) گروهی را به جهاد می فرستاد، به آنان چنین رهنمود می داد: با نام خدا خدا حرکت کنید ... مبادا به کشتن زنان، پیران و کودکان مبادرت نمایید. نیز از قطع درختان پرهیزید؛ مگر درختی مانع جنگ یا مانع بین شما و مشرکین باشد.»^(۱)

این که آن بزرگوار پس از سفارش بر رعایت کودکان، زنان، و پیران، بر حفظ درختان و عدم قطع آنها در حین جنگ تاکید می فرماید؛ حکایت از اهمیت وجود درخت از دیدگاه اسلام است.

امام صادق (علیه السلام) می فرماید:

درختان مثمر را قطع نکنید چرا که خداوند عذاب را بر شما فرو خواهد فرستاد.»^(۲)

ص: ۱۶۰

۱- «انطلقوا بسم الله... لا تقتلوا وليدا طفلا ولا امرأة ولا شيخا كبيرا، ولا تغورن عينا ولا تعقرن شجرا إلا شجر يمنعكم قتالا أو يحجز بينكم وبين المشركين». متقی هندی، علاءالدین علی بن حسام، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، ج ۴، ص ۴۷۸، ش ۱۱۴۲۵.

۲- «لَا تَقْطَعُوا الثَّمَارَ فَيَبِغَثَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ الْعَذَابَ صَبًّا». شیخ کلینی، کافی، ج ۱۰، ص ۳۸۲.

استفتاء نخست: آیا سوزاندن و قطع درختی که دارای جان و حیات است، موجب ضمان و گناه است؟

جواب: در صورتی که متعلق به دیگران باشد ضمان دارد؛ در غیر این صورت، نوعی انحراف و کار حرامی است. (۱)

استفتاء دوّم: آیا کاشتن درخت و گیاه در منزل یا مکان های عمومی دارای ثواب خاصی است؟

جواب: به طور کلی درخت کاشتن از نظر اسلام ثواب دارد. کاشتن گیاه هم به این معنا که یا فضا را سبز می کند یا هوا را تصفیه می کند یا گیاهانی است که ثمر می دهد؛ آن هم خوب است.

اما احکام ثانویه ای هم هست که باید مراعات شود. آیا در هر جایی خوب است درخت بکاریم؟ اگر مکان عمومی بود، یا منزل خودمان بود، چگونه است؟ بنابراین درست است که اصل درختکاری و کاشتن گیاه خوب است؛ اما حکم ثانویه هم در این جا مطرح است. اولاً- باید در ملک خودمان باشد. در جاهای عمومی بدون اجازه نمی شود درخت کاشت. در ملک دیگران هم مجاز نیستیم که

ص: ۱۶۱

درخت بکاریم؛ حتی ممکن است نوعی از درخت کاشتن در ملک شخصی هم اشکال داشته باشد؛ مثلاً فردی باغچه ای درست کرده؛ اما چون درست نساخته، این باغچه به ساختمان همسایه نم می دهد. این کار آزار به همسایه است. او نمی تواند به بهانه این که گفته اند درختکاری کنید تا هوا تصفیه شود، فضا سبز شود، شهر سرسبز باشد، به همسایه اش آزار برساند. (۱)

استفتاء سوّم: ما در شمال کشور باغی داریم که در آن درختانی را می کاریم و پس از مدتی آنها را قطع کرده و چوب آنها را می فروشیم؛ آیا این کار جایز است؟

جواب: اولاً: در روایات داریم که اگر درختی را قطع کردید، به جای آن درخت دیگری بکارید. از منظر دین بنا بر این است که فضا و طبیعت باید با طراوت و سرسبز باشد.

ثانیاً: قطع کردن درختانی که صرفاً از چوب آنها استفاده می شود؛ اگر درختان ملک شخصی خودمان باشد، یا اگر متعلق به دیگران است، با اجازه ی مالک باشد و همچنین منع قانونی هم برای این کار نباشد اشکال ندارد.

اما ممکن است باغی متعلق به یک شخص هم باشد؛

ص: ۱۶۲

اما قانون به طور کلی قطع درختان را ممنوع بکند؛ چرا که وجود آن درختان باعث سلامت هوای شهر می شود. بنابراین، اگر قانونی هست که بریدن درختان باغ ها قرار گرفته در داخل شهر را ممنوع کرده باشد؛ حتی اگر درختان این باغ درختان میوه هم نباشند، باید قانون مراعات شود و نباید تخلف کرد. (۱)

استفتاء چهارم: شکستن شاخه درختان چه حکمی دارد؟

بی جهت نباید شاخه درختان را شکست. اگر این درخت متعلق به مردم یا مثلاً اموال بیت المال است؛ این کار حرام است. اگر هم باغ شخصی ما است، گاهی اوقات شکستن یک شاخه درخت، اسراف یا از بین بردن بی جهت اموال است.

اما یک وقت است که شما درخت را هرس می کنید که آن هم کار اهل فن است برای این که درخت میوه بیشتری دهد، این اشکال ندارد. (۲)

ص: ۱۶۳

۱- همان، مساله ۱۴.

۲- همان، مساله ۱۶.

فروش ملک، مانند زمین و خانه و باغ و آب، مکروه است؛ مگر این که ملک دیگری با آن پول بخرد. (۱)

در این زمینه روایات متعددی وجود دارد که به چند مورد اشاره می شود:

۱. امام موسی کاظم (علیه السلام) فرمود:

پولی که از فروش باغ و زمین کشاورزی به دست می آید، از بین می رود؛ مگر آن که با پول آن باغ و زمین کشاورزی دیگری خریداری شود. (۲)

۲. امام صادق (علیه السلام) فرمود:

شخصی که باغ و زمین کشاورزی می خرد، سود می برد و شخصی که آن را می فروشد، زیان می کند و مالش بی برکت می شود. (۳)

۳. امام باقر (علیه السلام) فرمود:

در تورات نوشته شده است: شخصی که زمین و یا

ص: ۱۶۴

۱- آیت الله شیخ جواد تبریزی، توضیح المسائل مراجع، مسأله ۲۰۸۲.

۲- «تَمَنُّ الْعَقَارِ مَمْحُوقٌ إِلَّا أَنْ يُجْعَلَ فِي عَقَارٍ مِثْلَهُ». شیخ کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، ج ۹، ص ۵۷۶.

۳- «مُشْتَرَى الْعُقْدَةِ مَرْزُوقٌ، وَبَائِعُهَا مَمْحُوقٌ». شیخ کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، ج ۹، ص ۵۷۵.

آبی را می فروشد؛ اما به جای آن زمین و آب دیگری نمی خرد؛ پولی را که بدست آورده است، از دست می دهد. (۱)

ص: ۱۶۵

۱- «مَكْتُوبٌ فِي التَّوْرَةِ أَنَّهُ مَنْ بَاعَ أَرْضاً أَوْ مَاءً، وَلَمْ يَضَعْهُ فِي أَرْضٍ وَ مَاءٍ ، ذَهَبَ ثَمُّهُ مَحَقًا». همان، ج ۹، ص ۵۷۵.

۱. خشکسالی

یکی از بزرگ ترین مشکلات کشاورزی، خشکسالی (۱) است.

در فصل سوم کتاب در این زمینه به طور تفصیل مطالب مربوط تشریح شد.

ص: ۱۶۶

۱- «خشکسالی» عبارت است از وضع و حالت خشکسال بودن که بر اثر نباریدن باران یا کاهش بارش از زمین چیزی نرود، در نتیجه کم یابی و یا نایابی غلات و در نهایت قحطی و یا گرانی پیش آید. (موسسه دائره المعارف الفقه الاسلامی، فرهنگ فقه فارسی، ج ۳، ص ۴۵۹).

۲. کوچک بودن اراضی زراعی

یکی از چالش‌های بزرگ کشاورزی در ایران که مانع تغییر روش کشاورزی و مدیریت صحیح آن برای رسیدن به استانداردهای کمی و کیفی جهانی می‌باشد، پراکندگی و کوچک شدن اراضی کشاورزی است.

۸۶ درصد تولیدکنندگان بخش کشاورزی را در ایران خرده مالکان تشکیل می‌دهند و در مدت چهل سال گذشته، تعداد واحدهای تولیدی کشاورزی به بیش از دو برابر رسیده و اندازه زمین‌های آنها به یک سوم کاهش یافته است.

کوچک شدن اراضی کشاورزی پیامد منفی اقتصادی و سیاسی زیادی به دنبال دارد که از جمله آنها نبود امکان مدیریت و برنامه ریزی درست برای کاهش مصرف آب و انرژی و استفاده بهینه از خاک، نیروی انسانی و ماشین‌آلات است که نهایتاً منجر به افزایش هزینه تولید و جلوگیری از تولید محصول با کیفیت مطلوب و استاندارد می‌گردد.

امام خمینی (رحمه الله علیه) در این زمینه می‌فرماید:

کشاورزی ما که تولیدش حتی تا ۲۳ سال پیش، اضافه بر احتیاجات داخلی مان بود و ما صادر کننده این مازاد بودیم، فعلاً از میان رفته است. مطابق ارقامی که نخست وزیر شاه در دو سال پیش به دست

ص: ۱۶۷

داده است، ایران ۹۳ درصد از مواد غذایی مصرفی خود را وارد می کند و این است نتیجه به اصطلاح اصلاحات ارضی شاه! (۱)

اگر اراضی به همین صورت و پشت سر هم بر اساس قانون ارث تقسیم شود اراضی عملاً به عنوان یک واحد اقتصادی توجیه اقتصادی نخواهد داشت و زمینه را برای کاهش تولید فراهم می کند که علاوه بر آن امنیت غذایی کشور نیز تهدید خواهد شد.

۳. بالا بودن هزینه تولید

از جمله مشکلات اساسی در کشاورزی، بالا بودن هزینه تولید است. برای رفع این مشکل باید با دادن تسهیلات و

ایجاد مشوق هایی کشاورزان زحمتکش را به سمت تولید مکانیزه محصولات سوق داد. برای مثال با دادن وام کم بهره کشاورزان را جهت تغییر سیستم آبیاری از سنتی به آبیاری قطره ای و بارانی هدایت نمود تا ضمن کاهش هزینه و افزایش محصول، در مصرف آب نیز صرفه جویی لازم صورت پذیرد. همچنین لازم است لوازم مورد نیاز کشاورزان بدون واسطه در اختیار آنها قرار گرفته تا مقداری از هزینه آنها کاهش یابد.

ص: ۱۶۸

یکی از بزرگترین مشکلات کشاورزی و کشاورزان، پایین بودن قیمت محصولات هنگام برداشت است.

در طی چند سال اخیر بارها دیده یا شنیده ایم که چند محصول خاص کشاورزی به دلیل پایین بودن قیمت پیشنهادی خریداران و یا حجم عرضه کشاورزان و یا دلایل دیگر، حتی صرفه برداشت هم ندارند و کشاورز برای جلوگیری از زیان بیشتر به استحصال محصول خود نیز حاضر نیست و حجم عظیمی از چند محصول کشاورزی در زمین ها فاسد می شود و از بین می رود؛ اما همان محصول در چند ماه بعد به شدت اسیر تورّم فزاینده شده و قیمت های چند برابری به خود می بیند. به راستی چالش اصلی این موضوع کجاست که تاکنون اقتصاد ما بارها از این سوراخ گزیده شده و دولت و بخش خصوصی نتوانسته راه حلی برای آن پیدا کند. البته این قضیه به ایران نیست و حتی در متون اقتصادی به آن پرداخته شده و در علم اقتصاد به این قضیه، قضیه «تقاضای تار عنکبوتی» اطلاق می شود. مدل تقاضای تار عنکبوتی بیشتر در آن نوع محصولات کشاورزی دیده می شود که شرایط کشت مشابه دارند و به نوعی در

کشت، جایگزین یک دیگر هستند.

به نظر می رسد سیب زمینی و پیاز بهترین مثال ممکن در این حالت باشند. این مدل به گونه ای است که به دلیل پایین بودن اطلاع کشاورزان از بازار، قیمت فعلی محصول در سال جاری، میزان کشت در سال بعد را تعیین می کند، مثلاً در سالی که قیمت پیاز به دلیل بالا بودن عرضه رو به افول گذاشته، محصول جایگزین یعنی سیب زمینی کشت می شود و به این دلیل که اغلب کشاورزان در این سال سیب زمینی کشت کردند، قیمت سیب زمینی در سال بعد کاهش می یابد و این دور و تسلسل ها، سال ها ادامه پیدا می کند. پیاز در سال ۱۳۹۴ هجری شمسی به همین سرنوشت دچار شد و در موقع برداشت قیمت سر مزرعه به ۷۰ تومان هم رسید که در نتیجه آن، اغلب کشاورزان محصول خود را برداشت نکردند و تنها پس از گذشت چند ماه به دلیل کاهش عرضه، قیمت پیاز به بالای ۱۰۰۰ تومان نیز رسیده است. کارشناسان اقتصادی عقیده دارند حل این قضیه نیز راهکارهای زیادی خواهد داشت که در ادامه به بررسی چند راهکار مهم جلوگیری از آن می پردازیم.

ص: ۱۷۰

۱. اطلاع رسانی شفاف در بازار

اولین اقدامی که دولت می تواند برای کاهش اثر عنکبوتی در اقتصاد کشاورزی انجام دهد، آموزش کشاورزان و ارائه اطلاعات شفاف به آنان است. به طور مثال در مراکز جهاد کشاورزی امکاناتی را مهیا سازد تا کشاورزان بتوانند با مراجعه به آن از بازار محصولات کشاورزی آگاهی کسب کنند تا در دوره های بعدی به کشت محصولاتی پردازند که تقاضای بیشتر و یا عرضه کمتر دارد و هم چنین دولت با ارائه پیشنهاد، میزان تولید محصولات خاص کشاورزی را در کشور تعدیل کند.

۲. استفاده از صنایع تبدیلی

ایجاد «صنایع تبدیلی» محصولات کشاورزی به مواد قابل نگهداری نیز می تواند عامل بازدارنده نوسانات شدید قیمتی در بازار این محصولات باشد. این صنایع باید در کنار قطب های کشاورزی هر محصول احداث شود تا با کمترین هزینه حمل و همچنین کوتاه کردن حلقه های توزیع، بیشترین سود را عاید کشاورز کند و از طرفی با ایجاد گردش مالی در منطقه باعث اشتغال نیز بگردد. البته قبل از احداث این صنایع دولت می باید برای هر محصول، با توجه

به شرایط مناطق، قطب کشاورزی ایجاد کند و به نوعی هر منطقه را تک محصولی کند تا با ایجاد صرفه به مقیاس، قیمت تمام شده هر محصول کاهش پیدا کند. (۱)

آفات محصولات کشاورزی

اشاره

مشکلی که بسیاری از کشاورزان با آن مواجه هستند، وجود آفت‌هایی است که باعث از بین رفتن محصول کشاورزی می‌شوند. در واقع آفت کشاورزی حشرات و حیواناتی هستند که با حمله دسته جمعی و افزایش تعداد آنها در زمین کشاورزی باعث افت کیفیت و یا کمیت محصول کشاورزی می‌شوند.

استفاده از سموم و کودهای شیمیایی

یکی از یزرگترین موانع رشد، در کیفیت محصولات کشاورزی، استفاده از سموم و کودهای شیمیایی است.

کودهای شیمیایی نهاده‌هایی هستند که برای جبران ضعف حاصلخیزی خاک و افزایش کمی و کیفی محصولات کشاورزی بکار می‌روند. تاریخچه اولین مصرف کودهای شیمیایی در کشور بار به سال ۱۳۲۶ هجری

ص: ۱۷۲

۱- مصطفی مصری پور، راهکارهایی برای جلوگیری از نوسانات شدید محصولات کشاورزی، سایت <http://econ4.us.blogfa.com>

شمسی برمی گردد که با اعتبارات سازمان برنامه، ۱۷۶ تن کود شیمیایی برای اولین بار به کشور وارد شده و مورد استفاده قرار گرفت. از آن تاریخ به بعد واردات مصرف کودهای شیمیایی فراز و نشیب های زیادی را طی کرد. در یک دهه گذشته میزان مصرف کل کودهای شیمیایی در ایران از ۴/۲ میلیون تن در سال ۱۳۷۸ به ۳/۳ میلیون تن در سال ۱۳۸۷ افزایش یافته که حاکی از سیر تحول در تدارک و توزیع کودها است. (۱)

مصرف غیرمنطقی و بی رویه کودهای شیمیایی در مزرعه ها و باغ ها مهم ترین عامل شیوع سرطان معده در کشور محسوب می شود.

کودهای شیمیایی و سموم دفع آفات، دو عامل اصلی شناخته شده در تخریب محیط زیست، آلوده کردن آب های آشامیدنی، رودخانه ها، سواحل دریاها و تولیدات کشاورزی و تهدید کننده حیات برخی از گیاهان و گل های وحشی و پرندگان و آبزیان و مضر سلامتی انسان است. از آثار منفی مصرف کودهای شیمیایی در کشاورزی، می توان

ص: ۱۷۳

۱- مهتاب پور آتشی، ورود کودها و سموم شیمیایی به درون آب، علل عمده آلودگی آب ها در قرن حاضر، همایش ملی مباحث نوین در کشاورزی، دانشگاه آزاد اسلامی ساوه، آبان، ۱۳۹۰ ه.ش.

به تغییر یافتن مزه و طعم، و درشت و بی قواره شدن میوه ها و سایر تولیدات کشاورزی و سیفی کاری ها اشاره کرد. بر اساس گزارش های سازمان بهداشت جهانی، سالانه صدها هزار سمپاش در سراسر جهان، بر اثر سمپاشی جان خود را از دست می دهند و یا آسیب جدی می بینند(1)؛ در حالی که امکان استفاده از کودهای طبیعی و حیوانی که این پیامدهای منفی را نیز ندارند؛ وجود دارد.

کشاورزی طبیعی

بهترین روش برای رشد در کیفیت محصولات کشاورزی، «کشاورزی طبیعی» می باشد.

«کشاورزی طبیعی»(کشاورزی ارگانیک، زیستی یا آلی)، نوعی کشاورزی است که در تولید و فرآوری محصولات آن از کودهای شیمیایی، سموم، هورمون ها و دگرگونی ها و دستکاری های ژنتیکی استفاده نشود و همه مراحل تقویت زمین، کاشت و برداشت با استفاده از نهاده های طبیعی (همچون کود زیستی، کمپوستها، حشرات سودمند) باشد.

در سیستم های تولید ارگانیک، از مصرف مواد

ص: ۱۷۴

۱- دبیرسیاقی، منوچهر، در غرب چه می گذرد؟، ص ۱۴۸.

شیمیایی مصنوعی (مانند کودهای شیمیایی معدنی، آفت کش ها شیمیایی، هورمون ها، داروها و مواد افزودنی) در روند تولید جلوگیری شده و به جای آنها از جایگزین هایی مانند کودهای دامی، کمپوست ها و دیگر کودهای آلی، آفت کش های غیر شیمیایی مانند عصاره گیاهان، دشمنان طبیعی، و استراتژی های کنترل بیولوژیکی و نیز از روش های مدیریتی زراعی، فیزیکی و مکانیکی برای کنترل آفات، امراض و علف های هرز استفاده می شود. البته باید به این نکته توجه کرد که کشاورزی ارگانیک تنها به معنی عدم استفاده از کودها و آفت کش های شیمیایی در نظام های تولیدی نیست، بلکه در آنها رعایت استانداردهای بین المللی و ملی خاص تولیدات ارگانیک نیز ضروری می باشد. کشاورزی ارگانیک که از سالهای ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ به عنوان یک کشاورزی کاملاً خاص مطرح بوده و دارای روش های ویژه ای می باشد، در سال های اخیر تقریباً در تمام کشورهای جهان به طور گسترده و روزافزونی مورد توجه قرار گرفته است. آنچه در کشاورزی ارگانیک مطرح است، نگاهی جامع به مجموعه ای از کارکردها است که هدف از آن تنها کسب محصول صرفاً اقتصادی نیست و عملکرد مفهومی فراتر از مفهوم رایج آن، به عنوان تنها بخشی از

کارکرد یک بوم نظام کشاورزی، را در برمی گیرد.

کشاورزی ارگانیک در ایران با مشکلات و موانعی نیز روبه رو است. یکی از این موانع عدم حمایت از طرف دولت است. از جمله حمایت هایی که از طرف دولت می تواند صورت گیرد، پرداخت یارانه، تخصیص وام های بلندمدت، احداث مراکز تحقیقاتی به منظور پیشبرد کشاورزی ارگانیک و بازاریابی می باشد. مشکل دیگری که در این زمینه وجود دارد این است که در ایران مراکزی جهت صدور گواهی برای محصولات ارگانیک تولیدشده وجود ندارد. برای آن که این محصولات جای خود را در خانه های ایرانی پیدا کنند لازم است مصرف کننده از ارگانیک بودن محصول و رعایت استانداردهای لازم در آن، اطمینان کامل داشته باشد، بنابراین صدور گواهی برای محصولات ارگانیک به منزله مهر تاییدی است برای اطمینان خاطر مصرف کننده. مسئله دیگر این است که هنوز در این زمینه تبلیغات کافی و فرهنگ سازی صورت نگرفته است. باید این فرهنگ در میان مردم نهادینه شود که هزینه بیشتری که آنها بابت خرید محصولات سالم تر می پردازند به نوعی صرفه جویی در هزینه های بهداشت و درمان محسوب می شود. امروزه همه مردم به خطرات کودها و سموم کشاورزی و تاثیرات منفی

ص: ۱۷۶

آنها بر سلامتشان آگاه اند. بنابراین، باید به جمله طلایی «پیشگیری بهتر از درمان است» توجه بیشتری کنیم و این مسئله را جدی بگیریم.

ص: ۱۷۷

فصل نهم: قوانین مدنی کشاورزی ==

قوانین آب در کشاورزی

یکی از مباحث که بیشتر مورد ابتلاء قرار می گیرد «آب» است و بدین جهت قانون مدنی باب مزبور را اختصاص به آن داده است.

ماده «۱۵۵» قانون مدنی: «هر کس حق دارد از نه‌های مباحه، اراضی خود را آبیاری کند یا برای زمین و آسیاب و سایر حوائج خود از آن نه‌ری جدا کند».

ماده مزبور، نه‌های مباح را که بیشتر برای امور کشاورزی استفاده می شود، موضوع قرار داده است؛ و الا از تمامی

ص: ۱۷۸

آب های مباح، دریا باشد یا باران یا چشمه، هر کس می تواند تملک یا استفاده بنماید. آب، مادام که در رودخانه یا در دریا است مباح می باشد و پس از آن که در نهر یا حوض یا ظرف ملکی کسی داخل گردید مالک صاحب آن می شود. براین اساس، ماده «۱۴۹» قانون مدنی می گوید: «هرگاه کسی به قصد حیازت میاه مباحه، نهر یا مجرای مزبور وارد شود ملک صاحب مجری است و بدون اذن مالک نمی توان از آن نهری جدا کرد یا زمینی مشروب نمود».

در صورتی که در کندن نهر یا چاه و همچنین در احیاء اراضی موات چند نفر به صورت مشارکت عمل نمایند، در نتیجه عمل مزبور آنان در نهر یا چاه شریک خواهند بود و سهم هر یک به نسبت عمل و مخارجی است که در آن بکار برده است.

ماده «۱۵۰» قانون مدنی می گوید: «هرگاه چند نفر در کندن مجرا یا چاه شریک شوند، به نسبت عمل و مخارجی که موجب تفاوت عمل باشد، مالک آب آن می شوند و به همان نسبت بین آنها تقسیم می شود».

مثلا هرگاه در کندن نهری دو نفر شرکت نمایند و یکی ده روز کار کند و دیگری دو روز، شخص اخیر یک ششم از آن

نهر را مالک می شود و دیگری پنج ششم بقیه را. همچنین است هرگاه چند نفر به وسیله کارگرانی که مزد آنان را داده اند نهری را حفر نمایند؛ هر یک به نسبت هزینه که پرداخته در نهر مزبور مشاعاً سهیم می باشد و به همان نسبت مالک آب جاری در آن نهر خواهد بود، نه به نسبت اراضی که مالک است و از آن نهر می تواند مشروب شود. بنابراین هرگاه کسی که یک ششم نهر را مالک است بیش از شریک دیگر که پنج ششم آن را مالک است دارای زمین باشد؛ بیش از یک ششم حق آب از نهر ندارد و می تواند از دیگری مقدار لازم را اجاره بنماید.

تقسیم نهر مشترک مانند تقسیم اموال مشترک دیگر است. در صورتی که تقسیم آن ممکن باشد به درخواست یکی از شرکاء تقسیم به عمل خواهد آمد. اما تقسیم مهایات: چنان که هرگاه سه نفر به طور تساوی در نهری شریک باشند و بین خود قرار دهند که در گردش شش، هر یک، دو روز و دو شب آب ببرد؛ در صورتی که تقسیم حقیقی نهر ممکن نباشد، برای جلوگیری از اختلاف، تقسیم مزبور الزامی بنظر می رسد و چنانچه با امکان تقسیم حقیقی نهر، شرکاء تقسیم مهایات نمایند، آن تقسیم الزام آور نیست و هر زمان

می توانند بر هم زنند. (۱)

اراضی قابل واگذاری برای کشاورزی

ماده ۷: وزارت کشاورزی و عمران روستایی مجاز است به منظور احیاء و بهره برداری از اراضی و بر اساس شرایط مقرر در این قانون و با رعایت ضوابطی که به وسیله آن وزارت تهیه می گردد، اراضی مشروحه ذیل را به اشخاص حقیقی یا حقوقی واگذار نماید:

الف) اراضی بایر واقع در دهاتی که با اجرای مقررات اصلاحات ارضی به دولت منتقل شده است و همچنین اراضی بایر خالصه و مجهول المالك.

ب) اراضی متعلق به دولت که در اختیار اشخاص حقیقی یا حقوقی یا مؤسسات دولتی قرار داشته و به علت عدم استفاده یا عدم اجراء قراردادها به دولت مسترد می شود.

ج) اراضی موات؛ اعم از آن که به نام دولت به ثبت رسیده یا سابقه ثبتی نداشته باشد.

د. مراتع (با توجه به مستثنیات مقرر در ماده ششم).

ه. اراضی جنگلی جلگه ای پراکنده و محاط در مزارع

ص: ۱۸۱

و باغات.

و) اراضی دایر یا بایری که بنا به مقتضیات انقلاب اسلامی یا بر اساس قوانین و احکام صادره شده، یا به تملک عمومی درآید و در اختیار وزارت کشاورزی و عمران روستایی قرار گیرد.^(۱)

ماده ۱۰: در واگذاری اراضی برای امور کشاورزی و فعالیتهای وابسته با رعایت کلیه شرایط و ضوابط مقرر حق تقدم به ترتیب با اشخاص زیر می باشد:

۱. ساکنین محلی که حداقل سه سال در محل سکونت داشته اند.

۲. داوطلبانی که متعهد به سکونت در محل شوند؛

۳. تحصیلکرده های کشاورزی - دامپزشکی و دامپروری به شرط عدم اشتغال دولتی؛

۴. کارمندان دولت به شرط ترک اشتغال یا بازنشستگی یا باز خرید خدمت.^(۲)

ص: ۱۸۲

۱- مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، قانون نحوه واگذاری و احیاء اراضی در حکومت جمهوری اسلامی ایران،

تاریخ تصویب ۱۳۵۸/۰۶/۲۵ پایگاه اطلاع رسانی <http://rc.majlis.ir>

۲- همان.

قوانین حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ ها

ماده ۱: به منظور حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ ها و تداوم و بهره وری آنها از تاریخ تصویب این قانون، تغییر کاربری اراضی زراعی و باغ ها در خارج از محدوده قانونی شهرها و شهرک ها جز در موارد ضروری ممنوع می باشد.

تبصره ۱: تشخیص موارد ضروری تغییر کاربری اراضی زراعی و باغ ها در هر استان به عهده کمیسیون مرکب از رئیس سازمان جهاد کشاورزی، مدیر امور اراضی، رئیس سازمان مسکن و شهرسازی، مدیر کل حفاظت محیط زیست آن استان و یک نفر نماینده استاندار می باشد که به ریاست سازمان جهاد کشاورزی تشکیل می گردد.

تبصره ۲: مرجع تشخیص اراضی زراعی و باغها، وزارت جهاد کشاورزی است و مراجع قضایی و اداری زیر نظر سازمان جهاد کشاورزی ذی ربط در این زمینه استعلام می نمایند و مراجع اداری موظف به رعایت نظر سازمان مورد اشاره خواهند بود.

تبصره ۳: احداث گلخانه ها، دامداری ها، مرغداری ها، پرورش ماهی و سایر تولیدات کشاورزی و کارگاه های صنایع تکمیلی و غذایی در روستاها بهینه کردن تولیدات بخش کشاورزی بوده و تغییر کاربری محسوب نمی شود. موارد

مذکور از شمول این ماده مستثنا است و با رعایت ضوابط زیست محیطی با موافقت سازمان های جهاد کشاورزی استان ها
بلامانع می باشد. (۱)

ص: ۱۸۴

۱- قانون اصلاحی قانون حفظ کاربری اراضی زارعی و باغها مصوب ۳۱/۳/۱۳۷۴ و اصلاحیه ۱/۸/۱۳۸۵.

۱. جعفر شیخ الاسلامی، کشاورزی و دامداری در اسلام، نشر اسلامی، تهران، ۱۳۷۷ ه. ش.
۲. محمد حسین ابراهیمی، کشاورزی در اسلام، الهادی، قم، ۱۳۷۸ ه. ش.
۳. عبدالکریم پاک نیا، لقمه پاک و تاثیر آن در زندگی با نوشتاری در اهمیت کشاورزی در اسلام، فرهنگ اهل بیت (علیهم السلام)، قم، ۱۳۹۰ ه. ش.
۴. ندر، ام واتسون، نوآوریهای کشاورزی در قرون اولیه اسلام، مترجمان فرشته ناصری، عوض کوچکی، آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۷۴ ه. ش.
۵. مرکز مطالعات و تحقیقات حوزه نمایندگی ولی فقیه در جهاد کشاورزی، طبیعت و کشاورزی از دیدگاه اسلام، تهران، ۱۳۸۲ ه. ش.

۱. علی رضانی، بررسی تطبیقی اخلاق کشاورزی در اسلام و غرب، مجله معرفت اخلاقی، زمستان ۱۳۸۸، شماره ۱.
۲. عبدالرحیم عقیقی بخشایشی، زراعت و کشاورزی کار پیامبران، مجله درسهایی از مکتب اسلام، فروردین ۱۳۵۵، سال هفدهم، شماره ۴.
۳. محمد مهدی فجری، کشاورزی در اسلام، مجله مبلغان، اسفند ۱۳۸۸ و فروردین ۱۳۸۹، شماره ۱۲۶.
۴. داود الهامی، اهمیت کشاورزی در اسلام، مجله درسهایی از مکتب اسلام، مهر ۱۳۷۵، سال ۳۶، شماره ۷.
۵. هوشنگ نظامی، کشاورزی در توسعه و توسعه در کشاورزی، مجله اقتصاد کشاورزی و توسعه، تابستان ۱۳۷۷، شماره ۲۲.

۱. محمد بن محمود قزوینی، آثارالبلاد و اخبار العباد، جهان گیر میرزا، تهران، ۱۳۷۳ ه ش.
۲. شیخ حرّ عاملی، إثبات الهداه بالنصوص و المعجزات، اعلمی، بیروت، ۱۴۲۵ ق.
۳. سید محمد تقی مدرس، احکام معاملات، انتشارات محبان الحسین (علیه السلام)، قم، ۱۳۹۰ ش
۴. نعمت الله یوسفیان، احکام اقتصادی، زمزم هدایت، قم، ۱۳۹۱ ه ش.
۵. مظاهری حسین، استفتائات، موسسه فرهنگی مطالعاتی الزهرا (علیها السلام)، اصفهان، ۱۳۹۱ ش
۶. مجلسی، بحار الانوار، دار احیاء التراث العربی، بیروت، بی تا.

۷. مرتضی راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، انتشارات نگاه، تهران، چاپ دوم، ۱۳۸۲ ه ش.

۸. امام خمینی (رحمه الله علیه)، تحریر الوسيله، جامعه مدرسین، قم، ۱۳۸۲ ش.

۹. فضل بن حسن طبرسی، ترجمه مجمع البیان، نشر فراهانی، تهران، بی تا.

۱۰. سید محمد حسین طباطبایی، تفسیر المیزان، جامعه

مدرسین، قم، ۱۳۸۵ ش.

۱۱. تفسیر نمونه، دار الکتب الإسلامیه، تهران، چاپ دهم، ۱۳۷۱ ش.

۱۲. عبدعلی بن جمعه حویزی، تفسیر نور الثقلین، نشر

اسماعیلیان، قم، ۱۴۰۵ ق.

۱۳. مفضل بن عمر، توحید مفضل، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۷۹ ش.

۱۴. امام خمینی (رحمه الله علیه)، توضیح المسائل (محشی - امام خمینی)، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم، ۱۴۲۴ ق.

۱۵. صادق سید نژاد، تولید ملی، کار و سرمایه از منظر آموزه های دینی، صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران مرکز پژوهشهای اسلامی،

ص: ۱۸۸

۱۶. شیخ طوسی ، تهذیب الأحکام (تحقیق خراسان) ، دارالکتب الإسلامیه ، تهران ، ۱۴۰۷ ق .
۱۷. لطف الله صافی گلپایگانی لطف الله ، جامع الاحکام ، مؤسسه انتشارات حضرت معصومه (علیها السلام) ، ۱۴۱۸ ق .
۱۸. شعیری ، محمدبن محمد ، جامع الاخبار ، مطبعه حیدریه ، نجف ، بی تا .
۱۹. فاضل لنکرانی ، جامع المسائل ، انتشارات امیرقلم ، قم ، ۱۳۸۵ ش .
۲۰. شیخ محمد حسن نجفی ، جواهر الکلام ، دار احیاء التراث العربی ، بیروت ، ۱۹۸۱ م .
۲۱. امامی ، سیدحسن ، حقوق مدنی (امامی) ، انتشارات اسلامیة ، تهران ، ۱۳۹۰ ش .
۲۲. احمد رضا حاج سید جوادی ، دائره المعارف تشیع ، نشر حکمت ، تهران ، ۱۳۹۰ ش .
۲۳. مکارم شیرازی ، ناصر ، دائره المعارف فقه مقارن ، انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام ، قم ، چاپ اول ، ۱۴۲۷ ق .
۲۴. دبیر سیاقی ، منوچهر ، در غرب چه می گذرد ؟ انتشارات بحر العلوم ، قزوین ، ۱۳۷۵ ش .
۲۵. ناصر مکارم شیرازی ، رساله توضیح المسائل ، انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام ، قم ، پنجاه و دوم ،

۲۶. کابلی، محمد اسحاق فیاض، رساله توضیح المسائل،

انتشارات مجلسی، قم، ۱۴۲۶ ق.

۲۷. صحیفه نور، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران، ۱۳۷۸ ش.

۲۸. سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، عروه الوثقی، جامعه مدرسین، قم، ۱۳۸۰ ش.

۲۹. سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، عروه الوثقی، مؤسسه نشر اسلامی، قم، ۱۴۱۷ ق.

۳۰. ابن ابی جمهور، عوالی اللثالی، دار سید الشهداء للنشر، قم، چاپ اول، ۱۴۰۵ ق.

۳۱. سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب

اهل بیت (علیهم السلام)، مؤسسه دائره المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت (علیهم السلام)، قم، چاپ اول، ۱۴۲۶ ق.

۳۲. حمیری، عبد الله بن جعفر، قرب الإسناد، مؤسسه آل

البيت (علیهم السلام)، قم، ۱۴۱۳ ق.

۳۳. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، دار الکتب الإسلامیه، تهران، ۱۴۰۷ ق

۳۴. متقی هندی، علاءالدین علی بن حسام، کنز العمّال فی سنن الاقوال و الافعال، مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، قم،

۳۵. معاونت آموزش و پژوهش ، گزیده مناسک حج ، نشر مشعر، تهران ۱۳۸۵ش .

۳۶. شهید اول ، محمد بن مکی ، اللمعه الدمشقیه فی فقه الامامیه ، دار الاسلامیه ، بیروت ، ۱۴۱۴ق .

۳۷. برقی ، احمد بن محمد بن خالد ، المحاسن ، دار الکتب الاسلامیه ، قم، ۱۳۷۱ش .

۳۸. محدث نوری، حسین بن محمد تقی ، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل ، مؤسسه آل البیت (علیهم السّلام) ، قم، ۱۴۰۸ق .

۳۹. ابن خلدون ، مقدمه ابن خلدون ، ترجمه محمد پروین گنابادی ، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی ، تهران ، ۱۳۷۵ش .

۴۰. بروجردی، آقاحسین وعده ای از فضلاء ، منابع فقه شیعه (ترجمه جامع احادیث الشیعه) ، انتشارات فرهنگ سبز، تهران، ۱۳۸۶ق .

۴۱. کردوانی، پرویز ، منابع و مسائل آب در ایران ، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۴ش .

۴۲. نهج البلاغه

۴۳. مهتاب پورآتشی ، ورود کودها و سموم شیمیایی به درون آب، علل عمده آلودگی آب ها در قرن حاضر ، همایش ملی مباحث نوین در کشاورزی ، دانشگاه آزاد اسلامی ساوه ، آبان ،

۴۴. شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۱۰، مؤسس ه آل البيت (عليهم السّلام)، قم، ۱۴۰۹ ق.

۴۵. سمهودی، علی بن عبد الله، وفاء الوفاء باخبار دار المصطفی، دار الکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۴ ق.

۴۶. محمد خسروشاهی و شهاب الدین قوامی، هشدار، انتشارات راه سبحان، ۱۳۸۷ ش.

منابع اینترنتی

۱. <http://farsi.khamenei.ir>

۲. <http://makarem.ir>

۳. <http://rc.majlis.ir>

۴. <http://parliran.ir>

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریان‌های اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می‌نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

